

Azərbaycan Dövlət Neft Akademiyası

Əliyev T.N.,
İmranov A.M.(Əhmədli), Məmmədov R.M.

**MÜŞTƏRƏK MÜƏSSİSƏ
VƏ
SAHİBKARLIQ**

(təşkili və idarə olunması)

Bakı-2001

Azərbaycan Dövlət Neft Akademiyasının «Neft Emalı, neft-kimya sahələrinin iqtisadiyyatı və menecment» kafedrasının qərarı ilə nəşrə tövsiyə olunmuşdur (14 sentyabr 2001-ci il, protokol №02)

Rəyçilər:

1. Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin professoru, i.e.d.,
Arif Şəkərəliyev.
2. Azərbaycan Dövlət İdarəetmə Akademiyasının dosenti, i.e.n.,
Ələddin Bədəlov.

Əliyev T.N., Əhmədli A.M., Məmmədov R.M.
Müştərək müəssisə və sahibkarlıq
- Bakı. "Naşir", 2001, - 142c

ISBN

Kitab biznes aləmində çalışan iş adamları və ali məktəb tələbələri üçün nəzərdə tutulmuşdur. Kitabda dünya təcrübəsində tətbiq edilən müştərək müəssisələrin yaradılması və fəaliyyət prinsiplərinə baxılır, sahibkarlığın bəzi xüsusiyyətləri şərh edilir.

Redaktor:

i.e.d., professor **M. Atakişiyev**

GİRİŞ

Bazar iqtisadiyyatına keçilməsi və ictimai tərəqqinin qarşısızalmaz gedişi daim yeni-yeni problemlər doğurur. Hazırkı iqtisadi, siyasi, sosial, mə'nəvi tənəzzül dövründə Azərbaycan Respublikasının sosial-iqtisadi inkişafını bərpa etməkdən vacib ikinci bir ümdə vəzifə yoxdur. Sosial-iqtisadi vəziyyəti tənzimləmək və iqtisadi inkişafı tə'min etmək ölkəmizin strateji xətti olmalıdır və bu xətt cəmiyyətin həyatının bütün sahələrinin keyfiyyətə yenidən qurulmasına yönəldilməlidir. Bu xətdə iqtisadi və ictimai inkişafın müasir mərhələsinin ümdə xüsusiyyətləri və vəzifələri özünün cəmləşdirilmiş ifadəsini tapmalıdır.

Bazar iqtisadiyyatına keçid strategiyası ictimai münasibətlərin inkişaf etdirilməsi, siyasi və ideoloji tə'sisatların, iş formalarının və metodlarının yeniləşdirilməsini və ictimai tərəqqini ləngidən nə varsa hamsının qətiyyətlə aradan qaldırılmasını tələb edir.

Azərbaycan Respublikasının iqtisadiyyatının bərpa edilməsi, bütün problemlərimizin (daxili və xarici, iqtisadi və sosial, siyasi və ideoloji, hərbi və müdafiə) açarıdır. Cəmiyyətin inkişafı və yeni mütərəqqi keyfiyyətlər qazanması yalnız bu yolla əldə edilə bilər və edilməlidir. Keçmiş İttifaqın miras qoyduğu dağıdılmış iqtisadiyyat, inzibati amirlik idarəetmə sistemi, bərbad hala salınmış zavod və fabriklər, ayrı-ayrı sənaye və

kənd təsərrüfatı obyektləri özlərinin dirçəldilməsini gözləyirlər. Lakin, fabrik və zavodların, istehsal sahələrinin bərpad hala salınması nəinki dirçəlişə, hətta davam etməkdə olan iqtisadi tənəzzülü dayandıрмаğa belə imkan vermir. Məhz bu səbəbdən də istehsal proseslərini bərpa etmək üçün investisiya əldə etmək, ondan bərpa və inkişaf fondlarına köçürmələr toplamaq və nəhayət, bu kapitaldan istifadə etməklə yeni istehsal sahələrini açmaq, çox çətin və mürəkkəb təşkilati-iqtisadi problemdir. Elə bu baxımdan da investisiya imkanı əldə etmək üçün müasir günlərimiz üçün ən uğurlu və sərfəli yol xarici investorları ölkəmizə cəlb etməkdir. Bunun üçün isə ilk növbədə xarici ölkələrlə qarşılıqlı səmərəli müqavilələr bağlamaq və ölkə daxilindəki zəngin təbii sərvətlərdən və ucuz işçi qüvvəsindən istifadə etmək üçün müştərək müəssisələr yaratmaq lazımdır. Əlbətdə, bunun üçün daxili siyasi və iqtisadi sabitliyin olması zəruri şərtidir.

Xarici iqtisadi əlaqələrin genişləndirilməsi, iqtisadi inteqrasiya proseslərinin beynəlxalq səviyyədə qurulması Azərbaycan dövləti üçün məhz bu gün vacibdir. Mümkün qədər tez bir zamanda operativ və əhatəli bir şəkildə bütün yaxın və uzaq ölkələrlə bərabər hüquqlu tərəf müqabili kimi iqtisadi əlaqələr yaratmaq və hər cür mübadilə proseslərini başlamaq lazımdır. Doğrudur, indiki halda yüksək keyfiyyətli məhsullarla dünya bazarına çıxmaq mümkün deyildir. Lakin, buna baxmayaraq, hər cür mövcud imkanlardan maksimum istifadə etmək vacibdir.

Azərbaycan özünün nefti ilə məşhurlaşmış və özünün dünya şöhrətini məhz neft və neft məhsulları ixracı ilə

qazanmışdır. Dünyanın ən məşhur neft şirkətlərinin Azərbaycana gəlməsi, neftin çıxarılması və daşınması üçün müştərək fəaliyyət göstərməsi sevindirici haldır. İndi ağır iqtisadi şəraitdə xarici firma və şirkətlərin neft çıxarılmasına sərmayə qoymaları xarici iqtisadi əlaqələrimizin miqyasının genişlənməsini nümayiş etdirən əyani bir sübutdur. Xarici neft şirkətlərinin konsorsium təşkil edərək iqtisadiyyatımıza sərmayə qoymaları, həm də mədəni və elmi-texniki əlaqələrimizin genişləndirilməsinə səbəb olacaqdır.

Heç də təsadüfi deyildir ki, müştərək müəssisələrin yaradılması və inkişaf etdirilməsi daim dövlətin diqqət mərkəzində saxlanılır. Xarici investorların ölkəmizə gətirdikləri kapitalla yanaşı, onların idarəetmə təcrübələri, dünya standartlarına cavab verən ən yeni texnika və texnologiyaları, ən müasir kompüter avadanlıqları, rabitə sistemləri və digər intellektual dəyərlər Azərbaycanın iqtisadiyyatına, sosial - mə'nəvi həyatına hava və su kimi vacib lazımdır.

Hazırkı vəziyyətdə Azərbaycan Respublikasının ayrı-ayrı müəssisə və təşkilatları xarici şirkətlərlə və ya kommersiya təşkilatları ilə birgə fəaliyyət göstərmək üçün müxtəlif səviyyələrdə təmsil olunan müştərək müəssisələr yaratmış olsalar da, bu sahədə dəqiq araşdırmalar və elmi təhlil aparılmamışdır. Yaradılmış və fəaliyyət göstərən müştərək müəssisələrin biznes - fəaliyyətlərinin pərakəndə xarakterdə olduğu da reallıqdır və bu baxımdan systemsizlik, qeyri - müəyyənlik daha çoxdur.

Məhz bu baxımdan, oxuculara təqdim olunan bu kitab, günümüz üçün çox aktual əhəmiyyət kəsb edən

müştərək müəssisələrin yaradılması, işlədilməsi, səmərəliliyi məsələlərinə və sahibkarlığın cari problemlərinə həsr edilmişdir. Kitabın yazılmasının məqsədi – müştərək müəssisələrin yaradılması və inkişafı ilə bağlı nəzəri və təcrübi problemlərin və bazar iqtisadiyyatı şəraitində sahibkarlığın təşkilati-iqtisadi əsaslarının hazırlanması və həyata keçirilməsi üzrə vacib məsələlərin bəzi cəhətlərini açıqlamaqdır.

Bu məqsədə nail olmaq üçün kitabda aşağıdakı qarşılıqlı əlaqədar məsələlərə xüsusi diqqət yetirilmişdir:

- müştərək fəaliyyətin nəzəri-metodoloji və sosial-iqtisadi mahiyyətinin aydınlaşdırılması;
- bazar iqtisadiyyatı şəraitində milli iqtisadiyyatımızda müştərək müəssisələrin yerinin və rolunun izahı;
- müştərək sahibkarlıq formalarının beynəlxalq iqtisadi əməkdaşlıqda inkişaf meyillərinin izahı;
- müştərək fəaliyyətin dünya təcrübəsinin qiymətləndirilməsi və respublikamızda bu təcrübədən istifadə edilməsi yollarının araşdırılması;
- respublika iqtisadiyyatında müştərək müəssisələrin tətbiqi problemləri və onların səmərəlilik xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi;
- müştərək müəssisələrin təşkili və idarə olunması, təkmilləşdirilməsi və inkişaf etdirilməsi məsələlərinin aydınlaşdırılması.

Kitab, bu problem üzrə Azərbaycan dilində hazırlanmış ilk materiallardan biri kimi qiymətləndirilə bilər və bu səbəbdən də müxtəlif qüsurlardan xali deyildir. Öz təklif və iradlarını bildirəcək oxuculara qabaqcadan təşəkkürümüzü bildiririk.

I. MÜŞTƏRƏK MÜƏSSİSƏ ANLAYIŞI VƏ ONUN MAHIYYƏTİ.

Dünya təsərrüfatçılıq təcrübəsində «müştərək müəssisə» anlayışına tez-tez təsadüf olunur. Müştərək müəssisə dedikdə, firmaların razılaşma əsasında səhmdar kapitalı qoymaqla - müəyyən payla, birgə fəaliyyət göstərmələrini başa düşürük.

Qərb iqtisadi ədəbiyyatında müştərək müəssisə mə'nasında adətən iki termin işlədilir: « joint venture» və «mixed company». Azərbaycan dilində «Joint venture»- «müştərək riskli müəssisə» mə'nasını verir və birgə fəaliyyətin müxtəlif formalarını, o cümlədən firmalararası müqavilə əlaqələrini özündə əks etdirir. « Mixed company» isə « müştərək kompaniya » mə'nasını verir və məzmununa görə «müştərək müəssisə» ilə eynidir. Təcrübədə, xüsusi mülkiyyət

əsasında yaradılmış müəssisələr əsasən «joint venture», dövlətin iştirakı ilə yaradılmış müəssisələr isə « Mixed company» adlandırılır.

İqtisadi ədəbiyyatda «müştərək müəssisə» anlayışı altında « qarışıq cəmiyyət», « birgə kompaniya», « qarışıq müəssisə» və s. terminlər işlədilmişdir və bütün bunlar birgə fəaliyyətin müxtəlif sahələrini ifadə edirlər.

Belə vəziyyət onunla əlaqədardır ki, müştərək müəssisələr onun tə'sisçilərindən və yerləşməsindən asılı olaraq öz sosial – iqtisadi təbiətinə, fəaliyyətinə, məqsəd və metodlarına görə köklü şəkildə fərqlənə bilirlər. Məsələn, inkişaf etmiş ölkələrdə, bu ölkələrin kapitalları əsasında müştərək müəssisələrin yaradılması zamanı meydana çıxan problemlər, inkişaf etməkdə olan ölkələrdə yerli kapitalın iştirakı ilə yaradılan müştərək müəssisələrdə yaranan problemlərdən tamamilə fərqlənir.

Qeyd edildiyi kimi «joint venture» anlayışı firmalararası əməkdaşlığın müxtəlif formalarını ifadə edir. Bə'zi iqtisadçıların fikrincə müştərək müəssisənin müəyyənədicisi əlaməti kimi onun yaradılmasında iştirak edən kapitalların ölkə mənsubiyyətinin müxtəlifliyi əsas götürülməlidir. Fikrimizcə, müştərək müəssisələrin bu cür müəyyən edilməsi o qədər də düzgün deyildir. «Müştərək müəssisə» anlayışında bir milli mənsubiyyətli iki və daha çox tərəfdaşın kapitalının iştirakı ilə yaradılmış şərikli müəssisələr istisna deyil. Yuxarıda qeyd edilən yanaşma isə real iqtisadi proseslərə uyğun deyildir, çünki milli iştirakçılar arasında şərikli müəssisələrin yaradılması və inkişafı tarixən mövcud

olmuşdur. Bir çox iqtisadçılar bu mövqedən çıxış edərək müştərək müəssisələrə məhz firmalararası əməkdaşlıq forması kimi baxırlar.

Bəzi iqtisadi ədəbiyyatda müəssisələrin nizamnamə kapitalında xarici kapitalın iştirakına görə müəssisələri milli, müştərək və xarici müəssisələrə ayırırlar (5). Hal – hazırda Azərbaycanın qanunvericilik sənədlərində «birgə müəssisə» və «müştərək müəssisə» terminləri işlənsə də, onların dəqiq müəyyənliyi verilməmişdir (6,7). Bu, ilk növbədə respublikada bazar münasibətlərinin ilkin mərhələsində olması və iqtisadi terminlərin hələlik formalaşmaması ilə əlaqədardır. Bu baxımdan, Azərbaycan şəraitinə uyğun «müştərək müəssisə» anlayışının məzmununun və onların sosial – iqtisadi mahiyyətinin müəyyən edilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatının təklif etdiyi tərifə görə müştərək müəssisə, iki və ya daha çox firmanın fəaliyyətinin funksional inteqrasiyasına (qismən) səbəb olan müqavilə əsasında əməkdaşlığın bütün formalarıdır. Bunlar alqı və satqı, elmi tədqiqat və təcrübi-konstruktor işləri, təbii resursların hasilatı, məhsul istehsalı, innovasiya, tikinti və s. əməliyyatlar ola bilər.

Aydındır ki, istənilən iqtisadi anlayış müəyyən inkişaf prosesində meydana çıxır və müəyyən hadisə və predmetləri ifadə edir. Bu mə'nada Azərbaycanda müştərək müəssisə anlayışı, firmalararası əməkdaşlıq forması kimi yox, xarici iqtisadi əməkdaşlıq forması kimi formalaşarsa daha düzgün məzmun kəsb etmiş olar.

Biz hesab edirik ki, xarici tərəfdaşı olan və birgə fəaliyyət göstərən müəssisələr - **”müştərək müəssisə”**, yerli tərəfdaşı olan müəssisələr - **”şərikli müəssisə”**, dövlətin yaratdığı belə müəssisə isə - **”birgə müəssisə”** adlandırılırsa daha düzgün olar. Məhz bu səbəbdən də, bundan sonrakı bütün yazılarımızda **müştərək müəssisə** dedikdə xarici tərəfdaşı olan müəssisə başa düşüləcəkdir.

BMT-nin Avropa İqtisadi Komissiyasının məruzəsində qeyd olunur ki, «müştərək müəssisələr ən azı, iştirakçılardan biri mənəfət əldə etmək məqsədilə, uzun müddətli əsasda yeni biznes hesabına öz fəaliyyətini genişləndirməyə cəhd edən iki və daha çox kompaniya, fərd və ya təşkilat tərəfindən yaradılan müəssisələr, şirkətlər və ya ortaqlıqlardır. Onlarda tərəfdaşların heç birinin mütləq üstünlüyü olmur və mülkiyyət bərabər hüquqlu sahiblik prinsipi əsasında bölünür»(2). Bu tərifdən göründüyü kimi, tək-cə hüquqi şəxslər yox, fiziki şəxslər də **müştərək müəssisə** yarada bilərlər.

Qeyd etmək lazımdır ki, inkişaf etməkdə olan ölkələrdə və keçmiş sosialist ölkələrində, eləcə də Müstəqil Dövlətlər Birliyi ölkələrində **müştərək müəssisələr**, xarici investisiyanın cəlb edilməsinin ən səmərəli formalarından biri hesab olunurlar.

Bir sıra iqtisadçılar aşağıdakıları **müştərək müəssisələrin** başlıca xüsusiyyətləri hesab edirlər:

-iki və daha çox tərəfdaşın arasında müqavilənin mövcudluğu;

-hər bir tərəfdaşın pay və iştirak formasının müəyyən olunması;

-sahibkarlıq fəaliyyətinin həyata keçirilməsi maraqlarının ümumiliyi;

-müştərək müəssisə üzərində nəzarəti təmin edən payın müəyyən edilməsi;

-hər bir tərəfdaşın iştirak payına uyğun məsuliyyətlərinin məhdudlaşdırılması;

-hər bir iştirakçının uyğun mənfəət payına hüququ;

-müştərək fəaliyyət müddətinin (məhdud və ya qeyri məhdud) müəyyən olunması.

Göründüyü kimi bu halda, müştərək müəssisələrə qarşılıqlı tərəfdaşların işgüzar əməkdaşlıq forması kimi baxır.

«Müştərək müəssisə» anlayışının müəyyən edilməsində kəmiyyət parametrləri haqqında da müxtəlif fikirlər mövcuddur. Kəmiyyət parametrləri «müştərək müəssisə» anlayışının məzmununun müəyyən olunması əlaməti kimi tərəflərin bərabərhüquqlu əməkdaşlığını nəzərdə tutur. Bununla belə iqtisadi ədəbiyyatda fərqli yanaşmalar da mövcuddur. «Müştərək müəssisə» anlayışının müəyyən edilməsinin kəmiyyət parametrlərinin araşdırılmasında, onların birbaşa investisiya və ya «portfel» investisiyası əsasında yaradılmasının müəyyən olunması mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Bəzi iqtisadi ədəbiyyatda müştərək müəssisələri birbaşa investisiyanın bir forması hesab edirlər. Digər iqtisadçılar isə xarici investorun «portfel» investisiyası şəklində iştirakı ilə yaradılan passiv müştərək müəssisə və xarici investorun birbaşa investisiya şəklində iştirakı ilə yaradılan aktiv müştərək müəssisələri fərqləndirirlər.

Birbaşa investisiya, «portfel» investisiyasından fərqli olaraq müəssisənin fəaliyyətinə və idarə edilməsinə birbaşa tə'sir etmək imkanı verir. Belə tə'sirə imkan verən investisiyanın həcmi isə konkret sahə və müəssisədən, onda iştirak edən tərəfdaşlardan asılı olaraq müxtəlif ola bilər. Ona görə də bu iki investisiya forması arasındakı sərhəd nisbidir. ABŞ statistikasına müəssisənin kapitalının 10 faizindən çoxuna, Beynəlxalq Valyuta Fondu isə 25 faizindən çoxuna nəzarəti tə'min edən investisiyanı birbaşa investisiya hesab edir. «Səhmdar cəmiyyətləri haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununa görə isə, bu pay 25 faiz səviyyəsində müəyyən edilə bilər (14).

Birbaşa investisiya ilə portfel investisiyası arasında mahiyyət fərqi ondan ibarətdir ki, birinci, investorun müəssisənin fəaliyyətində və idarə edilməsində marağı olmasına gətirib çıxarır, ikinci isə, investoru qoyulan vəsaitin gəlirliyində maraqlı edir. Buna görə də tərəflərin birbaşa investisiyası nəticəsində yaradılmış müəssisələr onların əməkdaşlığının nəticəsi hesab edilə bilərsə, portfel investisiyasının həyata keçirilməsini belə hesab etməyə əsas yoxdur. Buna görə də, müştərək müəssisənin yaradılması birbaşa investisiyanın forması hesab edilərsə, həm milli və xarici kapitalın müəssisənin nizamnamə kapitalında iştirakı, həm də tərəfdaşların bərabərhüquqlu əməkdaşlığı müştərək müəssisələrin müəyyən olunma əlamətləri hesab oluna bilər. Əksər halda isə başlıca olaraq, milli və xarici kapitalın müəssisənin nizamnamə kapitalında iştirakı əsas götürülür.

Bəzi iqtisadi ədəbiyyatda müştərək müəssisənin iki tipini göstərirlər. Məsələn, İtaliya iqtisadçısı A.Folo istehsal, ticarət, maliyyə, elmi - tədqiqat fəaliyyəti ilə məşğul ola bilən müştərək müəssisələrin iki tipini fərqləndirir: səhmdar və müqavilə (kontrakt) əsasında yaradılan müştərək müəssisələr. Çin təcrübəsində də müştərək müəssisələrin iki tipi mövcuddur: paylı və kontrakt müştərək müəssisələr (15).

Biz isə belə hesab edirik ki, nizamnamə fondu xarici və milli kapitalın iştirakı ilə formalaşan təsərrüfat subyektlərini müştərək müəssisə hesab etmək daha məqsədəuyğundur.

Müştərək müəssisələr birgə kapital, birgə idarəetmə və mənfəət və risklərin bölüşdürülməsi əsasında yaradılır. Lakin bu əlamətlər müştərək müəssisələrin formalarından asılıdır.

Payçılıq əsasında yaradılan müştərək müəssisələrin nizamnamə fondu tərəfdaşların vəsaitləri hesabına yaradılır və həm idarəetmə, həm də mənfəət və riskin bölüşdürülməsi bu paya uyğun həyata keçirilir.

Kontrakt müştərək müəssisələr isə müəssisənin yaradılması zamanı xarici tərəfdaşın payının milli tərəfdaşın alması hesabına, ya da milli tərəfdaşın tam mülkiyyəti əsasında yaradılır. Belə müəssisələrdə tərəfdaşların əməkdaşlıq prinsipləri, məs'ulyyətləri, onların sərmayə qoyuluşlarının ölçü və formaları, kontrakt əsasən müəyyən olunur.

İqtisadi ədəbiyyatda yuxarıda göstərilən əlamətlərin müştərək müəssisənin bu iki formasında mövcudluğu haqqında müxtəlif fikirlər mövcuddur. Məsələn, bəzi iqtisadçılar hesab edirlər ki, tərəfdaşlar

arasında mənfəət və riskin bölüşdürülməsi səhmdar müştərək müəssisələrlə kontrakt müştərək müəssisələri eyniləşdirir. Digər halda isə, həm paylı, həm də kontrakt müştərək müəssisələrin birgə kapital, birgə idarəetmə və mənfəət və riskin bölüşdürülməsi əsasında yaradıldığı əsas götürülür (16. 18. 19.).

Qeyd etmək lazımdır ki, formal olaraq kontrakt müştərək müəssisələrdə, hər hansı tərəfdaşın payı nizamnamə fonduna daxil olmasa da, bu tərəfdaş müəssisənin əmlakında və idarə edilməsində iştirak edir. Lakin bu, kontrakt çərçivəsində həyata keçirilir, yəni müştərək müəssisədə tərəfdaşlar arasındakı münasibətlərin tənzimlənməsi kontrakt əsasında həyata keçirilir.

BMT-nin müştərək müəssisələrə aid xüsusi nəşrində müştərək müəssisənin müəyyən edici əlaməti «mənfəət və riskin bölüşdürülməsi» hesab edilmişdir (11). Fikrimizcə, bu mövqə düzgün mövqedir. Mənfəət və riskin bölüşdürülməsi müştərək müəssisəni digər təsərrüfat subyektlərindən fərqləndirir.

Digər mühüm məsələ müştərək müəssisələrin yaradılması qaydasıdır. Məsələn, ABŞ-da müştərək müəssisə yenidən yaradılan korporasiyadır. İnkişaf etməkdə olan ölkələrdə müştərək müəssisələrə bu mövqedən yanaşmaq yalnışdır. Həm mövcud müəssisənin səhmlərini almaq və ya onun əsasında kontrakt müştərək müəssisə yaratmaq, həm də yeni müəssisənin yaradılması yolu ilə müştərək müəssisələrin yaradılması mümkündür. Bir sıra hallarda isə, müştərək müəssisələrin yaradılması, iki və daha çox tərəfdaşın mövcud kompaniyanın səhmlərini alması,

həm də kapitalı iki və daha çox tərəfdaşa mənsub yeni müəssisənin yaradılması yolu ilə baş verə bilər.

Beləliklə, hal–hazırda Azərbaycanda fəaliyyət göstərən müştərək müəssisələrin müəyyən olunma meyarı kimi onların nizamnamə kapitalında milli və xarici kapitalın iştirakının zəruriliyini göstərmək olar. Bununla belə, bazar münasibətlərinin inkişafı, kapitalın və istehsalın beynəlmilləşməsi «müştərək müəssisə» anlayışına yeni yanaşmanın meydana çıxmasını istisna etmir və yəqin ki, bu termin, beynəlxalq standartlarda öz təsdiqini tapacaqdır.

II. MÜŞTƏRƏK MÜƏSSİSƏNİN YARADILMASININ ƏSAS PRİNŞİPLƏRİ

Müştərək müəssisənin yaradılması xarici investora yerli tərəfdaşların köməyi ilə ölkənin iqtisadi və siyasi vəziyyəti haqqında informasiya almağa, dövlət orqanları və yerli istehsalçılarla əlaqə yaratmağa, yerli xammaldan, maliyyə mənbələrindən istifadə etməyə, işçi qüvvəsindən, yerli tərəfdaşın istehsal güclərindən istifadə etməyə imkan verir.

Milli tərəfdaşlar isə əlavə maliyyə resursları, yeni texnika və texnologiya, idarəetmə təcrübəsi cəlb etməklə istehsal olunan məhsulun rəqabət qabiliyyətini artırmaq imkanına malik olur. Beləliklə, müştərək müəssisənin yaradılması üçün bir-birini tamamlayan və qarşılıqlı mənfəətli iqtisadi resursların cəlb edilməsi

onun digər əməkdaşlıq formalarından üstün cəhəti hesab oluna bilər.

Müştərək müəssisələrin yaradılmasında bazar motivləri mühüm rol oynayır. Müştərək müəssisə yerli bazara daxil olma vasitəsi kimi xarici investora daha geniş informasiya bazası, daha geniş əlaqə şəbəkəsi əldə etməyə və daxili bazarı qiymətləndirməyə, yerli istehlakçıların zövq və meylləri haqqında məlumat toplamağa, istehlakçılara xidmət göstərməyə imkan verir. Nəticədə, xarici investor yerli bazarda möhkəmlənir. Digər tərəfdən xarici investor yetkin istehsal texnikası və texnologiyasını və məhsul istehsalını inkişaf etməkdə olan ölkələrə keçirməklə öz kapitalının dövriyyə sür'ətini artırmış olur. Xarici investorun müştərək müəssisəni detal, qovşaq, dəstləşdirici hissələrlə təhciz etməsi, yetkin istehsal texnologiyası və avadanlıqlarının, idarəetmə təcrübəsinin müştərək müəssisəyə verməsi nəticəsində, yerli bazara məhsul ixracı üçün əlavə dayaq nöqtəsi yaratmış olur.

Müştərək müəssisənin yaradılması milli investorun xarici təchizatçı və istehlakçılarla təsərrüfat əlaqələri yaratmasına, yerli bazarı daha tez mənimsəməsinə, xarici investorun satış şəbəkəsindən istifadə edərək xarici bazarlara çıxmasına, xarici marketing təcrübəsinə yiyələnməsinə müsbət təsir göstərir.

Müştərək müəssisənin sosial - iqtisadi mahiyyəti tərəfdaşların texnoloji və emosional əməkdaşlığı ilə müəyyən olunur (18). Əməkdaşlığın texnoloji tərəfi tərəfdaşların birgə sərmayə qoyuluşlarında, xarici investorun payı - texnikada, yeni texnologiyada, ixtisaslı

kadrlarda, uzunmüddətli kreditlərdə; milli investorun payı isə - torpaq sahəsinin verilməsində, işçi qüvvəsinin, tikinti materiallarının və xammalın cəlb olunmasındadırsa, əməkdaşlığın emosional tərəfi - müəssisənin səmərəli fəaliyyəti üçün tərəfdaşların söylərinin birləşdirilməsində öz əksini tapır.

Müştərək müəssisəni yaradan tərəflərin məqsədləri onların motivlərində öz əksini tapır. Bu motivlər üç əsas kateqoriyaya bölünür: zəruri istehsal resurslarının əldə olunması, bazar motivləri, riskin bölüşdürülməsi (2). Təcrübədə, bu motivlər əlaqəli şəkildə götürülür və çox nadir hallarda hər hansı bir motiv əsas götürülür.

Müştərək müəssisə, əksər hallarda ona görə yaradılır ki, tərəfdaşlar çox vaxt öz istehsal və ya bazar potensialını mənfəətli reallaşdırmaq üçün bu və ya digər resurs növünə çatışmamazlıqla qarşılaşırlar. Bunlara maliyyə resursları, istehsal gücləri, xammal və materiallar, texnologiya, patentlər, idarəetmə kadrları, informasiya, nou-hau və s. aid edilə bilər.

Müştərək müəssisələrin yaradılması xarici tərəfdaşlara yerli şərait və bazar haqqında yerli tərəfdaşın biliklərindən istifadə edərək həmin ölkə bazarında az xərclə möhkəmlənməyə imkan verir. Bu özünü alıcılarla, xammal və resurs təminatı, işçi qüvvəsindən istifadə və s. ilə əlaqədar əməkdaşlıq nəticəsində istehsal və tədavül xərclərinin azalmasında, kapitalın dövriyyə sürətinin artmasında göstərir.

Digər mühüm məsələ, yerli bazarın qeyri sabitliyi və onunla tanışlıq dərəcəsinin az olması ilə əlaqədar risklərdir. Milli tərəfdaşların müştərək müəssisədə

iştirakı xarici investisiyanın milliləşdirmə və müsadirə riskini, onların milli müəssisələrdən diskriminasiya olunma riskini xeyli azaldır. Ümumi kapital qoyuluşlarının bölüşdürülməsi nəticəsində bununla bağlı risklər azalır.

Beləliklə, yaradılma motivlərindən asılı olmayaraq müştərək müəssisə, tərəfdaşların ayrı-ayrılıqda imkanı xaricində olan işgüzar və iqtisadi məqsədlərin birgə fəaliyyətlə əldə edilməsi vasitəsidir.

Müştərək müəssisənin yaradılması yolu ilə texnika və texnologiyanın, idarəetmə təcrübəsinin və s. ölkə iqtisadiyyatına cəlb olunması aşağıdakı 3 əsas formada həyata keçirilir:

1. Müştərək müəssisənin təsisçisi olan xarici tərəfdaş patentə və ya «nou-hau»ya görə müştərək müəssisəyə lisenziyanı satır. Lisenziya müqaviləsinin vaxtı bitdikdən sonra müştərək müəssisənin yerli tərəfdaşı əldə edilən texnologiyanı almaq, istifadə etmək və onu təkmilləşdirmək hüququna malik olur.

2. Müştərək müəssisənin təsisçisi olmayan xarici firmadan patentləşdirilmiş texnologiya alınır. Texnologiyanın bu üsulla verilməsi adətən, yığma əməliyyatları ilə və ya xammal və materialların emalı ilə məşğul olan müştərək müəssisələrdə istifadə edilir. Bu halda istehsal prosesinin təşkili üçün texnologiya ilə yanaşı avadanlıq da idxal edilir.

3. Xarici investor sənaye mülkiyyətinə olan hüququnu müştərək müəssisənin nizamnamə kapitalına öz payı kimi verir. Bu forma, texnologiyanın əldə edilməsinin ən mürəkkəb formasıdır. Bunun əsas mənfi cəhətləri aşağıdakılardır:

-birincisi, xarici tərəfdaşların müəssisənin uğursuzluğuna görə məsuliyyət dərəcəsi qoyduqları payda texnoloji hissənin səviyyəsindən asılıdır və texnoloji hissənin payı artdıqca, onların məsuliyyəti də azalır. Çünki belə halda xarici tərəfdaş yalnız texnologiyanın tətbiq miqyasının genişlənməsindən əldə etdiyi gəlirin itirilməsi təhlükəsi ilə üzləşir;

- ikincisi, texnoloji hissənin payı nə qədər çoxdursa, bir o qədər müştərək müəssisənin maddi texniki bazasının, xüsusilə maliyyə (valyuta) resurslarının formalaşmasında xarici investorun iştirakı azdır və s.

Göründüyü kimi, müştərək müəssisələrin yaradılması yeni istehsala başlamaq üçün start şəraitini xeyli yaxşılaşdırır. Lakin bununla yanaşı təsisçilərin siyasi, iqtisadi və milli maraqları müştərək müəssisələrin yaradılmasında və fəaliyyətində bəzən mürəkkəb və ziddiyyətli münasibətlərin əmələ gəlməsinə gətirib çıxarır. Belə münasibətlər ilk növbədə, tərəfdaşların motivlərindən asılıdır.

Müştərək müəssisənin yaradılması və fəaliyyəti prosesində istehsalın səmərəliliyinin artmasına səbəb olan tərəfdaşların üst-üstə düşən iqtisadi maraqları və bir-birini tamamlayan imkanları ilə yanaşı, həm də uyğun gəlməyən istehsal imkanları, rəqabətli məqsədləri mövcud olur. Müştərək müəssisənin fəaliyyəti üçün zəruri resursların verilməsi prosesində əsas ziddiyyət və çətinlik, güclü tərəfdaşların mütərəqqi texnika və texnologiyanın, idarəetmə və marketinqin təcrübəsinin verilməsini minimumlaşdırmaq, zəif tərəfdaşların isə maksimumlaşdırmaq cəhdidir ki, bu da

layihənin həyata keçirilməsinin gecikdirilməsinə səbəb olur. Digər ziddiyyətlər istehsalın və kapitalın təmərküzləşməsinin artmasına zərurət yarandıqda əlavə kapital qoyuluşlarının həyata keçirilməsi ilə əlaqədardır. Bir tərəfdən, müştərək müəssisənin iqtisadi səmərəliliyini artırmaq üçün əlavə kapital qoyuluşlarına zərurət yaranır, digər tərəfdən, müştərək müəssisə üzərində nəzarətin itirilməsi, onun sərbəst əmtəə istehsalçısına çevrilməsi təhlükəsi tərəfdaşların əlavə kapital qoyuluşlarının həyata keçirilməsini məhdudlaşdırır.

Müştərək müəssisənin yaradılması və fəaliyyəti prosesində onun məhsulunun reallaşdırılması problemi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Əgər xarici investorun əsas məqsədi yerli bazarda möhkəmlənməkdirsə, milli tərəf isə daha tez məhsul ixracına çalışırsa, bu cür mənafeələrin toqquşması müəssisənin fəaliyyətinə mane ola bilər. Beləliklə, tərəfdaşların məqsədlərinin uzlaşdırılması və vəhdəti müştərək müəssisənin yaradılması və səmərəli fəaliyyəti üçün əsas şərtdirsə, digər tərəfdən, müştərək müəssisələrin muxtariyyətliyini daha çox tərəfdaşların məqsədləri məhdudlaşdırır. Məhz bu «strateji muxtariyyətə» malik olmamaq müştərək müəssisədə istehsalın səmərəliliyini artırmaq imkanlarını məhdudlaşdırır.

Deyilənləri nəzərə alaraq belə nəticəyə gəlmək olar ki, müştərək müəssisənin səmərəli fəaliyyət göstərməsi, bir-birilə sıx əlaqəli iki amilin nəzərə alınmasını tələb edir:

- 1) yeni təsərrüfat subyektinin fəaliyyəti üçün zəruri olan iqtisadi resursların verilməsinə tərəfdaşları vadar edən stimulun mövcudluğu;
- 2) tərəfdaşların bu resurslar üzərində nəzarətdən müəyyən dərəcədə imtina etməsi.

Müəssisə üzərində nəzarət müştərək müəssisənin fəaliyyətində əsas məsələlərdən biridir. Hansı investor müştərək müəssisə üzərində daha çox nəzarətə malikdirsə, həmin investor da öz mənafeyini daha dolğun reallaşdırmaq imkanına malik olur. Müştərək müəssisə üzərində nəzarət tək-cə tərəfdaşların müəssisənin kapitalındakı payı ilə yox, həm də ölkənin inkişaf səviyyəsi və tərəfdaşların gücü ilə müəyyən olunur. İqtisadi ədəbiyyatda düzgün olaraq qeyd edilir ki, «inkişaf etməkdə olan ölkələrdə xarici investorun müəssisənin kapitalında 5 faiz iştirakı çox hallarda həmin müəssisəni korporasiyadaxili əlaqələrə qoşmaq üçün kifayət edir» (20). Xarici investor öz üstünlüklərindən istifadə edərək müştərək müəssisə üzərində nəzarəti təmin edir. Bu nəzarəti təmin edən aşağıdakı metodlar vardır:

-İnzibati metod - bu, müştərək müəssisədə formal və real idarəetmə heyəti yaradılması hesabına xarici investorun müştərək müəssisəyə nəzarət etməsinə əsaslanır.

-Maliyyə metodu – bu, xarici investorun daha geniş kredit bazarına əsaslanmaqla, müştərək müəssisənin fəaliyyətinin bu kreditlərin verilməsindən asılı edilməsinə əsaslanır.

-Səhmlərin emissiyası və yerləşdirilməsi metodu - bu metod isə, milli tərəfdaşın səhm paketinin xırda

səhmdarlar arasında yayılmasına, ya da iki növ səhm-səsvermə hüququ verən və səsvermə hüququ verməyən səhm buraxmaq yolu ilə xarici investorun müştərək müəssisə üzərində nəzarətinə əsaslanır.

Beləliklə, tərəfdaşların iqtisadi gücləri və inkişaf səviyyələri arasındakı fərq nə qədər böyükdürsə, güclü tərəfdaş müəssisəni texnoloji, istehsal, kommersiya cəhətdən özündən asılı etməklə onun üzərində daha çox nəzarət etmək imkanına malik olur.

Müştərək müəssisənin yaradılması prosesi aşağıdakı mərhələləri əhatə edir: bazarın tədqiqi, zəruri informasiyanın toplanması, real imkanların qiymətləndirilməsi, müştərək müəssisənin tipinin seçilməsi, tərəfdaşların axtarışı və seçilməsi, müştərək müəssisənin yaradılması üçün danışıqların aparılması, onun yaradılması, qeydiyyatı və fəaliyyətinin təşkili, nəzarətin həyata keçirilməsi. Bu vaxt xarici investor ölkədəki siyasi-iqtisadi mühiti - hüquqi şəraiti, müştərək müəssisənin fəaliyyətinin operativ-təşkilati-strateji aspektlərini, o cümlədən milli və beynəlxalq iqtisadi siyasətin məqsədini, qəbul edən ölkədə sosial-psixoloji xüsusiyyətləri və s. nəzərə alır. Deməli, müştərək müəssisə yaradılması haqqında danışıqlara qədər, investorlar müəssisənin öz xüsusiyyətlərini və xarici mühitlə əlaqədar amilləri nəzərə almalıdırlar.

Beləliklə, xarici kapitalın iştirakı nəticəsində müştərək müəssisələrdə formalaşan istehsal münasibətlərinin məzmunu, fəaliyyət məqsədləri, iqtisadi maraqları, onları digər təsərrüfatçılıq formalarından fərqləndirən əsas cəhətlərdir.

Müştərək müəssisəyə xas olan xarakterik xüsusiyyətlər Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Avropa İqtisadi Komissiyası tərəfindən aşağıdakı kimi müəyyənləşdirilmişdir:

1. Uzunmüddətli sahibkarlıq fəaliyyəti göstərmək barədə ikitərəfli (və ya çoxtərəfli) razılaşmanın olması;

2. Məqsədə çatmaq üçün tərəflərin pul vəsaitlərindən, əsas fondlardan, idarəetmə təcrübəsindən, intellektual mülkiyyətdən və s. vasitələrdən birlikdə istifadə etmələri;

3. İştirakçı tərəflərin qoyduqları kapitalla birgə aktiv kimi qiymət vermələri;

4. Müştərək məqsədi həyata keçirmək üçün müstəqil idarəetmə orqanlarının yaradılması;

5. Müştərək kapital qoyuluşundakı payına görə hər iki tərəfin həm qazancının, həm də itkilərinin bölüşdürülməsində münasib faizlə iştirak etmələri.

Müştərək müəssisələr «səhmdar tipli» və «müqavilə tipli» ola bilərlər.

Səhmdar tipli müştərək müəssisələrdə hər bir tərəfdaşın öz səhm payı olur və o da bunun müqabilində müəyyən faiz dividend (pay müqabilində qazanc) götürür.

Müqavilə tipli müştərək müəssisələrdə isə qazancın bölgüsü müqavilə şərtləri əsasında aparılır və bunun üçün də yeni bir təşkilatın yaradılması zəruri olmur. Yə'ni hər hansı bir konkret məqsədə çatmaq üçün imzalanmış sazişin bütün şərtləri yerinə yetirildikdən sonra, tərəflər müqavilə şərtlərinə görə paylarını bölüşdürüb işlərini bitmiş hesab edə bilərlər.

Müştərək müəssisə yaradılarkən müxtəlif səbəblər və məqsədlər qarşıya qoyula bilər. Lakin onların yaradılmasında iştirak edən 4 prinsip demək olar ki, bütün müştərək müəssisələrə aid edilə bilər. Bunlar aşağıdakı prinsiplərdir:

I. İstehsalın məhsuldarlığının və səmərəliliyinin yüksəldilməsi;

II. Əməliyyatların genişləndirilməsi;

III. Yeni növ məhsul istehsalında riskin azaldılması;

IV. İnvestisiya, texnika, texnologiya cəlb edilməsi yolu ilə geridə qalmış sahənin inkişafının təmin edilməsi.

Bu prinsiplərin hər birinin əldə edilməsi üçün müştərək müəssisə hansı motivlərdən istifadə edir? Bu sualın cavabını hər dörd prinsip üçün ayrı-ayrılıqda izah edək.

I. İstehsalın məhsuldarlığının və səmərəliliyinin yüksəldilməsi aşağıdakı yollarla əldə edilir:

a) yeni istehsal sahələri yaradılarkən kapital qoyuluşunun həcmnin azaldılması;

b) fəaliyyətdə olan istehsal bölmələri ilə istehsal həcmnin genişləndirilməsi;

c) məhsul buraxılışı prosesində şaquli inteqrasiyanın təmin edilməsi;

d) ucuz qiymətli xammalın əldə olunması;

e) mövcud istehsalın, marketinqin və təchizatın gücləndirilməsi;

f) yeni texnologiya və ucuz işçi qüvvəsi tətbiq etmək sayəsində rentabelliğin yüksəldilməsi;

g) texniki cəhətdən mürəkkəb məhsulların kooperasiya yolu ilə iri miqyaslı istehsalının təşkil edilməsi;

h) patent və lisenziyalar hesabına istehsalın sadələşdirilməsi;

l) kooperasiya üzrə tərəfdaşlar arasında ödəniş şərtlərinin sadələşdirilməsi.

II. Əməliyyatların genişləndirilməsi aşağıdakı imkanları yaradır:

- a) yeni istehlak bazarına daxil olmaq;
- b) yeni fəaliyyət sahəsinə girmək;
- c) yeni istehsal bazarı, xammal mənbəyi və əmək ehtiyatları əldə etmək;
- d) yeni təchizat əlaqələrinə nail olmaq;
- e) iqtisadiyyatın digər sahələrinə nüfuz etmək;
- f) birgə əməkdaşlıq sayəsində əlavə xidmət növləri əldə etmək.

III. Yeni növ məhsul istehsalında riskin azaldılması aşağıdakı imkanları yaradır:

- a) yeni tədqiqat layihələrini həyata keçirmək üçün lazım olan əlavə investisiyalar əldə etmək;
- b) elmi tutumlu məhsullar hazırlanması üçün müştərək elmi-tədqiqatların və təcrübi-konstruktor işlərinin həyata keçirilməsinə nail olmaq;
- c) yeni istehsal sahələri açarkən itkilərin və riskin azaldılmasına nail olmaq;
- d) yeni bazarlara çıxmaq yolu ilə satış imkanlarını genişləndirmək.

IV. *İnvestisiya, texnika, texnologiya cəlb edilməsi yolu ilə geridə qalmış sahənin inkişafın təmin edilməsi* aşağıdakı imkanları yaradır:

- a) əlavə kapital əldə etmək;
- b) yeni texnologiya və ya «nou-hau» əldə etmək;
- c) idarəetmə səriştəsi qazanmaq;
- d) mütəxəssisləri işə cəlb etmək;
- e) idxalı əvəz etmək;
- f) ixracı yeniləşdirmək;
- g) yüksək ixtisaslı kadrların hazırlanmasını təmin etmək.

Yuxarıda göstərilmiş imkanları prinsiplər üzrə müqayisə etsək, onların bə'zən təkrarlandıklarını görürük. Bu isə onunla əlaqədardır ki, bütün strateji məramlar vahid istehsal prosesinə yönəndilmiş və onlar bu məqsədə tabe edilmişlər. Buradan da ayrı-ayrı imkanların müxtəlif strategiyalarda müşahidə olunması faktı yaranır.

Müştərək müəssisələrin yaradılmasında müşahidə edilən və əsasən labüd xarakter daşıyan yuxarıdakı prinsiplər nəinki firmalar, eləcə də iqtisadi inkişaf səviyyəsi müxtəlif olan dövlətlər arasında da iqtisadi inteqrasiya prosesini zəruri edir. Məhz bu amillərin tə'siri ilə beynəlxalq iqtisadi inteqrasiya proseslərinin gücləndirilməsi üçün müştərək müəssisələrin yaradılması və bu fəaliyyətin genişləndirilməsi meyl daim artmaqdadır.

Sözsüz ki, müştərək fəaliyyətin qurulmasında hər iki tərəfin (ümumiyyətlə bütün tərəflərin) qarşılıqlı maraqları və xüsusən gəlir əldə etmələri başlıca me'yar götürülməlidir. Əks halda, müştərək fəaliyyət üçün heç

bir maraq olmadıđından, t sad f n və ya hansısa bir zərurətdən yaradılmıř belə müəssisələr özlərini yařada bilməyəcəklər.

III. İQTİSADI ƏLAQƏLƏRİN VƏ MÜŞTƏRƏK FƏALİYYƏTİN TƏŞKİLİ

Azərbaycan Respublikası özünün coğrafi mövqeyinə, yeraltı və yerüstü təbii sərvətlərinə, zəngin xammal ehtiyatlarına və güclü əmək ehtiyatlarına görə müasir dünyamızın diqqət mərkəzindədir. Əsrin neft kontraktı məhz burada – müstəqil Azərbaycanın paytaxtı Bakıda imzalanmışdır. Təkcə bu müqavilənin imzalanması Azərbaycanın xarici ölkələrlə iqtisadi münasibətlər qurmasına xeyli təkan vermişdir. İndi bu əlaqələr konkret iqtisadi əlaqələrə və müştərək – təsərrüfat fəaliyyətinə çevrilməkdədir. İndi ayrı-ayrı dövlətlərin və iri beynəlxalq şirkətlərin nümayəndələri Azərbaycan iqtisadiyyatının dirçəldilməsində ona yardımçı olmağa can atırlar.

Sözsüz ki, bu özü də səbəbsiz deyildir və onların burada öz maddi və digər maraqları vardır. Məhz bu səbəbdən də onlarla qarşılıqlı iqtisadi münasibətlər qurmaq, Azərbaycan dövlətinin, Azərbaycan xalqının milli mənafeyinə faydalı olan iqtisadi əlaqələr və təsərrüfat fəaliyyəti yaratmaq günün vacib problemlərindən biridir.

Azərbaycanda daxili bazarın tənzimlənməsi, daxili siyasi sabitliyin bərpa edilməsi xarici iqtisadi əlaqələrin yaradılmasında həlledici amildir. Xarici sərmayəçilər və iş adamları bu xüsusiyyətləri nəzərə almaqla Azərbaycanın sənayesinə, kənd təsərrüfatına, tikintisinə və digər sahələrə investisiya qoymaq niyyətilə respublikamızla əlaqələrə girirlər. Onların təklif etdikləri

və bə'zi hallarda yaratdıqları müştərək müəssisələr ölkəmizin iqtisadi dirçəlişinə təkən verə bilər.

Hal-hazırda bir sıra obyektiv və subyektiv səbəblər üzündən Azərbaycanda yaranmış şəxsi mənafə psixologiyası onun gələcək iqtisadi dirçəlişinə çox ciddi zərbə vurur. Dövlət səviyyəsindən tutmuş kiçik müəssisə rəhbərliyi səviyyəsinə kimi xarici iqtisadi münasibətlərin qurulmasında yalnız şəxsi qazanca üstünlük vermək dözülməz haldır. Bu isə əksər hallarda ona görə üzə çıxır ki, həmin adamlar iqtisadi qanunları, menecmenti, marketinqi, bazar iqtisadiyyatının tələblərini sadəcə olaraq bilmirlər və bəzi hallarda isə naşılıqdan özləri-özlərini aldatmış olurlar.

Əgər yaxın keçmişdə xarici iqtisadi münasibətləri tənzimləyən dövlət orqanları yox idilərsə, indi onların hamısı təşkil edilmişdir və fəaliyyət göstərirlər. Yeni təşkil edilmiş İqtisadi İnkişaf Nazirliyi, Dövlət Gömrük Komitəsi, Ticarət-Sənaye Palatası və digər əlaqədar təşkilatlar Azərbaycanın xarici iqtisadi əlaqələrin yaradılması və fəaliyyət göstərməsi üçün öz qəti sözlərini deməyə başlamışlar.

Yaxın keçmişdə iqtisadi əlaqələr Sovet imperiyasının mənafeyinə uyğun şəkildə qurulurdu, ona görə də bizim təbii ehtiyatlarımız talan olunurdu. Belə ki, respublikadan ixracın həcmi, idxalı 1,5 milyard Sovet manatı üstələyirdi. İxracın strukturu əsas e'tibarı ilə xammallardan ibarət idi ki, bu da respublikanın mənafeyinə zidd idi. İxracda hazır məhsulun xüsusi çəkisi çox cüz'i idi. Sənaye müəssisələrin çoxu kənardan gətirilən xammal əsasında işləyirdi. Kənardan gətirilən xammalın həcmi ixrac edilən xammalın 30%-ni

təşkil edirdi. Respublikanın bir çox avadanlığa, dəzgahlara, maşınlara, kombaynlara, traktorlara, avtomobillərə, balıqçılıq gəmilərinə və s. olan tələbatın hamısı (100%) idxal hesabına ödənilirdi. İstehlak mallarının 70%-i kənardan gətirilirdi. Minik avtomobilləri, velosipedlər, paltaryuyan maşınlar, tozsoranlar, bir çox növ pambıq parçalar, trikotaj mə'muləti və s. idxal olunurdu.

Müstəqillik qazanmış Azərbaycan Respublikasının xarici iqtisadi əlaqələrində köklü dəyişikliklər baş vermişdir. Mövcud MDB məkanında iqtisadi əlaqələr pozulmuş, kooperasiya əlaqələri zəifləmiş, uzun illər ərzində təşəkkül tapmış qarşılıqlı malgöndərmədə xaos vəziyyəti yaranmışdır. Müstəqillik əldə etdikdən sonra Azərbaycan mal idxalı və ixracı üçün dünyanın başqa ölkələrinə (100-dən çox dövlətə) üz tutmuşdur. İdxal və ixrac üzrə xarici ölkələrlə əlaqələrin həcmi və dinamikası 1-ci Əlavədəki 1-ci və 2-ci cədvəllərdə verilmişlər.

Yuxarıda qeyd olunduğu kimi, ümumi mal dövriyyəsində Rusiya, Ukrayna, İngiltərə, İran və Türkiyənin payı üstünlük təşkil edir. İranın payı (1997-ci il) 11,96%, Türkiyənin xüsusi çəkisi 6,9% təşkil etmişdir. Ümumi mal dövriyyəsində Rusiyanın və Ukraynanın xüsusi çəkisi nisbətən azalmış və müvafiq olaraq 25,11% və 14,71% təşkil etmişdir. 1998-ci ildə xarici iqtisadi fəaliyyətlə məşğul olan təşkilatların sayı 1486-ya çatmışdır. Birgə müəssisələrin sayı 218, xarici iqtisadi assosiasiyaların sayı 86 olmuşdur. Xarici firmaların 20 ölkəni təmsil edən nümayəndəliyi açılmışdır. Lakin xarici

İqtisadi əlaqələr üzrə mal dövriyyəsinin 60,7%-i 6 ölkənin payına düşür.

Azərbaycanın MDB ölkələri ilə idxal və ixrac əməliyyatlarının strukturu 3.1.-ci və 3.2-ci cədvəllərdə verilmişdir

Ancaq real vəziyyəti dəqiqliklə göstərmək çətindir, çünki, hələlik yalnız Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatlarına əsaslanıb, o da xətasız deyildir.

1997-ci ildə Respublikanın ticarət balansını aktiv saldoya malik olmuşdur. Bu, sevindirici hal sayıla bilər, lakin nəzərə almaq lazımdır ki, biz ancaq xammal ixrac edirik və yəqin ki, yaxın illərdə indi ixrac etdiyimiz xammalı idxal

***Azərbaycan Respublikasının MDB ölkələri ilə
idxal əməliyyatlarının strukturu
(min. ABŞ doll. ilə)***

Cədvəl 3.1.

Ölkələr	İllər				
	1995	1996	1997	1998	1999
1	3	4	5	6	7
Rusiya	88,323	158,389	151,521	193,830	226,499
Ukrayna	33,512	94,424	85,640	92,991	38,450
Belorus	4,673	4,956	7,210	14,810	8,814
Gürcüstan	18,875	28,316	36,645	25,200	9,485
Moldova	4,365	8,589	7,970	2,789	1,519

Türkməni stan	51,430	14,687	25,335	26,385	12,913
Özbəkistan	7,706	7,224	5,520	2,787	0,422
Qazaxıstan	17,554	19,262	23,557	44,440	1,990
Qırğızstan	1,788	3,541	1,398	1,208	1,990
Tacikistan	0,112	0,416	0,089	0,240	0,182
<i>MDB üzrə cəmi:</i>	228,340	339,809	350,885	404,681	325,184

Azərbaycan Respublikasının MDB ölkələri ilə ixrac əməliyyatlarının strukturu (min ABŞ doll. ilə)

Cədvəl 3.2

Ölkələr	İllər				
	1995	1996	1997	1998	1999
1	2	3	4	5	6
Rusiya	100,189	111,390	80,532	105,787	83,071
Ukrayna	33,601	21,859	32,145	12,018	24,026
Belorus	2,738	3,312	3,607	4,333	3,892
Gürcüstan	45,293	91,558	133,487	76,915	71,723
Moldova	3,745	3,793	1,496	612	0,255
Türkməni s	70,580	34,333	8,511	13,936	8,861

Qırğızıstan	774	1,140	1,785	4,437	3,705
Tacikistan	3,305	1,706	3,410	1,563	10,782
Özbəkistan	3,946	5,611	4,339	1,965	0,740
Qazaxıstan	20,537	15,428	8,982	10,608	4,069
<i>MDB üzrə cəmi:</i>	284,710	290,125	378,294	232,174	211,128

etmək məcburiyyətində qalacağıq, özü də daha baha qiymətə. Buna görə də respublikamızda istehsalın həcmnin azalması təkcə istehsal imkanlarının məhdudlaşması ilə yox, həm də xarici iqtisadi fəaliyyətin düzgün təşkil edilməməsi ilə əlaqədardır.

Xarici ölkələr, Azərbaycanla müştərək iqtisadi fəaliyyəti siyasi sabitlik və bazar iqtisadiyyatının inkişafı ilə əlaqələndirirlər.

Birgə müəssisələrin yaradılması respublikamızın dünya iqtisadi inteqrasiya prosesinə qoşulmasında böyük rol oynayır. Xarici tərəfdaşların müasir işgüzar əlaqələrə cəlb edilməsinin mühüm amillərindən biri də onların, ixrac bazarlarını bilmələridir.

Respublikanın sənayesi kooperasiyanın inkişafına o vaxt hazır olar ki, hər iki tərəfin iqtisadi maraqlarına cavab verən layihələr və formalar tapılsın. Xarici banklar və firmalar iqtisadi səmərəliliyinə inanmadıqları layihələrin reallaşmasında iştirak etmir və investisiya qoymurlar. Buna görə də layihələrin beynəlxalq tələblərə cavab verən keyfiyyətli texniki-iqtisadi

əsaslandırmaya (biznes-plana) uyğun hazırlanması böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Birgə qarşılıqlı işgüzarlıqda təşəbbüs əvvəlki kimi xarici firmaların əlindədir. İndi bütün ölkələr xarici kapital uğrunda mübarizə aparırlar. Bizdə də bu mübarizə üçün dövlət proqramı olmalıdır. Birgə müəssisələrin çoxu böyük deyil və onların əksəriyyəti ticarət sahəsində təmsil olunurlar.

Azərbaycanda bazar iqtisadiyyatına keçilməsinə və bu prosesin normal inkişafına mane olan bir sıra amillər vardır ki, onları aşağıdakı kimi sistemləşdirmək olar:

1. Ölkəmizdə gedən müharibədə kövrək atəşkəs rejiminin davam etməsi («nə sülh - nə də müharibə» vəziyyəti);

2. istehsal müəssisələrinin işləməməsi və istehsal həcmnin kəskin azalması;

3. keyfiyyətsiz malların qiymətlərinin dünya bazarı səviyyəsinədək artması;

4. müəssisələr arasında əlaqələrin zəifləməsi və ya pozulması;

5. yaxın və uzaq xarici dövlətlərlə inteqrasiyanın zəifliyi;

6. büdcəsinin kəsirdə qalması;

7. xarici borcların artması və s.

Qeyd edilən bu amillərin mənfi tə'siri xarici iqtisadi əlaqələrin qurulması prosesinə əngəl törədir və mövcud əlaqələri zəiflədir.

Müasir dövrdə xarici tərəfdaşların Azərbaycanla əlaqələrini 3 əsas istiqamətə bölmək olar:

1. İxrac-idخال münasibətləri (bu fəaliyyətə üçüncü dünya ölkələri ilə əmtəə mübadilələri də daxildir);

2. İstehsal sahələri, maliyyə, xidmət, təchizat, xarici əlaqələr, xarici ticarət, topdansatış, pərakəndə satış və b. sahələr üzrə fəaliyyət göstərən müştərək işgüzarlıq;

3. Təbii ehtiyatların işlənməsi (neft, qara və əlvan metal və b.).

Ticarət müqavilələri layihələri işlənərkən bu sahələrin hər birinə ayrılıqda baxılır. Bu həmçinin qarşıya qoyulan məqsəddən asılı olaraq qısamüddətli (adi iqtisadi əməliyyatlar); orta müddətli (işlənməsi 2-3 il davam edən layihələr) və uzun müddətli (10-20 il, məsələn, neft yataqlarının işlənməsi kimi) işlər və proseslər olur.

Adətən, müştərək müəssisələrin xarici iştirakçıları (firmaları), gəlirlərin ölkədən çıxarılmasının 3 üsulunu tətbiq edirlər:

1. Satılan malların qiymətinin artırılması və alınan malların qiymətinin azaldılması;

2. Verilmiş texnologiya üçün lisenziyalaşdırılmış ödənişlərin qaldırılması;

3. Verilmiş kreditlərə görə faizlərin artırılması.

1993-cü ilin yanvarında Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin «Azərbaycan Respublikasında xarici firmaların filiallarının və təşkilatlarının yaradılması və fəaliyyət göstərməsi haqqında» 17 sayılı qərarı qəbul edilmişdir. Bu qərara görə nümayəndəliyinin yaradılmasında maraqlı olan xarici firma, müvafiq qeydiyyat təşkilatına yazılı ərizə verməlidir. Müddəaya uyğun olaraq nümayəndəlik yaratmaq üçün xarici firmalar qeydiyyat təşkilatına yazılı ərizədə nümayəndəliyin yaradılmasının məqsədi, firmanın

fəaliyyəti və işgüzar əlaqələri haqqında ətraflı mə'lumat verməlidirlər.

Dünya bazarına çıxmaq üçün idxal və ixrac mə'mulatlارının daşınması zamanı ən mühüm şərt gömrük nəzarətindən keçmək və mallar üçün deklarasiya almaqdır.

Xarici bazara çıxan müəssisə rəqabətə davamlı məhsula və ya xarici tərəfdaşın marağına səbəb olan ideyaya malik olmalıdır.

Hər hansı xarici ticarət əməliyyatı, tərəfdaşın (kontragentin) seçilməsi ilə başlayır. Kontragentin müvəffəqiyyətli seçilməsi anlaşılmazlıq yaranması və maliyyə itkilərindən qaçmağa kömək edir.

Bazar iqtisadiyyatı ölkələrində firmaların təsnifatının dəqiq sistemi işlənilib hazırlanmışdır. Hər bir firma sənayenin xüsusi mülkiyyət obyektı olub, hüquqi formaya uyğun olaraq qeydiyyatdan keçir.

Firmalar bir neçə xüsusiyyətə görə təsnif olunurlar:

-Təsərrüfat fəaliyyətinə görə firmalar: sənaye; kənd təsərrüfatı və aqrosənaye; ticarət; nəqliyyat; sığorta və s.

bölünürlər (onlar dövriyyənin 60%-ni verirlər).

Sənaye şirkətləri arasında aşağıdakılar aparıcı yer tutur:

- avtomobil; aviasiya; maşınqayırma; elektron sənayesi; neft və qazçıxarma; kimya; meşə və ağac e'malı firmaları.

Bazar iqtisadiyyatının inkişaf etdiyi bir sıra ölkələrdə və bəzi inkişaf etməkdə olan ölkələrdə kənd təsərrüfatı və aqrosənaye şirkətləri əhəmiyyətli yer tutur.

İnkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələrdə əksər firmalar xarici və daxili ticarət sahəsində fəaliyyət göstərir. Bunlar müxtəlif pərakəndə və topdansatış ticarəti, ticarət vasitəçiliyi, idxal və ixrac şirkətləridir.

Xarici ölkələrin bazarlarında vasitəçilərin böyük rolu vardır ki, onlar da, firmaların adından və bu firmaların hesabına fəaliyyət göstərirlər. Bu ölkələrdə həmçinin broker firmaları böyük rol oynayır ki, bu firmalar, alıcılar və satıcıları əlaqələndirir və onların saziş bağlamalarına imkan yaradırlar. Baxmayaraq ki, işlərin icrasında bu firmalar iştirak etmir, onlar alıcılar və satıcılar arasında müqavilələrin bağlanmasına köməklik göstərirlər.

- **Lizing, xayriq, rentinq firmaları:** maşınların, müxtəlif növ avadanlıqların, istifadəsi uzun, orta və qısa müddət üçün nəzərdə tutulmuş malların icarəyə verilməsi əsasında ixtisaslaşsırlar.

- **Elmi-tədqiqat və yenilikçilik firmaları:** konsaltinq (məsləhətçi), informatika, mehmanxana, kommunikasiya, məişət və digər xidmətləri həyata keçirməkdə köməklik göstərirlər.

Xarici ölkələrdə həmçinin əyləncənin, istirahətin, idmanın, turizmin təşkili üzrə firmalar fəaliyyət göstərirlər.

-**Kapitalın mənsubiyyətinə görə firmalar:** milli, qarışıq, beynəlxalq xarakterli olurlar.

Təsərrüfat fəaliyyətində olan firma müəyyən hüquqa malik olur və dövlətin mülki və ticarət hüquq normalarına uyğun olaraq fəaliyyət göstərir. Bu normalar firmaların kontragentlərlə olan işgüzar münasibətlərini tənzimləyirlər.

Hüquqi normalar əsasən aşağıdakı sualları aydınlaşdırır:

1. Firmanın öhdəlikləri üzrə kim və nə qədər məs'uliyət daşır?

2. Firma iflasa uğrayarkən onun borclarını kim ödəyəcək?

3. Firmanın adından müqavilə bağlamağa kimin səlahiyyəti vardır?

4. Müqavilənin imzalanması ilə bağlı məsələlərin həlli kimin ixtiyarındadır?

Xarici firmalarda əsas hüquqi formalar fərdi sahibkarlar (və ya kommersantlar) və səhmdar cəmiyyətləridir.

IV. MÜŞTƏRƏK MÜƏSSİSƏLƏR VƏ SAHİBKARLIQ FƏALİYYƏTİ

4.1. Bazar iqtisadiyyatına keçid dövrünün bəzi xüsusiyyətləri.

Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, özünün coğrafi mövqeyinə, yeraltı və yerüstü təbii sərvətlərinə, zəngin xammal ehtiyatlarına və güclü işçi potensialına görə Azərbaycan Respublikası müasir dünyamızın diqqət mərkəzindədir. 1994-cü ildə Qərbin neft şirkətləri ilə bağlanan neft kontraktı («Əsrin kontraktı») bu marağın canlı təcəssümüdür. Təkcə bu müqavilənin imzalanması Azərbaycanın xarici ölkələrlə iqtisadi münasibətlərinə xeyli təkan vermişdir. Bu müqavilənin imzalanması təkcə xam neftin çıxarılması və nəqli üçün yox, həm də yeni texnika və texnologiyanın alınması, sosial obyektlərin tikilməsi, maarif və mədəniyyət sahələrinə, təbiəti mühafizə problemlərinə və digər sahələrə investisiya qoyuluşunu xeyli artırmaqla bu sahələrin də

dirçəlməsinə təkan verir və gələcəkdə də verəcəkdir. Bunun üçün isə xarici iqtisadi münasibətləri tənzimləyən dövlət orqanlarının müntəzəm fəaliyyətini təşkil etmək vacib şərtidir.

Əgər sovet hakimiyyəti illərində Azərbaycanın bütün idxal-ixrac əməliyyatları yalnız Moskvanın əli ilə icra edilirdisə və Azərbaycan Respublikası xarici iqtisadi əlaqələrin təşkilində və ya həyata keçirilməsində yalnız «deyiləni etməli» prinsipi ilə işləyirdisə, hal-hazırda müstəqil fəaliyyət göstərmək özü həyatın tələbatına çevrilmişdir. Belə ki, müstəqillik əldə etdikdən sonra nəinki yaxın və uzaq xarici ölkələrlə, hətta keçmiş müttəfiq sovet respublikaları ilə də (indiki Müstəqil Dövlətlər Birliyi ilə) iqtisadi əlaqələri yenidən qurulmalıdır. Məhz bu zəruri tələbatı ödəmək və dünya ölkələri ilə iqtisadi inteqrasiya proseslərində fəal iştirak etmək üçün Azərbaycanda yeni nazirliklər və komitələr yaradılmışdır. Hələlik ictimai sərvətlər üzərində dövlət mülkiyyətinin hakim olduğunu nəzərə alsaq, bu komitələrin və idarələrin ayrı-ayrı şirkət və kompaniyalarla birgə fəaliyyətlərinin zəruri olduğunu başa düşərik.

Azərbaycan Respublikası müstəqillik qazandıqdan sonra yaradılmış ilk nazirliklərdən biri - Xarici İqtisadi Əlaqələr Nazirliyi olmuşdur. Bu nazirlik öz funksiyasına görə vahid xarici iqtisadi siyasəti həyata keçirməli, xarici bazarlarda dövlət maraqlarının təmin olunmasına kömək etməli, xarici iqtisadi əlaqələrdə iştirak edən şirkət və təşkilatların işini əlaqələndirməli və təşkil etməli idi. Lakin, obyektiv və subyektiv səbəblərdən sonradan ləğv edilərək hal-hazırda İqtisadi

İnkişaf Nazirliyinin bir idarəsinə çevrilmiş bu təşkilatın fəaliyyətinin əsas strateji istiqamətləri kimi aşağıdakılar müəyyən edilmişdir:

- idxal-ixraca nəzarət;
- strateji xammalların ölkədən çıxarılmasına nəzarət və tənzimləmə;
- xarici investisiyanın, eləcə də valyutanın cəlb edilməsi;
- texnoloji modernləşdirmə yolu ilə geniş istehsal potensialının yaradılması;
- məhsulların keyfiyyətinin dünya standartlarına uyğunlaşdırılması;
- dünya bazarında rəqabətə dözümlülüğün təmin edilməsi;
- ixrac potensialının artırılması;
- idxal-ixrac əməliyyatlarının həyata keçirilməsi üçün müqavilələrin hazırlanması və lisenziyaların verilməsi;
- respublikanın iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin olunması;
- beynəlxalq müqavilələrdən irəli gələn vəzifələrin icrasının tə'min edilməsi;
- xarici iqtisadi əlaqələr üzrə informasiya tə'minatının təşkil edilməsi;
- xarici əmtəə bazarlarının tapılmasına yardım edilməsi;
- müəssisə və təşkilatlara, firma və şirkətlərə xarici iqtisadi əlaqələr yaradılmasında təşkilati-metodiki kömək göstərilməsi;
- mütəxəssis kadrların hazırlanmasının həyata keçirilməsi və s.

Xarici ölkələrlə iqtisadi əlaqələrin genişlənməsini nümayiş etdirmək üçün tək cə bir faktı demək kifayətdir ki, hal-hazırda Azərbaycan Respublikası dünyanın 100-dən çox ölkəsi ilə idxal-ixrac əlaqələri yaratmışdır. Daha

dəqiq desək, 01.01.2000-ci il üçün, idxal üzrə-134, ixrac üzrə isə-104 ölkə ilə qarşılıqlı əlaqələr qurulmuşdur (bax: Əlavə, 1-ci və 2-ci cədvəllər). Bu ölkələr içərisində ümumi mal dövriyyəsi üzrə üstünlük əsasən Rusiya, İngiltərə, Ukrayna, İran və Türkiyənin payına düşür. Azərbaycanın əsas ticarət tərəf-müqabili olan bu 5 ölkə ilə xarici ticarət əlaqələri nəzərə alınmaqla, 1995-2000-ci illər üçün real səmərəli valyuta məzənnələrinin hesablanması göstərir ki, bu dövr ərzində Azərbaycan ixracatçılarının rəqabət qabiliyyəti təxminən sabit qalmışdır. Əgər rəqabət mövqeyini ixracat çəkiləri əvəzinə idxalat çəkiləri əsasında hesablasaq, aldığımız nəticələr xeyli dəyişəcək. İdxalat çəkiləri əsasında hesablanmış real səmərəli valyuta məzənnələri 1997-ci ilin iyulundan 1998-ci ilin sentyabrına qədər olan dövr ərzində 20%-dən çox artmışdır.

1998-ci ilin sentyabr-avqust Rusiya böhranı və rublun devalvasiyası Azərbaycan ixracatçılarının rəqabət qabiliyyətinin itirilməsinə səbəb olmuşdur. Hansı ticarət çəkisinin götürülməsindən asılı olmayaraq manatın real səmərəli valyuta məzənnəsi 1998-ci ilin dördüncü rübündə 12% artmışdır. Mal və xidmətlər balansı 1995-ci ildən pisləşməyə başlamış və 1998-ci ildə də bu meyl davam etmişdir. 1998-ci ildə 1997-ci il ilə müqayisədə idxalın həcmi 22% artmış, ixracın həcmi isə 11% azalmış. Neft məhsullarının ixracı azalsa da, xam neftin ixracı artmış və bütövlükdə dəyər ifadəsində neft ixracının həcmi 6% azalmışdır.

Lakin xarici iqtisadi əlaqələrin dinamik artmasına mənfi təsir göstərən bir sıra obyektiv və subyektiv

səbəblər vardır ki, bu əlaqələrin inkişaf sür'ətini xeyli aşağı salır. Bunlar əsasən aşağıdakılardır:

- Dağlıq Qarabağın Azərbaycandan qoparılması üçün Ermənistanın apardığı elan olunmamış müharibə və inamsız atəşkəs rejiminin mövcudluğu;
- Rusiya tərəfi ilə iqtisadi əlaqələrin zəifləməsi;
- MDB məkanında keçmiş iqtisadi əlaqələrin kəskin sürətdə azalması;
- müəssisələr arasında əlaqələrin zəifləməsi və ya tamamilə pozulması;
- gömrük və vergi siyasətinin kamil olmaması;
- qiymətlərin qeyri-mütənasib artması;
- dövlət büdcəsinin kəsirdə qalması;
- xarici borcların artması;
- işsizliyin artması və əmək qabiliyyətli əhalidən tam istifadə olunmaması və s.

Bütün bu amillərin tə'siri xarici iqtisadi fəaliyyəti zəiflədir və onun səmərəliliyini xeyli aşağı salır. Bunlarla yanaşı, iqtisadi sabitliyin olmaması və siyasi sabitliyin kövrəkliyi xarici iş adamları üçün böyük risk yaradır və bu səbəbdən də onların Azərbaycana gəlmələrinə və xarici valyutanın Azərbaycana gətirilməsinə maneçilik törədir.

Ticarət mübadilələrinə zəruri ehtiyac olduğu indiki şəraitdə xarici iş adamlarının belə mövqe tutmalarına təsir göstərən digər amillər də vardır. Bunlar əsasən aşağıdakılardır:

- hüquq qanunçuluğunun mükəmməl olmaması;
- ekspert səviyyəsində səriştəli mütəxəssislərin azlığı və ya olmaması;
- bank-maliyyə sisteminin qeyri kamilliyi;

- borcların ödənilməsində imkansızlıq;
- müştərək müəssisələrin fəaliyyətinin mürəkkəbliyi;
- kasıbçılıq həddinin yüksək olması və əhalinin alıcılıq qabiliyyətinin çox aşağı olması və s.

Deyilənlərə onu da əlavə etmək lazımdır ki, istehsal, xidmət və kənd təsərrüfatı sahələrində əmlak və sərvət üzərində dövlət inhisarının mövcud olması – özəl- ləşdirmənin tam həyata keçirilməməsi də xarici iqtisadi əlaqələrin təşkilinə və həyata keçirilməsinə çox böyük əngəl törədir.

Yuxarıda qeyd olunan neqativ amillərin mövcud olmasına baxmayaraq 1996-cı ildən başlayaraq respublikamızda iqtisadi tənəzzül prosesi dayandırılmış və yeni dövrə – tərəqqi dövrünə qədəm qoyulmuşdur. Bu tendensiyanı görmək üçün 1990-1999-cu illər ərzində Ümumi Daxili Məhsulun (ÜDM) nominal, real və adambaşına artımı cədvəlinə nəzər salmaq kifayətdir (Cədvəl 4.1). Bu cədvəldən görünür ki, 1999-cu ildə yekun göstəricilər (13.476 milyard manat) sabit qiymətlərlə istehsalın 1994-cü ildəki səviyyəsini (12.099 milyard manat) ötmüşdür. Əgər 1991-ci ildən 1995-ci ilədək Ümumi Daxili Məhsulun istehsal həcmi azalmağa meyillidirsə (25342 milyarddan 10669 milyarda), 1996-cı ildən bu meyl yüksəlməyə

Ümumi Daxili Məhsulun artım cədvəli

*Cədvəl 4.1 **

İllər	Nomi- nal	Real	Adambaşına 1000 manat		Keçən ilə nisbətən dəyişməsi. %-lə	
	<i>Mlrd. man</i>	<i>Mlrd. man</i>	<i>Nomin al</i>	<i>Real</i>	<i>Real</i>	<i>Adam başın a</i>
1990	1	25.520	0.2	3.564. 7	-	-
1991	3	25.342	0.4	3.499. 4	-0.7	-1.8
1992	24	19.582	3.3	2.670. 6	-22.7	-23.7
1993	157	15.059	21.2	2.035. 1	-23.1	-23.8
1994	1.873	12.099	251.2	1.622. 1	-19.7	-20.3
1995	10.66 9	10.669	1.388. 4	1.388. 4	-11.8	-12.8
1996	13.66 3	10.803	1.760. 0	1.391. 6	1.3	0.2
1997	15.79 1	11.430	2.014. 6	1.458. 2	5.8	4.8
1998	16.17 8	12.569	2.044. 4	1.588. 4	10.0	8.9
1999	16.48 9	13.476	2.057. 5	1.681. 5	7.2	5.9

**Cədvəllər Dövlətstatkom, AİN və Aİİ-nin materiallarından götürülmüşlər*

(10803 milyarddan 13.476 milyarda) doğrudur. Eləcə də 1991-ci ildən 1996-cı ilədək adambaşına real ümumi daxili məhsulun həcmi azalırsa (-0,7-dən -11,8%-ədək), 1996-cı ildən bu rəqəmlər artıma doğrudur (1,3%-dən 7,2%-ədək) və bu tendensiya inkişaf etməkdədir.

Yuxarıda göstərilən nəticələrin, Asiya böhranının dünya iqtisadiyyatına mənfi təsiri, neft və neft məhsullarının qiymətlərinin aşağı düşməsi şəraitində baş verməsi xüsusi qeyd edilməlidir. Eyni zamanda Rusiyada iqtisadi böhranın kəskinləşməsi və bu böhranın MDB ölkələrinə mənfi təsiri fonunda belə göstəricilərin əldə edilməsi respublikamızın iqtisadi dirçəliş yoluna qədəm qoymasına əyani bir sübutdur.

Azərbaycan iqtisadiyyatında baş verən yüksəliş tendensiyasını ayrı-ayrı sahələrin inkişafı üzrə tərtib edilmiş aşağıdakı cədvəldə də müşahidə etmək olar (*Cədvəl 4.2*).

1998-ci ildə ayrı-ayrı sahələr 1994-cü ildən başlanmış mühüm struktur dəyişikliklərinə uyğun olaraq inkişaf etmişdir. Tikinti, nəqliyyat və rabitə sahələrində bu inkişaf nəzərə çarpacaq dərəcədədir. Bu sahələrin inkişafı sənaye, kənd təsərrüfatı və qeyri-maddi istehsal sahələrinin xüsusi çəkilərinin azalması ilə təzad təşkil edir. Cədvələ nəzər salsaq görərik ki, 1998-ci ildən tikintinin ÜDM-də payı artaraq 16,4% olmuş, rabitə və nəqliyyatın payı isə 13% təşkil etmişdir. Kənd təsərrüfatının payı 20% həddində qərarlaşsa da, sənayenin payı aşağı düşmüşdür (1996-cı ildə -25,9%, 1998-ci ildə isə 22,3% olmuşdur). Lakin sənaye

məhsullarının strukturunu nəzərdən keçirsək görürük ki, ümumi sənaye məhsullarının istehsal həcminin azalmasına baxmayaraq, yanacaq sənayesinin həcmində artım vardır.

Əgər, cəmi sənaye məhsulunu yanacaq və qeyri-yanacaq sənaye sahələrinə ayırsaq, bunu daha qabarıq görə bilərik. Cədvəl 4.3-də yanacaq və qeyri-yanacaq sənayesinin həcmnin qiymətlərinin artımı faizlə verilmişdir (bax: cədvəl 4.3).

**Əsas sahələr üzrə ÜDM-in strukturunu
(faizlə)**

Cədvəl 4.2

Əsas sahələr	İllər							
	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
Sənaye	29,4	24,9	20,4	27,3	25,9	24,8	22,3	25,2
Kənd təsərrüfatı	26,1	27,1	32,3	25,2	24,8	20,1	20,3	23,3
Tikinti	7,2	7,3	7,3	3,7	9,3	13,8	16,4	10,1
Nəqliyyat və rabitə	5,2	8,0	12,3	17,4	10,2	11,9	12,9	15,5
Ticarət	4,2	3,7	3,9	4,8	5,2	5,5	5,7	5,5

Digər mad di istehsal sahələri	2,0	2,4	2,8	1,8	1,1	0,9	0,7	1,1
Maddi istehsal sahələri – cəmi:	74,0	73,3	78,9	80,1	76,5	77,0	78,3	80,7
Qeyri- mad di istehsal sahələri – cəmi:	17,4	21,8	19,1	12,1	13,5	14,1	14,9	15,1
Cəmi:	91,4	95,1	98,0	92,3	89,9	91,1	93,2	95,8
Vasitəli vergilər	8,6	4,9	2,0	7,7	10,1	8,10	6,8	4,2
<u>YEKUN:</u>	100.	100.	100.	100.	100.	100.	100.	100.

Doğrudan da, bu cədvəldən görünür ki, 1998-ci ildə yanacaq sənayesində istehsalın həcmi 7,5% artmışdır (1997-ci ildəki 0,2% artım 1998-ci ildə 7,5% olmuşdur). Lakin qeyri-yanacaq sənayesinin 1997-ci ildəki 0,4% artımı inkişaf etməmiş, əksinə olaraq 1998-ci ildə 4,1% azalmışdır.

Əgər sənaye məhsullarının strukturuna nəzər salsaq, yanacaq sənayesinin həcmi çox yüksək yer tutduğunun şahidi olarıq (Cədvəl 4.4. bax). Belə ki, 1990-cı ildə sənaye məhsulunun strukturunda 11,7% yer tutan yanacaq sənayesi, 1995–98-ci illər ərzində ilbəlil 46,2%, 52,4%, 54,3%, və 51,7% yer tutmuşdur və cədvəldən görüldüyü kimi nisbi sabitdir.

**Sənayenin həcminin və qiymətlərinin artımı
(faizlə).**

Cədvəl 4.3

Sahələr	İllər					
	1996		1997		1998	
	Həcm	Qiymət	Həcm	Qiymət	Həcm	Qiymət
Sənaye məhsulu (cəmi)	-6.7	36.8	0.3	10.6	22	-9.5
O cüm - lədən:						
Yanacaq sənayesi	-1.6	47.1	0.2	14.6	7.5	-18.1
Qeyri-yanacaq sənayesi	-11.0	27.0	0.4	6.1	4.1	-2.0

Üstəlik, nəzərə alsaq ki, elektroenergetika, neft-kimya və neft e'malı sənaye sahələri də yanacaq sahəsinə daha yaxındır və onları da ümumi sənaye strukturunda bu sahəyə aid etsək, onda (51,7% + 16,6% + 3,0) 71,3% alarıq. Bu isə Azərbaycan iqtisadiyyatının aparıcı sahəsinin yanacaq-enerji kompleksi olduğuna əyani sübutdur.

Sənaye məhsulunun strukturu (faizlə).

Cədvəl 4.4

Sahələr	İllər					
	1990	1995	1996	1997	1998	1999
Elektroenergetika	4,1	19,2	17,9	14,0	16,6	16,8
Yanacaq sənayesi	11,7	46,2	52,4	54,3	51,7	52,6
Metallurgiya	3,8	1,1	0,3	0,7	0,4	0,4
Maşınqayırma	18,0	3,6	3,6	3,9	3,0	3,2
Neft-kimya və neft e'malı	6,0	5,4	4,5	3,3	3,0	3,0
Meşə, ağac e'malı	1,9	0,2	0,1	0,3	0,1	0,1
Tikinti materialları	3,1	1,5	1,1	1,1	1,2	1,3
Yeyinti sənayesi	25,6	6,6	7,4	16,6	16,6	16,8
Yüngül sənaye	19,6	9,5	8,2	4,2	2,5	2,6
<i>Digər sahələr</i>	6,3	6,5	4,4	1,6	4,6	3,2
Sənaye üzrə cəmi	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

4.2. Qarşılıqlı fəaliyyətin xarakterik xüsusiyyətləri

İqtisadi əlaqələrin qurulmasında, ixrac-idxal mübadilələrinin təşkilində iki və daha çox ölkəni təmsil

edən təşkilatların birgə fəaliyyəti həyati zərurətdən irəli gəlir. Lakin, bu fəaliyyətin qurulması üçün öz işini mükəmməl bilən, öz xeyrini cəmiyyətin xeyri ilə əlaqələndirməyi bacaran işgüzar adamların, sahibkarların və kommersantların iştirakı da zəruri şərtlərdəndir.

Bazar iqtisadiyyatına keçid dövründə Azərbaycanda sahibkarlığın yaranması və formalaşması, ən çətin, ən mürəkkəb problemlərdən biridir. Çünki, uzun müddət ölkəmizdə hakim mövqe tutmuş inzibati-amirlik iqtisadi sistemində insanlarda təşəbbüskarlıq, sərbəstlik, kommersiya fəaliyyəti göstərmək, düzgünlük və başqa müsbət keyfiyyətlərin yaranması üçün münbit şərait yox idi. Bizim insanlarda bu keyfiyyətlər bazar iqtisadiyyatında keçid dövründə yaranmaqdadır. Bunlar isə öz başlanğıcını dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsindən götürür. Doğrudur, özəlləşdirmə prosesində sahibkarlar təbəqəsi əmələ gəldikcə, həmin keyfiyyətlər tədricən yaranacaq, haram yolla pul qazanmaq yolları bağlanacaqdır. Lakin özəlləşdirmənin ədalətli həyata keçirilməsi, sahibkarlarda onun təbiətinə, adına, mahiyyətinə uyğun gələn keyfiyyətlərin yaranması prosesini sürətləndirə bilər.

Azərbaycan müstəqillik qazandıqdan sonra milli sahibkarların formalaşması üçün əlverişli şərait yaranmışdır. Lakin, onun yerinə başqa problem gəlmişdir. Bu, Azərbaycanın uzun illər inzibati-amirlik sistemində yaşamağa məcbur edilməsi ilə əlaqədardır. Bu sistem əhalinin əsas kütləsini yoxsulluq girdabına salmışdır. Ona görə də dövlət mülkiyyəti

özəlləşdirilərkən, dövlətin əmlakı onlara pulsuz verilə belə, onların istehsalı təşkil və idarə etməyə kifayət qədər vəsaitləri yoxdur. Buna görə də dövlət mülkiyyəti özəlləşdirilərkən bu amillər nəzərə alınmalı, xırda və orta sahibkarlığın yaranması və inkişafına əlverişli şərait yaradılmalıdır.

Azərbaycanın indiki şəraitində əhalinin əsas kütləsi yoxsul olduğuna görə, iri və strateji əhəmiyyətli olan müəssisələrin dövlət mülkiyyətində qalması daha məqsədəuyğundur. Bu bir tərəfdən obyektiv zərurdən irəli gəlir, digər tərəfdən burada qorxulu bir şey yoxdur. Belə şəraitdə (keçid dövründə) təbiidir ki, dövlət mülkiyyətinin xüsusi çəkisi normal inkişaf etmiş, klassik bazar ölkələrinə nisbətən yüksək ola bilər. Belə bir problemi də nəzərə alsaq ki, dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsi birdəfəlik akt deyil, daimi, uzunmüddətli prosesdir, deməli, özəlləşdirmənin sonrakı mərhələsində, tədricən imkan və şərait yarandıqca, fərdi sahibkarlığın xüsusi çəkisinin artırılmasına yardım ediləcək və Azərbaycanın öz milli mənafeyinə uyğun, dövlət sahibkarlığı ilə xüsusi sahibkarlıq arasında optimal nisbət yaradılacaqdır.

Hazırda respublikada milli sahibkarlığın formalaşması müxtəlif istiqamətlərdə baş verir. Lakin ən çox üstünlüklə kommersiya və maliyyə-bank fəaliyyəti əhatə olunur. Halbuki, sivilizasiyalı bazar, ilk növbədə məhsul, mə'mulat istehsal edən xüsusi sahibkarlığın inkişafına üstünlük verməyi tələb edir. Azərbaycanda xüsusən kiçik sahibkarlığın qeyri-maddi istehsal sahəsində formalaşmasına təbii hal kimi baxmaq lazımdır. Belə ki, 2000-ci ilin sonuna olan mə'lumata

görə respublikamızda fəaliyyət göstərən kiçik müəssisələrin 70%-dən çoxu ticarət, ictimai iaşə, əhaliyə müxtəlif xidmətlər göstərilməsi, vasitəçilik və qeyri-istehsal profilli fəaliyyət növləri ilə məşğul olurlar. Bu sahələrin müəssisələri isə bir qayda olaraq, az əmək tutumlu iş və xidmətlərlə xarakterizə olunurlar.

Daha çox əmək tutumlu və istehsal profilli sahələri (sənaye, kənd təsərrüfatı, tikinti və s.) təmsil edən kiçik müəssisələr bütün kiçik müəssisələrin 29%-ni təşkil etməsinə baxmayaraq, onlar respublika üzrə sənaye məhsulunun 22%-ni, kənd təsərrüfatı məhsulunun 95%-ni istehsal etmiş, tikinti işlərinin 22%-ni yerinə yetirmişlər.

Bu proses də təbii və qanunauyğundur. Ona görə ki, indiki klassik bazar iqtisadiyyatı dövlətlərində də bazar iqtisadi sisteminə keçid dövründə sahibkarlıq ən çox ticarət, xidmət və maliyyə-bank sahəsində inkişaf etmişdir. Çünki, digər sahələrə qoyulan kapital öz sahibinə daha gec qayıdır, ticarət və xidmət sahələrinə qoyulan kapital isə istehsala nisbətən daha tez və mənfəətlə qayıdır. Hazırda Azərbaycanda ilkin kapitalın yığılı prosesini gedir. Bu, bazar iqtisadiyyatına keçidin qanunauyğunluğudur. Klassik bazar iqtisadi sistemi ölkələrindən fərqli ondadır ki, onlar bu mərhələni bir neçə yüz il bundan əvvəl keçdikləri halda, mə'lum səbəblər üzündən biz indi - XX əsrin sonlarında və XXI əsrin əvvəllərində keçməyə başlamışıq.

Özəlləşdirmənin ticarət, xidmət və bank sistemində bütün sahələrdən tez başlanması, istehsal sahəsində xüsusi sahibkarlığın formalaşmasına əlverişli şərait yaratmaq məqsədi güdmüşdür. Vaxtında bazar

iqtisadi sistemə keçə bilməməyimiz, normal inkişaf etmiş ölkələrə nisbətən bizdə keçid dövrünü daha əzablı etmiş və çətinləşdirmişdir. Bununla bərabər bizim xalqın mədəni, elmi-texniki səviyyəsi, dünyagörüşü, ixtisaslı mütəxəssislərin səviyyəsi inkişaf etmiş bazar ölkələrinin əhalisinin səviyyəsindən geri deyil, əksinə, bəzi sahələrdə, xüsusilə neft sənayesi sahəsində onlardan yüksəkdir. Məhz bu amil, keçid dövrünün vaxtını qısaltmağa imkan verə bilər.

Xüsusi sahibkarlığın inkişafı tarixi bir prosesdir. O, bazar iqtisadiyyatına keçid dövründə iqtisadi fəaliyyət formaları arasında xüsusi yer tutur. Buna görə də, onun bazar iqtisadiyyatının yaradılması prosesində rolunu sadəcə e'tiraf etmək, şübhəsiz, kifayət deyil. Qanunvericilik aktları əsasında ona geniş imkan vermək, toxunulmazlığına dövlət zəmanəti, dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsi prosesində xüsusi sahibkarlığın formalaşmasına düzgün istiqamət vermək lazımdır.

1992-ci ildə Azərbaycan Respublikasında özəlləşdirməni həyata keçirmək üçün cavabdeh orqan – Dövlət Əmlak Komitəsi yaradıldı və ona, ilk növbədə, dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsi üçün qanunvericilik bazasının işlənilib hazırlanması tapşırıldı. Artıq 1993-cü ilin yanvar ayının 7-də Dövlət Əmlak Komitəsi tərəfindən təqdim olunan «Dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsi haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu qəbul olundu və bununla da ölkədə dövlət əmlakının özəlləşdirilməsi sahəsində ilk addım atıldı.

Həmin ilin sentyabr ayında dövlət taksidən maşınlarının, bunun ardınca isə dövlət mənzil fondunun

öz sahibləri tərəfindən özəlləşdirilməsi prosesi başlandı. Lakin bütün bu görülmə işlərə baxmayaraq, özəlləşdirmə prosesi ləng gedir və bu sahədə hələ ciddi addımlar atılmalıdır.

Həmin dövrdə Dövlət Əmlak Komitəsinin fəaliyyətinin süst olması və dövlət əmlakının özəlləşdirilməsi prosesinin ləng getməsinə təsir göstərən əsas amillərdən biri, özəl sektorun normal fəaliyyətini təmin edən qanunvericilik bazasının olmaması idi.

1993-95-ci illərdə özəl sektorun fəallığını artırmaq məqsədi ilə bir sıra qanunlar (antiinhisar siyasəti haqqında, investisiya fəaliyyəti haqqında, müəssisələr haqqında və s.) qəbul olundu. Lakin, yalnız bu qanunların qəbul olunması kifayət deyildi və ölkədə geniş miqyasda özəlləşdirməni həyata keçirmək üçün dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsinin Dövlət Proqramına ehtiyac duyulurdu. Nəhayət, 1995-ci ilin ikinci yarısında, dəfələrlə təkrar işlənildikdən sonra «Azərbaycan Respublikasında 1995-1998-ci illərdə dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsinin Dövlət Proqramı» Milli Məclis tərəfindən təsdiq edildi.

Proqramın 29 sentyabr 1995-ci il tarixində qəbul olunmasına baxmayaraq, kiçik özəlləşdirmə 1996-cı ildə ilk pullu hərracın keçirilməsi ilə başladı. Orta və iri dövlət müəssisələrinin özəlləşdirilməsi istiqamətində ilk ciddi addım isə 1997-ci ildə özəlləşdirmə çəklərinin paylanması ilə atıldı.

Dövlət əmlakının özəlləşdirilməsinin nisbətən gec başlanmasına təsir göstərən digər amil isə, ölkədəki qeyri-sabit iqtisadi və siyasi şərait idi.

Köhnə iqtisadi əlaqələrin qırılması və yenilərinin hələ yaranmaması, Azərbaycan iqtisadiyyatını böhran vəziyyətinə salmışdı. Müstəqillik əldə etmiş MDB ölkələri üçün xarakterik olan hiperinflasiya Azərbaycan iqtisadiyyatına da öz əks təsirini göstərir, ÜDM sür'ətlə azalır (1992-95-ci illərdə ÜDM-in azalması 50%-ə yaxın olub), əhalinin real gəlirləri heçə enirdi. Bunlardan başqa, Ermənistanla hərbi münaqişə də Azərbaycan iqtisadiyyatına dağıdıcı təsir göstərirdi. Ümumiyyətlə, mövcud şərait özəlləşdirmə proqramını geniş miqyasda həyata keçirmək üçün əlverişli deyildi. Belə bir şəraitdə, düzgün iqtisadi kursun seçilməsi böyük əhəmiyyətə malik idi.

1995-ci ilin sonuna doğru hiperinflasiyanı aradan qaldırmaq və ölkədə iqtisadi vəziyyəti yaxşılaşdırmaq üçün bir sıra addımlar atıldı və beləliklə, iqtisadi islahatlar dövrü başladı. Bu dövrdə Beynəlxalq Valyuta Fondunun (BVF) tövsiyələri nəzərə alınaraq, ölkə iqtisadiyyatında pul-kredit siyasəti sərtləşdirildi və valyuta bazarı liberallaşdırıldı.

BVF-nun və Dünya Bankının struktur dəyişikliklərinin həyata keçirilməsi və hökumətin iqtisadi islahatlarının dəstəklənməsi üçün ayırdığı kreditlər, həyata keçirilən islahatlar proqramını sürətləndirdi. Neft və qaz yataqlarının xarici firmaların iştirakı ilə istismarı da Azərbaycanda iqtisadi mühitin sağlamlaşmasına müsbət tə'cir göstərdi. İstehsal bölgüsü əsasında 1994-cü ilin sonunda imzalanmış «Əsrin müqaviləsi» və digər neft kontraktları isə gələcəkdə ölkənin maliyyə imkanlarının yaxşılaşması üçün zəmin yaradırdı. Lakin, yalnız neft sektorunu inkişaf etdirmək və ölkənin

maliyyə vəziyyətini neft sektorundan asılı vəziyyətə salmaq düzgün olmazdı. Belə bir asılılığın yaranmasına yol verməmək üçün neft sektoru ilə yanaşı iqtisadiyyatın digər sahələrini də tez bir zamanda inkişaf etdirmək zərurəti qarşıya çıxırdı. Buna görə də özəlləşdirməni sürətləndirmək böyük əhəmiyyət kəsb edirdi və səbəbsiz deyildir ki, özəlləşdirmənin ilk Dövlət Proqramının hazırlanması məhz bu dövrə təsadüf edir.

1998-ci ilin yekunlarına görə il ərzində respublika üzrə 6654 kiçik müəssisə və obyekt özəlləşdirilib və bunun nəticəsində 89,8 milyard manat vəsait xüsusi büdcə hesabına daxil olub. Özəlləşmə başlayandan 1998-ci ilin sonuna kimi olan dövr ərzində isə özəlləşdirilən kiçik dövlət müəssisə və obyektlərinin sayı cəmi 20632 olmuş, nəticədə isə 172,6 milyard vəsait əldə edilmişdir.

Ümumiyyətlə, özəlləşdirmə prosesinin gedişi son 3 ildə daha genişlənmiş və 1998-ci ildə ilk dəfə olaraq orta və iri müəssisələrin özəlləşdirilməsi başlanmışdır. Bu illər ərzində kiçik özəlləşdirmədən daxil olan vəsaitlərin ümumi məbləği illər üzrə cədvəl 4.5-də verilmişdir.

Özəlləşdirmədən daxil olan vəsait

Cədvəl 4.5

Mənbə	1996	1997	1998	1999	2000	Yekun
1.Kiçik özəlləşdirmədən	14,616.5	68,103.3	89,844.7	38,741.0	25,422.0	236,727.9
2.Səhmlərin satışından	–	24,046.5	47,793.4	75,644.1	7,577.4	155,061.4
3.Opsionların satışından	–	51,315.5	816,7	307,3	10,3	52,449.8
4.İnvestisiya müsabiqələrindən	–	–	–	–	1,165.0	1,165.0
5.Digər mənbələrdən	24,7	139,6	3,276.1	6,159.3	4.013.4	13,613.0
6.Cəmi	14,641.2	143,605.2	141,730.9	120,851.7	38,188.1	459,017.0

Cədvəldən görünür ki, son 2 ildə özəlləşmədən daxil olan vəsaitin miqdarı nisbətən sabitləşmişdir. (1997-ci ildə 143.605.2 mln. manat, 1998-ci ildə 141.730.9. mln. manat olmuşdur).

Lakin özəlləşdirmənin digər bir xüsusiyyətinə də diqqət yetirmək lazımdır. Belə ki, özəlləşdirmə zamanı dövlət əhəmiyyətli obyektlərin sahibkarlıq fəaliyyətinə cəlb olunması üçün mümkün qədər çox obyekt bu prosesə cəlb olunmalı və iştirak etməlidir. Çünki ictimai mülkiyyətə aid müəssisələrin və obyektlərin (şübhəsiz, dövlət bölməsində saxlanması zəruri olanlardan başqa) özəlləşdirilməsi xüsusi sahibkarlığın təşəkkülündə

aparıcı ana xəttidir. Deməli, o, birdəfəlik akt deyildir, müəyyən zaman çərçivəsində uzun sürən, tədriclə, ardıcılıqla həyata keçirilməli olan prosesdir.

Xüsusi sahibkarlığın təşəkkül tapmasında çox mühüm amil olan özəlləşdirməyə yalnız elə-belə bir tədbir kimi baxmaq olmaz. Bu, eyni zamanda indiki ictimai səciyyəli iqtisadiyyatdan çıxmaq, uzaqlaşmaq, başqa sözlə, onun mayasını təşkil edən mülkiyyət münasibətlərində köklü dəyişikliklər aparmaq, yeni mahiyyətli iqtisadi sistemin bərqərar olmasına, iqtisadiyyatın demokratikləşməsinə yol açmaq üçün qüdrətli bir vasitə deməkdir. Məhz bu səbəbdəndir ki, Azərbaycan Respublikasında özəlləşdirmə prosesi önəmli yer tutur və iqtisadiyyatımızda özəl sektorun xüsusi çəkisi ildən-ilə artır (bax: cədvəl 4.6). Bu proses dövlət inhisarçılığına son qoymaq işində səciyyəvi rol oynayır, mikroiqtisadiyyatın müstəqilliyinə yol açır, sahiblik real gerçəkliyə çevrilir, şəxsi maddi maraq təkanverici güclü bir amilə, təsərrüfatçılıq mexanizmində iqtisadi azadlıq hakim qüvvəyə çevrilir. Xüsusi sahibkarlıqda maddi stimula başlıca məhsuldar qüvvə kimi çıxış edir.

***Azərbaycan Respublikasının iqtisadiyyatında
özəl bölmənin xüsusi çəkisi (%-lə).***

Cədvəl 4.6

№		İllər						
		1991	1994	1995	1996	1997	1998	1999
1	Ümumi daxili məhsul	15,0	29,0	34,0	42,0	45,0	53,0	58,0
2	Sənaye	1,1	2,1	5,5	7,5	14,7	22,0	28,0

3	Kənd təsərrüfatı	44,0	65,8	67,3	68,5	79,4	95,0	97,0
4	Tikinti	13,9	7,8	16,5	17,9	19,0	22,0	30,0
5	Sərnişin nəqliyyatı	6,0	14,3	19,2	28,8	32,0	37,0	42,0
6	Yük nəqliyyatı	–	1,5	2,2	4,6	6,0	8,0	10,0
7	Ticarət	73,0	83,0	82,4	86,4	91,8	92,2	96,0
8	Pullu xidmətlər	13,6	23,1	23,1	35,2	58,0	80,0	90,0
9	İqtisadiyyatda məşğul olanların ümumi sayında	11,0	25,0	32,0	41,0	44,0	52,0	57,0

Bazar iqtisadiyyatına keçid şəraitində dünya iqtisadiyyatının inkişafının müasir meyllərinin və elmi-texniki tərəqqinin iqtisadiyyata güclü nüfuz etməsinin zərurliyi baxımından, sahibkarlığın inkişafı böyük əhəmiyyət kəsb edir. Deməli, kiçik biznes olmadan bazar iqtisadiyyatı fəaliyyət göstərə bilməz. Məhz buna görə də respublikamızda həyata keçirilən özəlləşdirmənin, xüsusilə kiçik sahibkarlığın formalaşmasında böyük və əvəzolunmaz rolu vardır. Kiçik sahibkarlıq bazar konyunkturasının dəyişməsinə operativ uyğunlaşmaqla, bazar iqtisadiyyatını nizama salır. Müasir şəraitdə kiçik biznesin bu əlaməti, elmi-texniki tərəqqinin sür'ətləndirilməsində, istehsal olunan məhsulların çeşidinin artırılmasında mühüm rol oynayır.

Bizneslə məşğul olan kiçik müəssisələr, rəqabət qabiliyyətinin artması və formalaşmasında mühüm əhəmiyyət kəsb edirlər. Kiçik müəssisələr daha

dinamikdirlər və iri müəssisələrə nisbətən böhranlı tə'sirə az mə'ruz qalırlar. Əhalinin məşğulluğunun tə'min olunmasında da kiçik müəssisələr mühüm rol oynayırlar. Sənaye cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrdə, işlə məşğul olanların 50-60%-i, yeni iş yerlərinin 70-80%-i onların payına düşür. Kiçik sahibkarlığın bu xüsusiyyəti, kütləvi işsizlik şəraitində bizim iqtisadiyyat üçün xüsusilə aktualdır. Kiçik biznes sosial gərginliyi zəiflədir, hər şeydən əvvəl, kiçik biznes indiki böhran şəraitində istehsalın azalmasının müəyyən dərəcədə qarşısını alır, onun sabit inkişafı üçün tə'minat yaradır.

Hər şeydən əvvəl, kiçik biznes az kapital qoyuluşu vasitəsilə daha çox məhsul istehsal etməyə imkan verir və bu zaman sərf edilən vəsaiti qısa müddət ərzində qaytarmaq mümkün olur.

Qeyd etmək lazımdır ki, yuxarıda göstəriləyi kimi, respublikamızda xüsusi sərvətə malik olan subyektlərin son dərəcə az olması sahibkarlığın bu istiqamətdə inkişafını həm zəruri edir, həm də bizim üçün həyati əhəmiyyətə malikdir. Bundan əlavə, kiçik biznes tələbatın dəyişməsinə daha çevik reaksiya verə bilir və onlar yeni tələbata müvafiq məhsul buraxılışını daha tez mənimsəyə bilirlər. Əlverişli potensial imkanların (təbii xammal və kənd təsərrüfatı resurslarının, əmək ehtiyatlarının və əmək vərdişlərinin, xalq təsərrüfatının bu və ya digər sahəsinə aid olan istehsal vasitələrinin və s.) olması kiçik biznesin bu və ya digər sahəsinin, respublikamızın demək olar ki, bütün regionlarında təşkili və inkişaf etdirilməsi üçün zəruri imkanlar yaradır.

İndiki keçid dövründə Azərbaycanda ən böyük sosial bəla, kütləvi işsizlik səviyyəsinin son həddə

çatmasıdır. Bu problemin həllində kiçik sahibkarlıq müstəsna rol oynaya bilər. Məhz dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsi ilə məşğul olan dövlət qurumları bunu nəzərə almalı və kiçik sahibkarlığın formalaşması və inkişafına xüsusi diqqət yetirilməlidir.

Kiçik sahibkarlığın sosial funksiyası ondan ibarətdir ki, o, kütləvi işsizlik, iqtisadi böhranlar zamanı iri müəssisələrdən ixtisar olan işçiləri işlə təmin etməklə, sosial gərginliyi azaldır. Bununla da onlar, işçi qüvvəsini xalq təsərrüfatı sahələri arasında səmərəli bölməkdə mühüm alətə çevrilirlər.

Dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsi nəticəsində iqtisadi əlaqələrin xarakteri və strukturunda mütərəqqi dəyişiklik əmələ gəlmiş, bazarın formalaşması və inkişafı üçün bu prosesə daha çox əhali cəlb edilmiş və beləliklə, mülkiyyətin yeni subyektləri - özəl kiçik müəssisələr - əmələ gəlmişdir. Bazar subyektlərinin sayı artdıqca, onun hər bir növü bazarın subyektinə çevrilir, öz sahibkarlıq bacarıqlarını nümayiş etdirir və bununla da, cəmiyyətdə istehsalı inkişaf etdirmək üçün sağlam rəqabət və bazar əlaqələri üçün bünövrə yaranır.

Bazar iqtisadiyyatına keçid dövründə Azərbaycan dövlətinin elmi-texniki tərəqqini sür'ətləndirən sahələrə kapital qoymağa imkanının olmamasını nəzərə alsaq, bu sahədə birgə müəssisələrin rolunun artdığını görürük. Başqa sözlə, dövlətin «görə bilmədiyi» işləri birgə müəssisələr «görə» bilərlər. Deməli, elmi-texniki tərəqqinin sür'ətlə inkişafı və onun nəticələrinin istehsalatda tətbiq edilməsi, yeni texnologiya yaradılması və onun mənimsənilməsini birgə

müəssisələr müvəffəqiyyətlə həyata keçirməyə qabildirlər. Bəzən birgə müəssisələrdə elə ideya, texnologiya yaradılır ki, o, sonradan bəzi sənaye sahələrinin inkişafı üçün baza ola bilər. Birgə müəssisələrin sərbəst inkişafı, elmdə də inhisarı aradan qaldırmaq üçün əlverişli şərait yaradır.

Keçid dövründə istehsalın strukturunu respublikamızın mənafeyinə uyğun dəyişdirmək əsas vəzifələrdən biridir. Məhz kiçik sahibkarlığın inkişafı ictimai istehsalın mütərəqqi quruluşuna müsbət təsir göstərir. Yerli şəraitə uyğun birgə müəssisələr şəbəkəsinin yaradılması, regionların hərtərəfli inkişaf etməsinə, həmçinin, ümumiyyətlə ictimai istehsalın səmərəliliyinə imkan yaradır və eyni zamanda birgə müəssisələrin təchiz edilməsi məsələsi də həll olunur. Belə ki, istehsal, yerli xammal ehtiyatların istifadəsinə əsaslanır. Digər tərəfdən yerli əhalinin məşğulluğu təmin olunur, əhalinin miqراسiyası (xüsusən iri şəhərlərə və sənaye mərkəzlərinə axın) azalır, yerli xüsusiyyətlər və imkanlar nəzərə alınmaqla, ərazinin kompleks inkişafı təmin olunur.

Özəlləşdirmənin sürətlə həyata keçirilməsi sahibkarlığın kütləvi inkişafı üçün geniş imkanlar açır, bazarın bərqərar olması üçün əhalinin böyük əksəriyyəti, istehsal müəssisələri və subyektləri bazara daha çox cəlb olunurlar.

Təsərrüfat və mülkiyyət formalarının müxtəlifliyinə baxmayaraq, keçid dövründə birgə müəssisələr öz inkişafında eyni problemlərlə qarşılaşırlar. Bu problemlər iqtisadiyyatda baş verən təsərrüfat həyatının

həddən çox bürokratlaşmasında, dərin neqativ halların tə'siri nəticəsində baş verir.

Yuxarıda qeyd olunduğu kimi, klassik bazar iqtisadiyyatı ölkələrində kiçik sahibkarlığın inkişafı, dövlət səviyyəsində həll edilir. Bunu nəzərə alaraq, bizim respublikamızda kiçik sahibkarlığın inkişafının strategiyası müəyyən olunmalıdır. Bu sahədə 1997-2000-ci illər üçün Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 24 iyun 610 sayılı fərmanı ilə təsdiq edilmiş «Azərbaycan Respublikasında kiçik və orta sahibkarlığa dövlət köməyi Proqramı» irəliyə doğru əhəmiyyətli bir addımdır.

Bazar iqtisadiyyatına keçid dövründə dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsi əsas amil olsa da, yeni yaranmış və yaranacaq xüsusi sahibkarlığa hərtərəfli dövlət yardımı olmadan bu prosesi sürətləndirmək olmaz. Hazırkı şəraitdə xüsusi sahibkarlığın formalaşması kafi olmasa da, islahatları gücləndirmək yolu ilə bu prosesi sürətləndirmək olar.

4.3. Sahibkarlığın formaları və subyektləri.

Sahibkarlığın iqtisadi əsasını ilk növbədə xüsusi mülkiyyət təşkil edir. Eyni zamanda bazar iqtisadiyyatı ölkələrinin təcrübəsi göstərir ki, bu gün xüsusi mülkiyyət yalnız özünün klassik forması olan fərdi mülkiyyət formasında deyil, həm də qrup, kollektiv, səhmdar və s. formalarında çıxış edir. Xüsusi mülkiyyət formalarının belə rəngarəngliyi sahibkarlıq subyektlərinin müxtəlifliyini də şərtləndirir.

Sahibkarlıq fəaliyyətinin ayrı-ayrı meyarlar baxımından müxtəlif formaları vardır və bunları aşağıdakı kimi səciyələndirmək olar:

1. **Mülkiyyət mə'suliyətinə görə** – fərdi, kollektiv və dövlət sahibkarlığı.

2. **Fəaliyyətin fiziki və dəyər göstəricilərinin həcminə görə** – kiçik, orta və iri sahibkarlıq.

3. **Fəaliyyət növlərinə görə** – istehsal, kommersiya və maliyyə sahibkarlığı.

4. **Elmi-texniki tərəqqi nailiyyətlərini özündə əks etdirməsinə görə** – klassik və innovasiya sahibkarlığı.

Fərdi sahibkarlıq bir nəfərin, həmçinin onun ailə üzvlərinin mülkiyyətinə əsaslanır. Sahibkarlıq fəaliyyətinin bu klassik forması bu gün də öz əhəmiyyətini itirməmişdir. Belə ki, məsələn, hazırda ABŞ-da 15 mindən çox belə təsərrüfat forması mövcuddur. Konkret olaraq kiçik müəssisələrə – xırda təsərrüfatlar, xidmət sahələri, eləcə də, bir sıra mütəxəssislərin (həkimlərin, alimlərin, müəllimlərin, hakimlərin, hüquqşünasların və başqalarının) məsləhət məntəqələri və s. daxildir.

Fərdi sahibkarlığın bir sıra müsbət cəhətləri vardır. Belə ki, sahibkarlar tam müstəqilliyə, azadlığa malik olduqlarına görə, qərarlar qəbul edərkən, digər mülkiyyət formalarından fərqli olaraq, tərəfdaşlara və yaxud direktorlar şurasına müraciət etmirlər. Əldə edilən bütün mənfəətə sahib olduqlarına görə onlar səylə çalışırlar, öz işlərinə ciddi nəzarət edirlər, müəssisənin sirlərini etibarlı şəkildə qoruyub saxlaya bilirlər və s. Lakin bununla yanaşı sahibkarlığın bu

formasının bir sıra mənfi cəhətləri də vardır: Belə ki, kənardan iri kapital, ixtisaslı işçi qüvvəsi cəlb etmək imkanları xeyli məhdud olur. Belə firmalar, adətən uzun ömürlü olurlar və buna görə də digər sahibkarlar, onlarla uzunmüddətli maliyyə əlaqələrinə həvəs göstərmirlər. Bir neçə nəfərin (əsasən 2-3 nəfərin) payçılığı əsasında yaradılmış tərəfdaş mülkiyyəti də sahibkarlıq forması kimi fərqləndirilir. Hazırda ABŞ-da belə müəssisələrin sayı 2 milyona yaxındır. Sahibkarlığın bu forması əsasən pərakəndə ticarət, kənd təsərrüfatı, xidmətlər, səhiyyə və s. sahələrdə daha geniş yayılmışdır. Sahibkarlığın bu formasının iştirakçıları arasında tərəflərdən hər birinin səlahiyyətini, qoyduğu vəsait həcmi və formasını, əldə ediləcək gəlirdəki payını, müqavilə müddətini və s. müəyyən edən yazılı sənəd və yaxud kontrakt (müqavilə) bağlanır.

Fərdi sahibkarlıqdan fərqli olaraq, müştərək tərəfdaşlığın maliyyə bazası daha geniş və möhkəm olur. İştirakçılar arasında iş bölgüsü aparmaq mümkün olur. Lakin bununla belə tərəflərdən birinin müqaviləni pozması bir qayda olaraq müəssisənin dağılmasına səbəb olduğuna görə, bu mülkiyyət şəraitində uzun müddəti əhatə edən əməliyyatlar aparmaq imkanı məhdud olur.

Mülkiyyət formasına əsasən sahibkarlığın digər bir forması ***kollektiv sahibkarlıq***dir. Bu halda sahibkarlığın subyektləri kimi əsasən səhmdar cəmiyyətləri çıxış edirlər. ABŞ-da onların sayı 3 milyondan çoxdur. Səhmdar cəmiyyəti, təsərrüfat fəaliyyətini həyata keçirmək məqsədi ilə öz vəsaitlərini birləşdirən

müəssisələrin, firmaların və ayrı-ayrı şəxslərin könüllü sazişi əsasında təşkil edilir. Səhmdar cəmiyyətinin kapitalı, tədavülə səhm buraxmaq yolu ilə yaradılır. Bu səhmləri alanlar cəmiyyətin səhmdarlarına, yə'ni şərikli mülkiyyətçisinə çevrilirlər. Onlar aldıkları səhmin həcminə uyğun olaraq onun mənfəətindən dividend (qazanc payı) almaq hüququ qazanırlar. Səhmdar cəmiyyəti sahibkarlıq fəaliyyətinin dövlət tərəfindən qadağan edilməyən hər hansı bir növü ilə müstəqil surətdə məşğul ola bilər.

Nəhayət, mülkiyyət baxımından sahibkarlığın mövcud digər bir forması - **dövlət sahibkarlığı**dır. Sahibkarlığın bu formasının iqtisadi əsası kimi bir sıra istehsal vasitələri, iqtisadiyyatın istehsal və sosial infrastrukturunun sahələrinin bir sıra obyektləri, müəyyən pul ehtiyatları və s. üzərində dövlət mülkiyyəti təşkil edir. Son dövrlərdə Qərb ölkələrində həyata keçirilən özəlləşdirmə nəticəsində dövlət mülkiyyətinin payı xeyli azalmışdır ki, bu da müasir dövrdə sahibkarlıq fəaliyyətinin bu formasının müxtəlif xüsusiyyətlər kəsb etməsinə səbəb olmuşdur. Həmin xüsusiyyətlərdən biri ondan ibarətdir ki, inkişaf etmiş ölkələrdə tamamilə dövlətə məxsus olan müəssisə çox az tapılır. Həmin müəssisələrin əksəriyyəti adətən səhmdar cəmiyyətlər şəklində mövcud olur. Dövlət isə bu səhmdar cəmiyyətlərə münasibətdə idarəedici subyekt kimi deyil, səhmdarlardan biri (lakin ən əsası) kimi çıxış edir. Dövlət sahibkarlığının digər xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, səhmdar cəmiyyəti formasında olub sərbəst surətdə kommersiya fəaliyyəti ilə məşğul olan konsernlərin hər hansı bir müddətdə (məsələn 3 ilə) seçilmiş prezidenti

dövlətə tabe olur. Kommersiya fəaliyyəti göstərən bu kimi konsernlər dövlətlə müəyyən dövr üçün tərəflərin hüquq və vəzifələrini əks etdirən müqavilə bağlayır və dövlət belə müəssisələri müxtəlif səviyyələrdə himayə edir.

Sahibkarlıq fəaliyyətinin gəlir və həcm göstəricilərinə görə **kiçik, orta və iri sahibkarlıq** formaları da bir-birindən fərqləndirilir. Bu zaman müəssisələr təsnifləşdirilərkən aşağıdakı göstəricilərdən istifadə edilir:

- 1) işçilərin sayı;
- 2) sabit kapitalın həcmi;
- 3) əmtəəlik məhsulun həcmi;
- 4) kapital qoyuluşunun həcmi və s.

Müəssisələr təsnifləşdirilən zaman dünya ölkələrində istifadə edilən yeganə fiziki göstərici kimi müəssisədə çalışan işçilərin sayından istifadə edilir. Bu da təsadüfi deyildir, çünki dəyər göstəricilərindən istifadə edilməsi, yüksək dərəcədə inflyasiya və deməli, qiymətlərin qeyri-sabitliyi şəraitində real vəziyyəti düzgün əks etdirmir. Ayrı-ayrı ölkələrdə, göstərilən zəruri hallarda, dəyər göstəricilərinin birindən – həm də qeyd edilən fiziki göstərici ilə birlikdə istifadə edilir.

Bazar iqtisadiyyatı ölkələrində bir çox hallarda sahibkarlığın kiçik və iri formaları bir-biri ilə işgüzar münasibətlərə – kooperasiya əlaqələrinə girirlər ki, bu da iqtisadi dildə «françayz sistemi» adlanır. Məsələn, hazırda ABŞ-da olan 500 mindən çox kiçik müəssisələr, françayz münasibətlərinə cəlb olunmuşlar. Onların mal dövriyyəsi 50 milyard dollar təşkil edir. Göstərilən sistemin əsas tərkib hissəsi kimi iri və kiçik müəssisələr

arasında subpodrat əlaqələrin formalaşması çıxış edir. Bu o deməkdir ki, kiçik müəssisələr hazır məhsulun ayrı-ayrı hissələrinin istehsalı üzrə ixtisaslaşır, iri müəssisələr isə onların quraşdırılmasını həyata keçirirlər. Bu təcrübə, xüsusən Yaponiyada, ABŞ və digər inkişaf etmiş Qərb ölkələrində daha geniş yayılmışdır.

Kooperasiya əlaqələri həm iri, həm də kiçik müəssisələr üçün eyni dərəcədə sərfəlidir. Belə ki, bu zaman kiçik müəssisələr tələb və təklifin tə'sirinə mə'ruz qalmayan sabit satış bazarı əldə edir, iri müəssisənin firma nişanından istifadə etmək, onun vasitəsi və yaxud maddi köməyi ilə öz məhsulunu reklam etmək, öz işçilərinin ixtisasını artırmaq, güzəştli şərtlərlə xammal əldə etmək və s. kimi imkanlar qazanırlar. İri müəssisələrə gəldikdə isə onlar bu və ya digər məhsul istehsalı üzrə ixtisaslaşan kiçik müəssisənin xidmətlərindən istifadə edərək, istehsal xərclərini, öz işçi qüvvəsi sərfələrini xeyli azalda bilirlər. Həmin fəaliyyətin mövcud olan növlərini aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar (*bax şəkil 4.1.*).

Onların ayrı-ayrılıqda, qısa da olsa, məzmununu nəzərdən keçirək.

Müasir dövrdə Qərb ölkələrində sahibkarlığın geniş yayılmış digər bir forması elmi-texniki tərəqqi ilə əlaqədar olan **innovasiya sahibkarlığı**dır. Tarixən sahibkarlıq fəaliyyətinin həcmi və istiqaməti sahibkarın sərəncamında olan resursların həcmi və çeşidi ilə müəyyən olunmuşdur ki, buna bə'zən klassik sahibkarlıq da deyilir. Bundan fərqli olaraq innovasiya sahibkarlığı, elm və texnikadan geniş istifadə edilməsi,

yeni texnologiyanın hərtərəfli tətbiqi, yaradıcılıq axtarışları və yeniliklər əsasında istehlakçıların tələbatlarının ödənilməsinə və iqtisadi artırım əldə edilməsinə yenəldilmişdir. Deməli, sahibkarlığın bu forması sahibkarın yalnız resurslarına yox, həm də cəmiyyətin imkanlarına əsaslanır.

İnnovasiya sahibkarlığının digər bir adı risk və yaxud ingilis dilindən tərcümə olaraq – **«vençur» sahibkarlığı**dır.

Şəkil 4.1

İnnovasiya fəaliyyətini həyata keçirən sahibkar çox vaxt risk etmiş olur, çünki bu fəaliyyətin son nəticəsini əvvəlcədən xırdalıqlarına qədər görmək və təsəvvür etmək, bazarın (istehlakçının) onu necə qarşılayacağını müəyyən etmək, əsasən mümkün deyildir.

İnnovasiya sahibkarlığı, ya müstəqil vençur firmalar, ya da ki, iri korporasiyaların nəzdində yaradılmış bölmələr tərəfindən həyata keçirilir. Müstəqil vençur firmaları adətən, kiçik müəssisələr şəklində (yə'ni kiçik sahibkarlıq formasında) fəaliyyət göstərir. Bu firmalar əsasən elmi-texniki tərəqqinin nailiyyətlərini iqtisadiyyata tətbiq etməklə mənfəət əldə etmək məqsədi gündən alimlər, mühəndislər, ixtiraçılar tərəfindən tə'sis edilir. Belə firmaların vəsaiti əsasən onu yaradanların pul yığımlarından ibarət olur. Lakin bir çox hallarda həmin pul vəsaiti innovasiya sahibkarlığının həyata keçirilməsi üçün kifayət etmir. Bu halda vençur

firmalar ixtisaslaşmış maliyyə kompaniyalarına müraciət edirlər. Maliyyə kompaniyaları vençur firmaları maliyyələşdirməzdən əvvəl, onların həyata keçirmək istədikləri layihənin ekspertizasını aparırlar. Bu məqsədlə kənardan dəvət edilən mütəxəssislər layihənin texniki cəhətdən həyata keçirilməsinin mümkünlüyünü, onun iqtisadi məsələlərini təhlil edir, layihəni irəli sürən sahibkarın işgüzar keyfiyyətlərini öyrənirlər. Yalnız bundan sonra vençur firmaların maliyyələşdirilməsi həyata keçirilir və beləliklə, ixtisaslaşmış maliyyə kompaniyası, innovasiya sahibkarlığını həyata keçirən vençur firmaların şərikli mülkiyyətçisinə çevrilir, yəni əldə ediləcək mənfəətin bölüşdürülməsində iştirak etmək hüququ qazanır.

Hər bir iqtisadi fəaliyyət, geniş təkrar istehsal üçün zəruri olan texniki səviyyə ilə əlaqədardır. Fəaliyyət predmetinə görə sahibkarlığın **istehsal, kommersiya** və **maliyyə** formaları bir-birindən fərqləndirilir (4.2.-ci şəklə bax).

İstehsal sahibkarlığı əsasən əmtəə istehsalı və xidmətlər göstərilməsi, kommersiya sahibkarlığı onların mübadiləsi, bölüşdürülməsi, maliyyə sahibkarlığı isə tədavül sferası ilə məşğul olur. Göstərilən hər bir sahibkarlıq fəaliyyətinin formaları bir-birini qarşılıqlı surətdə tamamlayır.

Neft e'malı müəssisələrin hələlik dövlət inhisarında olduğunu və bu prosesin uzun müddət davam edəcəyini nəzərə alaraq, əsas diqqəti istehsal sahibkarlığına yönəldəcəyik.

İstehsal sahibkarlığı fəaliyyət predmetinə görə sahibkarlığın göstərilən formalarından ən çətini və mürəkkəbidir. Ona görə də əksər halda, biznesmenlər daha tez qazanc əldə etmək məqsədilə, kommersiya sahibkarlığına daha çox meyl edirlər.

Fəaliyyət sahəsi kimi istehsal sahibkarlığında müəssisə və təşkilatlar, kommersiya sahibkarlığında – ticarət şəbəkələri və əmtəə birjalari, maliyyə sahibkarlığında isə – kommersiya bankları və fond birjalari çıxış edirlər.

İstehsal olunan məhsul növündən asılı olmayaraq istehsal sahibkarlığının həyata keçirilməsi üsullarının ən başlıca üsürlərini nəzərdən keçirək. Bunun üçün hər hansı əmtəənin istehsalı və satışı ilə əlaqədar olan bir sövdələşmənin nümunəsi ilə kifayətlənmək olar. Sövdələşmənin həyata keçirilməsi məramını qarşıya qoyan sahibkar, ilk növbədə istehsal fəaliyyətinin növünü (başqa sözlə, konkret olaraq hansı əmtəəni istehsal etməyi) seçir. Bundan sonra sahibkar, istehlakçı və yaxud əmtəə alıcıları ilə əlaqə yaratmağa başlayır, istehsal ediləcək məhsula olan tələb və təklifləri öyrənir və onları araşdırır. Başqa sözlə desək, sahibkarlıq marketing fəaliyyətinə qoşulur.

Sövdələşmənin bu birinci mərhələsində, qarşılıqlı münasibətlər, sahibkar ilə əmtəənin gələcək alıcısı arasında bağlanmış kontrakt əsasında hüquqi sənədlə rəsmiyyətə salınır. Lakin, belə kontraktların bağlanması heç də həmişə həyata keçirilmir. Bəzi hallarda, sahibkar tərəf müqavilə bağlamadan sövdələşməni başlayır. Bu zaman o, əmtəənin tələbatçısı, alıcısı rolunda çıxış edir. Belə halda sahibkarlıq riski kifayət dərəcədə artır.

İstehsalı həyata keçirmək üçün sahibkar istehsal amillərindən istifadə edir ki, bunlara da işçi qüvvəsi, istehsal fondları, materiallar, məlumatlar və s. daxildir. İstehsal amillərinin bə'ziləri məsələn, işçi qüvvəsi, toplanmış xammal və ehtiyatlar, materiallar, məlumatlar və s. əvvəlcədən sahibkarın özünə məxsus ola bilər. Sahibkar istehsalın digər çatışmayan amillərini sahibkarlıq fəaliyyətinə başlamazdan əvvəl və yaxud onu həyata keçirmə prosesində əldə edir.

Əgər sahibkar nəzərdə tutulan işləri həyata keçirə bilmirsə, bu zaman o kənar təşkilatların xidmətlərindən istifadə etməyə məcbur olur. Aydın məsələdir ki, belə iş və xidmətlər sahibkar tərəfindən xeyli miqdarda pul vəsaiti tələb edir. Qeyd etmək lazımdır ki, sahibkara xidmət işləri göstərən kənar təşkilat və şəxslər sahibkar və tələbatçı arasında vasitəçilik rolu oynayır.

Yuxarıda göstərilənlərdən belə nəticəyə gəlmək olar ki, sahibkarlıq sövdələşməsinin həyata keçirilməsi kifayət dərəcədə xərclərlə əlaqədardır. Əgər sahibkarın ilkin xərcləri ödəmək üçün başlanğıc kapitalı çatışmırsa bu zaman o kommertiya banklarına və yaxud sərbəst pul ehtiyatları olan şəxslərə müraciət etməyə məcbur olur və onlardan kredit alır.

İstehsal edilən əmtəənin satışından pul vəsaitləri daxil olduqda sahibkar aldığı kredit və ona görə müəyyən edilmiş faiz məbləğini kreditora qaytarmalıdır.

İstehsal sahibkarlığı fəaliyyətinin dolaylı iştirakçısı kimi dövlət və yerli maliyyə orqanları, vergi müfəttişliyi çıxış edir. Onlar sahibkarlıq fəaliyyətinə görə sahibkardan nəzərdə tutulmuş vergilər, tədiyyələr, ayırmalar, bə'zi

hallarda isə cərimə və peniyalar alınması və digər funksiyaları yerinə yetirir.

Əmtəənin pulla mübadiləsi – əmtəə-pul, kommersion prosesini nəzərdə tutur. Əmtəənin satılması ilə bilavasitə satış ticarət təşkilatları, kommersion müəssisələri məşğul olur. Kommersion müəssisəsi dedikdə mənfəət əldə etmək məqsədi ilə qanunla icazə verilən sahibkarlıq fəaliyyətini bütün növlərini, yəni məhsulun alınmasını, satışını və ona xidməti həyata keçirən təsərrüfat subyektləri başa düşülür.

Eyni zamanda göstərmək lazımdır ki, kommersion müəssisəsi mənfəətlə işləməzsə, qeydiyyatdan alındığı vaxtdan bir il ərzində fəaliyyətə başlamazsa və bir sıra digər hallarda qanunvericilik qaydasında ləğv edilir.

Maliyyə sahibkarlığı formasında alqı-satqı obyektii olaraq spesifik əmtəə kimi pul, valyuta, qiymətli kağızlar və s. çıxış edir. Sahibkarlığın bu forması şəraitində pul və qiymətli kağızlar yalnız əmtəə mübadiləsi əməliyyatlarını deyil, həm də pulun pula və yaxud valyutanın manata çevrilməsi kimi əmtəə-pul münasibətlərinin əsas obyektii rolunu oynayır.

Hazırda pul, valyuta, qiymətli kağızlar bazarı geniş fəaliyyət göstərmək hüququ almışdır ki, bu bazarın aktiv agentləri, kommersion bankları, fond birjalari, müəssisə və təşkilatlar, habelə ayrı-ayrı vətəndaşlardır.

Maliyyə sahibkarlığı bir sıra mənbələrdən mə'lumatların alınmasını tələb edir. Bu mə'lumatlar sahibkar üçün zəruri olan qiymətli kağızlar, valyuta, pulun alıcıları, valyuta kursu, kredit faizləri, maliyyə-kredit əməliyyatlarının həyata keçirilməsi şəraiti və onların rəsmiyyətə salınması qaydaları, resursların

mənbələri haqqında olan mə'lumatlardır. Əgər sahibkarın özündə belə mə'lumatlar yoxdursa, bu zaman o, bu mə'lumatları başqa mənbələrdən dəyəri ödənilməklə almağa məcbur olur.

Maliyyə sahibkarlığının əsas yekunu qiymətli kağızların, valyuta və pulun alıcılara satılmasıdır. Bunun nəticəsində sahibkar lazımı qədər pul vəsaiti qazanır ki, bu da onun çəkdiyi xərcləri ödəməyə və mənfəət əldə etməyə kifayət edir.

Beləliklə, sahibkarlığın təşkili prosesinin elementlərini aşağıdakı istiqamətlərdə ümumiləşdirmək olar:

1. biznesin imkanlarının qiymətləndirilməsi və müəyyən edilməsi;
2. biznes-planın işlənilib hazırlanması;
3. resurslara olan tələbatın müəyyən edilməsi;
4. müəssisənin idarə edilməsi.

Yuxarıda göstərilən istiqamətlər bir-biri ilə sıx əlaqədə olub, sahibkarlıq fəaliyyəti prosesini tamamlayır. Onlardan hər hansı birinin nəzərə alınmaması sahibkarlıq prosesinin təşkilinə, dinamikliyinə, fasiləsizliyinə öz mənfi tə'sirini göstərir. Odur ki, həmin istiqamətlər kompleks şəkildə həyata keçirilməlidir.

4.4. Sahibkarlıq fəaliyyətinin təşkili prinsipləri.

Sahibkarlıq fəaliyyəti - fiziki şəxslərin, onların birliklərinin, habelə hüquqi şəxslərin mənfəət əldə etmək məqsədilə, özlərinin şəxsi və əmlak cavabdehliyi və riski ilə, hər cür təsərrüfatçılıqla məşğul olan müstəqil işgüzarlıq fəaliyyətidir.

Sahibkarlıq, səmərəli bazar iqtisadiyyatının formalaşmasının və sür'ətlə inkişafının, cəmiyyətdə sosial və siyasi gərginliyin zəiflədilməsinin və aradan qaldırılmasının mühüm şərtidir. Sahibkarlığın obyektivi kimi iqtisadi fəaliyyət növü çıxış edir. Konkret olaraq bu fəaliyyət əmtəələr istehsalı, onların satışı və yaxud müxtəlif növ xidmətlər göstərilməsi formasında həyata keçirilir.

Sahibkarlıqla, Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik aktlarında nəzərdə tutulmuş hallar istisna edilməklə, aşağıdakılar məşğul ola bilərlər:

1. Azərbaycan Respublikasının fəaliyyət qabiliyyəti olan hər bir vətəndaşı.

2. Mülkiyyət formasından asılı olmayaraq hüquqi şəxslər.

3. Hər bir xarici vətəndaş və ya vətəndaşlığı olmayan şəxs.

4. Xarici hüquqi şəxslər.

Sahibkarlıq fəaliyyəti ilə bağlı məsələlərin həllini və ya bu fəaliyyətə nəzarəti həyata keçirən dövlət orqanlarının vəzifəli şəxslərinə və mütəxəssislərinə sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olmaq qadağandır.

Sahibkarlıq mürəkkəb bir iqtisadi məzmunu malikdir. O, ilk növbədə iqtisadi kateqoriyadır. Belə ki, iqtisadi fəaliyyətin müxtəlif növləri üzrə bir-birləri ilə iqtisadi əlaqələrə girən bazar subyektləri arasında

çoxsahəli qarşılıqlı münasibətləri əks etdirir. İkincisi, səmərəli təsərrüfatçılıq tipidir, çünki ən az məsrəflərlə, əməyin və istehsalın təşkilinin ən səmərəli metodlarını tətbiq etməklə iqtisadi fəaliyyəti həyata keçirməyə yönəlmişdir. Üçüncüsü, sahibkarlıq mütərəqqi iqtisadi tərəkür tərzidir, çünki o, öz subyektlərində əsasən tələbata uyğun məhsullar istehsal etmək və satmaq, istehlakçılara yüksək keyfiyyətli xidmətlər göstərmək kimi hissələri tərbiyə edir. Əks təqdirdə sahibkarın nüfuzu aşağı düşür ki, bu da onun müflisləşməsinə gətirib çıxarır.

İqtisadi ədəbiyyətlərdə sahibkarlıq fəaliyyətinə eyni məzmununda müxtəlif şərhlər verilir. O, fəaliyyətin xüsusi növü, sərbəst fəaliyyət və onun azad subyektləri, təsərrüfat fəaliyyətində fasiləsiz sövdələşmə prosesi, kapitaldan daha səmərəli istifadə etmək və bazar təsərrüfatının ayrıca subyekt kimi və s. izah olunur.

Sahibkarın bazar iqtisadiyyatı şəraitində iqtisadi fəaliyyətinin həyata keçirilməsi, iqtisadi fəaliyyətin azadlığına, müstəqilliyinə əsaslanır. Buna iqtisadi ədəbiyyatlarda qısaca olaraq azad sahibkarlıq da deyilir.

İqtisadi azadlıq (və yaxud azad sahibkarlıq) insanın sahib olduğu müxtəlif məhsullar, o cümlədən istehsal vasitələri, pulu, habelə öz iş qüvvəsi üzərində azad surətdə sərəncam vermək deməkdir. İqtisadi azadlıq prinsipinin iki tərəfini bir-birindən fərqləndirmək lazımdır. Bu bir tərəfdən fəaliyyətdə olan hər bir subyektə sahibkarlıq hüquqlarının verilməsidir ki, bunun da nəticəsində o, öz şəxsi işini həyata keçirir, öz bacarıq və istəyini hər hansı bir konkret sahədə

reallaşdırır. Digər tərəfdən isə iqtisadi azadlıq özünü sahibkarlıq fəaliyyəti qarşısında keçilməz sədd kimi dayanan qadağanların aradan qaldırılmasında göstərir.

Bazar iqtisadiyyatına keçid dövründə Azərbaycanda sahibkarlığın formalaşması prosesində ən çətin problem, sahibkarlarda yuxarıda göstərilən müsbət keyfiyyətlərin formalaşmasıdır. Çünki inzibati-amirlik iqtisadi sistemində insanlarda qənaətçilik, təşəbbüskarlıq, sərbəst fəaliyyət göstərmək və başqa müsbət keyfiyyətlərin yaranması üçün şərait yox idi və əslində bunlar qadağan olunmuşdular. İnsanlarda bu keyfiyyətlər, məhz bazar iqtisadiyyatına keçid dövründə yaranmalıdır.

Sahibkarlıq fəaliyyəti sahəsində iqtisadi azadlıq prinsipinin bazar iqtisadiyyatı şəraitində ən bariz təzahür forması - mülkiyyət formasıdır. Mülkiyyət azadlığının iqtisadi və hüquqi tərəflərini bir-birindən fərqləndirmək lazımdır.

Bu prosesin iqtisadi tərəfi özünü istehsalın şərtləri və nəticələrinin hər hansı bir subyekt tərəfindən azad surətdə mənimsənilməsində və iqtisadi reallaşdırılmasında, yəni öz sahibinə müxtəlif formada gəlir gətirməsində əks etdirir.

Mülkiyyət azadlığının hüquqi tərəfi isə sahibkarlıq fəaliyyətinin subyektinin öz mülkiyyəti üzərində azad surətdə sərəncam vermək, ondan istifadə etmək hüququna malik olmasıdır.

Mülkiyyət azadlığı, mülkiyyətin həm də çoxnövlüyünü şərtləndirir. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində mülkiyyətin - fərdi, xüsusi, kollektiv, səhmdar, dövlət, qarışıq və s. formaları mövcuddur. Mülkiyyətin və ona

əsaslanan sahibkarlıq fəaliyyəti formalarının heç biri digəri üzərində hökmranlığa malik deyildir, bu mülkiyyət formaları bərabər sosial-iqtisadi şərait daxilində fəaliyyət göstərirlər.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində sahibkar kimi mülkiyyətçilər, icarədarlar və başqaları çıxış edə bilirlər.

Sahibkarın vəzifələrinə aşağıdakılar daxildir:

- Qüvvədə olan qanunvericilikdən və bağladığı müqavilələrdən irəli gələn bütün vəzifələri yerinə yetirmək;
- işə qəbul edilən vətəndaşlarla müqavilələr bağlamaq;
- işçilərin həmkarlar ittifaqlarında birləşməsinə mane olmamaq;
- dövlət sığorta fonduna, habelə işçilərin sosial-iqtisadi müdafiəsi ilə bağlı yaradılan digər fondlara, müəyyən edilmiş qaydada və həcmdə ayırmalar vermək;
- qanunvericilikdə müəyyən edilmiş vergiləri ödəmək;
- işçilərə, qüvvədə olan qanunvericiliyə və müqavilələrə müvafiq əmək şəraiti yaratmaq;
- qüvvədə olan normativ aktları rəhbər tutaraq ekoloji təhlükəsizliyi, əməyin mühafizəsini, istehsal gigiyenasını və sanitariyasını təmin etmək;
- istehsal olunan məhsulların rəqabət qabiliyyətinə nail olmaq;
- müəlliflik hüququnun qorunmasının qanunvericiliklə müəyyən olunmuş tələblərinə əməl etmək;
- əmtəə nişanlarının və markalarının qeydiyyatdan keçirilməsi, işlədilməsi və verilməsi qaydalarına əməl etmək;

- qüvvədə olan qanunvericiliyə müvafiq surətdə lisenziyalaşdırılmalı olan sahələrdə fəaliyyət üçün xüsusi icazə (lisenziya) almaq;

- öz fəaliyyəti haqqında dövlət, statistika və maliyyə orqanlarına müəyyən edilmiş formada hesabatlar vermək və s.

Bütün bu vəzifələrin yerinə yetirilməsi, son nəticədə mülkiyyətin zənginləşdirilməsinə yönəldilməlidir ki, bu da sahibkarlığın əsas funksiyalarından biridir. Bununla yanaşı, qeyd edilən vəzifələrin sahibkar tərəfindən müvəffəqiyyətlə yerinə yetirilməsi üçün dövlət tərəfindən əlverişli inzibati və hüquqi mühit tə'min edilməlidir. Onların qanuni hüquq və mənafələrini pozanlar inzibati, məhkəmə və digər formalarda mə'suliyətə cəlb edilməlidirlər.

Sahibkarlıq fəaliyyətinin müvəffəqiyyəti xeyli dərəcədə bunun üçün zəruri iqtisadi mühitin, hər şeydən əvvəl isə sağlam rəqabətin mövcud olmasından asılıdır.

Rəqabət - sahibkarlar arasında təsərrüfat fəaliyyətinin ən əlverişli şərtlərdən istifadə etmək uğrunda mübarizədir.

İqtisadiyyatda sağlam rəqabət mühitinin hökm sürdüyü bir şəraitdə sahibkarlar **təmiz (saf) rəqabət**in yalnız mədəni metodlarından – qiymətlə bağlı olan və ya qiymətlə bağlı olmayan metodlarından istifadə edərək təsərrüfat fəaliyyətini həyata keçirirlər. Rəqabətin qiymətlə bağlı olan metodlarından istifadə edən sahibkar, əsasən məhsulun çeşidini və keyfiyyətini dəyişmədən istehsal və satış xərclərinin azaldılması və bu yolla onun qiymətinin aşağı salınması

hesabına bazarda öz rəqibləri üzərində qələbə çalmağa çalışır. Bəzi hallarda isə sahibkarların istehlakçı və bazar uğrunda apardıqları rəqabət mübarizəsində, qiymətlə bağlı olmayan **çirkin rəqabət** metodlarından istifadə edilir.

Sahibkarlıq fəaliyyətinin işgüzarlıq etikasına zidd olan, rəqiblərinin və istehlakçıların qanuni mənafeələrinə ziyan vuran belə metodlara aşağıdakılar daxildir:

- Rəqib firmanın adından, onun əmtəə və xidmət nişanından, firmanın emblemindən, malların markalanmasında qanunsuz istifadə etmək;
- sahibinin icazəsi olmadan onun elmi-texniki, istehsal və ya ticarət informasiyasını öz adından yaymaq və ya istifadə etmək;
- rəqibin mə'mulatını, həmçinin məhsulun formasını, qablaşdırılmasını və xarici tərtibatını özbaşına təqlid etmək;
- digər sahibkarın işgüzar nüfuzuna və mənafeyinə ziyan gətirə bilən – düzgün olmayan və yaxud təhrif olunmuş mə'lumatlar yaymaq;
- rəqabət aparən tərəfin məhsulunu fiziki məhv etmək və s.

Bir sıra hallarda sağlam rəqabət iqtisadiyyat üçün çox ciddi mənfi nəticəyə – inhisarçılığa da gətirib çıxara bilər. Digərləri ilə rəqabət mübarizəsində qalib çıxan bir və ya bir neçə sahibkar, məhsulun yeganə istehsalçısına və satıcısına çevrilə bilər ki, bu da satış bazarlarının ya tamamilə, ya da qismən ələ keçirilməsinə gətirib çıxarar. Belə bir şəraitdə əlavə mənfəət əldə edilməsi, məhsulun keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması, çeşidinin zənginləş-dirilməsi, alıcıların

tələbatına uyğun olaraq əmtəədə digər faydalı dəyişikliklərin aparılması hesabına deyil, əsasən təklif edilən malların qiymətinin artırılması hesabına həyata keçirilir. Belə neqativ vəziyyəti aradan qaldırmaq (və ya ona tamamilə yol verməmək) və sahibkarlara əlverişli iqtisadi mühiti təmin etmək üçün bazar iqtisadiyyatı ölkələrində antiinhisar qanunları və müvafiq qanunvericilik aktları fəaliyyət göstərir. İlk belə qanunvericilik sənədi 1890-cı ildə ABŞ-da yaranmışdır və Şerman qanunu adlanır. Sonralar həmin qanuna Kleytonun qanunu (1914-cü il), federal ticarət komissiyasının qanunu, Seller Kefovor qanunu (1950) və s. digər qərarlar əlavə olunmuşlar (33,34,35).

Bütün bu qanun və qərarların tələblərinə görə, aşağıdakılar qadağan edilir:

- bazarın inhisarlaşdırılması;
- rəqabətin aradan qalxacağı halda firmaların qovuşması;
- qiymətlər barədə xəlvəti razılaşmalar;
- rəqabət aparan firmanın səhmlərinin alınması;
- reklamların təhrif edilməsi və s.

İnkişaf etmiş bazar iqtisadiyyatı ölkələrinin təcrübəsi göstərir ki, müasir dövrdə sahibkarlıq fəaliyyəti, sahibkarın təşkilatçılıq, tədqiqatçılıq və yenilikçilik qabiliyyətlərinə əsaslanaraq, daimi təkmilləşdirmə, iqtisadi səmərəlilik və qənaətcilik əsasında cəmiyyətdə hərəkətverici qüvvələrin yaradılmasına, bələklə də mütəmadi inkişafa xidmət edir.

Eyni zamanda, sahibkarlıq fəaliyyəti mürəkkəb iqtisadi mexanizmə malikdir. Həmin mexanizmin

tərkiyini xarakterizə edən və idarə edilməsini əks etdirən istiqamətlər, ümumiləşdirilmiş formada şəkil 4.3-də verilmişdir.

Sahibkarlığın inkişafından bəhs edərkən, onun ümumi iqtisadiyyatda xüsusi çəkisi olduğunu və hər bir sahibkar fəaliyyətinin həcmnin optimal dərəcədə olmasını qeyd etmək lazımdır. Xüsusi çəki məsələsinə dünya təcrübəsi prizması ilə baxdıqda, bu hər bir ölkənin özünəməxsusluğu ilə müəyyən olunur. Məsələn, bu, ən çox, dövlət mülkiyyətinin ümumi iqtisadiyyatda xüsusi çəkisi ilə müqayisə olunur. Hazırda, inkişaf etmiş ölkələrdə dövlət sektorunun iqtisadiyyatda mövqeyi müxtəlifdir. Ümumi mülkiyyətdən dövlət mülkiyyətinin payı çıxıldıqdan sonra yerdə qalan hissə, xüsusi fərdi sahibkarlığa məxsusdur.

Ölkələrin iqtisadiyyatında dövlət sektoru ilə xüsusi sahibkarlıq fəaliyyəti arasında nisbət elə optimal dərəcədə olmalıdır ki, o, ümumi iqtisadi inkişafın dinamikliyini mümkün olan müvazinətdə saxlamağı təmin edə bilin.

Azərbaycan müstəqillik qazandıqdan sonra milli xüsusi sahibkarlığın formalaşması və inkişafı üçün əlverişli şərait yaranmışdır. Respublikanın İqtisadi İnkişaf Nazirliyinin və Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatlarına əsasən 1991-1999-cu illərdə respublika iqtisadiyyatında özəl bölmənin xüsusi çəkisini xarakterizə edən cədvəl 4.7-də verilmişdir.

Özəlləşmə başladıqdan sonra Azərbaycan Respublikasının iqtisadi vəziyyətini xarakterizə edən makroiqtisadi göstəricilər.

Cədvəl 4.7.

№	Göstəricilər	Ölçü vahidi	İllər		
			1996	1997	1998
1.	ÜMM, cəmi.	mlrd.manat	13732	15352	15930
		%	100	111,8	116,0
		mlrd.manat	3872	3838	3505

	O cümlədən sənayedə.	%	28,2	25	22	
	Kənd təsərrüfatında.	mlrd.manat	3145	3070	3186	
		%	22,9	20	20	
	Tikintidə.	mlrd.manat	1126	2149	2549	
		%	8,2	14	16	
	Nəqliyyat və rabitədə.	mlrd.manat	1703	1689	2071	
		%	12,4	11	13	
	Tijarət və iaşədə.	mlrd.manat	714	921	956	
		%	5,2	6	6	
	Digər sahələrdə.	mlrd.manat	3172	3684	3664	
		%	23,1	24	23	
	2.	İstehlak qiyməti indeksi.	%	100	103,7	102,9
	3.	Rəsmi qeydə alınmış işsizlərin sayı.	adam	31751	37967	42050
			%	100	119,6	132,4
4.	Adambaşına gəlir.	min. manat	1260,7	1640,2	1858,9	
		%	100	130,1	147,4	
5.	İxracın həcmi.	mln.dollar	555,1	718,6	502,8	
		%	100	129,5	90,6	
6.	ÜMM-də xüsusi sektorun xüsusi çəkisi.	%	42	46	55	
7.	Özəlləşmədə büdcəyə daxil olan pul vəsaitlərinin həcmi.	mln.manat	14,6	143,6	138,5	
		%	100	938,6	948,6	
8.	Sahibkarlığın inkişafına dövlətin maliyyə yardımı.	mlrd.manat	16	23	20	
		%	100	143,8	125,0	
9.	İqtisadiyyatın başlıca sahələri üzrə istehsal məhsullarının həcmi.					
	Sənaye.	mlrd.manat	11024	12490,3	11638,5	
		%	100	113,3	105,6	
	Kənd təsərrüfatı.	mlrd.manat	4114,8	4122,4	4326	
		%	100	100,2	105,1	
	Bütün nəqliyyat növləri üzrə daşınan yük dövriyyəsi.	mln.tonkm.	7493,7	9741,8	11134,9	
		%	100	130,0	148,6	
		mlrd.manat	7335,2	8480,9	9134,7	

	Pərakəndə ticarət dövriyyəsi.	%	100	115,6	124,5
	Əhaliyə ödənişli xidmətlər.	mlrd.manat	895,6	1147,1	1350,4
		%	100	128,1	150,8

Cədvəldən göründüyü kimi ümumi daxili məhsulun tərkibində özəl bölmənin xüsusi çəkisi son yeddi ildə 15,0%-dən 53,0% qədər artmışdır. Həmin rəqəm sənayedə 22,0%-ə çatmışdır. Ölkə iqtisadiyyatında məşğul olanların ümumi sayında həmin bölmənin xüsusi çəkisi 52,0% təşkil etmişdir. Sosial infrastruktur sahələrində və kənd təsərrüfatında qeyd edilən göstəricilər daha yüksəkdir. Göründüyü kimi respublikamızda sahibkarlıq mühitiinin formalaşması müxtəlif istiqamətlərdə baş verir. Lakin ən çox üstünlüklə kommersiya və maliyyə-bank fəaliyyəti əhatə olunur. Halbuki sivilizasiyalı bazar, ilk növbədə məhsul, mə'mulat istehsal edən xüsusi sahibkarlığın inkişafına üstünlük verməyi tələb edir.

Azərbaycanda xüsusi kiçik sahibkarlığın qeyri-maddi istehsal sahəsində formalaşmasına təbii hal kimi baxmaq lazımdır. Həmin sahələrin müəssisələri az əmək tutumlu iş və xidmətlərlə xarakterizə olunur. Lakin daha çox əmək tutumlu və istehsal profilli sahələri (sənaye, tikinti və s.) təşkil edən sahibkar tipli müəssisələrin xüsusi çəkisi 22,0% olsa da, orada istehsal edilən sənaye məhsulunun həcmi yüksək deyildir. Bu proses təbii və qanunauyğundur. Ona görə ki, indiki klassik bazar iqtisadiyyatı dövlətlərində də bazar iqtisadi sisteminə keçid dövründə xüsusi

sahibkarlıq ən çox ticarətdə, xidmətdə və maliyyə-bank sahəsində inkişaf etmişdi. Çünki, həmin sahələrə qoyulan kapital, sahibinə daha tez qayıdır, digər sahələrdə isə – əksinə. Bütün bunlara baxmayaraq son illər Azərbaycan iqtisadiyyatında investisiya qoyuluşu əsasən neft sənayesinə yönəlməkdədir və onun ilkin səbəbi təbii neft sərvətlərinin mövcuduğu və bağlanmış neft kontraktları ilə əlaqədardır.

4.5. Sahibkarlıq fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsi.

Bazar münasibətlərinə keçid şəraitində ölkənin sosial-iqtisadi problemlərini səmərəli həll etmək üçün dövlətin rolu əvəzsizdir.

İqtisadi inkişaf səviyyəsindən asılı olmayaraq, bütün ölkələrdə sahibkarlığın inkişafında dövlət öz rolunu oynayır və elə iqtisadçı-tədqiqatçı tapmaq olmaz ki, bunu inkar etsin. Söhbət, iqtisadiyyatın tənzimlənməsində dövlətin iqtisadi siyasətində qarışıq iqtisadiyyatın optimal nisbətinin müəyyən olunmasından gedir. Başqa sözlə, dövlət mülkiyyəti ilə xüsusi mülkiyyətin optimal nisbətdə tarazlaşdırılması və inkişaf etdirilməsi vacibliyi inkar edilməzdir.

Sahibkarlığın inkişafına təkan verən qüvvə, ilk növbədə dövlət tərəfindən müvafiq qanunların qəbul edilməsi və idarəetmə orqanlarının yaradılmasıdır. Suverenlik dövründə respublikamızda bu sahədə xeyli iş görülmüşdür. Belə ki, sahibkarlıq fəaliyyətinin təşkili və idarə edilməsi sahəsində bir sıra qanunlar qəbul

edilmişdir. Onlara: Azərbaycan Respublikasının «Mülkiyyət haqqında», «Sahibkarlıq fəaliyyəti haqqında», «İcarə haqqında», «Antiinhisar fəaliyyəti haqqında» qanunları, «Azərbaycan Respublikasında 1995-1998-ci illərdə dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsinin Birinci Dövlət Proqramı», «Azərbaycan Respublikasında kiçik və orta sahibkarlığa Dövlət Köməyi Proqramı (1997-2000-ci illər)», «Azərbaycan Respublikası sahibkarlığa kömək fondu haqqında» əsasnamə, «Azərbaycan Respublikasında 1999-2005-ci illərdə dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsinin İkinci Dövlət Proqramı» və s. daxildir.

Həmin normativ aktlarda, sahibkarların hüquq və vəzifələri, onlara şamil edilən güzəştlər öz əksini tapmışdır. Bunlarla yanaşı, vergi üzrə qanunvericilik aktlarında sahibkarlığın inkişafı üçün çoxlu güzəştlərin verilməsi də qeyd olunmalıdır. Eyni zamanda, ölkədə qəbul edilmiş xarici ticarətin və qiymətlərin liberalaşdırılması, lisenziya, lizinq fəaliyyətinə geniş yol açılması sahibkarlığın mərhələlərlə inkişafına öz töhfəsini verməkdədir.

Bazar iqtisadiyyatının formalaşması dövründə nəinki iqtisadi inkişafın sür'əti, eyni zamanda ölkənin müstəqilliyi dövlətdən daha çox asılıdır. Ona görə ki, inzibati-amirlik iqtisadi sistemindən bazar iqtisadi sisteminə keçən dövlətlərdə, o cümlədən Azərbaycanda, müstəqil, milli dövlətlər öz bazisindən əvvəl yaranmışlar.

Bir halda ki, gənc milli dövlətlərin məqsədi bazar iqtisadiyyatına keçməkdir, deməli onun bazisini

formalaşdırmaq zərurəti yaranır. Belə bir iqtisadiyyat totalitar sistemdə yarana bilməzdi. Beləliklə keçid dövründə dövlətin əsas vəzifəsi öz bazisini, çoxmülkiyyətli qarışıq iqtisadiyyatı yaratmaqdır.

Dövlət öz iqtisadi funksiyalarını həyata keçirərkən, müxtəlif forma və metodlardan istifadə edir. Müasir bazar münasibətləri şəraitində sosial-iqtisadi proseslər, ***iqtisadi və inzibati*** metodlarla tənzimlənir. Bu iki metod arasında nisbət şərti xarakter daşıyır. Hər hansı bir iqtisadi metod tətbiq edildikdə onun həyata keçirilməsi inzibati metodla müşayiət olunur. Ona görə ki, iqtisadi tədbirlər həyata keçirilərkən əvvəlcə müvafiq qərar qəbul edilməlidir və bu qərarlar inzibati yolla yerinə yetirilməlidir.

Dövlət iqtisadiyyatı tənzimləyərkən, iqtisadi və inzibati metodları düzgün əlaqələndirməlidir. Başqa sözlə, iqtisadi və inzibati metodlar arasında optimal nisbət yaradılmalıdır ki, hər şeyin həddi olduğu kimi dövlət tənzimləməsinin də müəyyən həddi olsun.

Keçid iqtisadiyyatında dövlətin rolu, həm inzibati-amirlik sistemi dövründə, həm də klassik bazar iqtisadi sistemində mövcud olmuş məmləkətlərdən daha çoxdur və həlledici qüvvəyə malikdir. Bu, onunla izah olunmalıdır ki, klassik bazar iqtisadiyyatı dövlətlərində qanunlar işləyir, inzibati-amirlik sistemində isə iqtisadiyyat inzibati qayda-qanunlarla tənzim olunur. Diktatura yolu ilə – sərt inzibatçılıqla, iqtisadiyyatı tənzimləmək, iqtisadi vasitələrlə idarə etməkdən daha asandır. Məhz, keçid iqtisadiyyatı zamanı hər iki tənzimləmə tam gücü ilə işləmədiyinə görə ağırlıq

əsasən dövlətin üzərinə düşür. Bu müddəə üç səbəblə izah olunmalıdır:

Birincisi, bazar hələlik formalaşma dövründədir, onun özünü idarəetmə qabiliyyəti çox da böyük deyildir. Belə halda, bazar mexanizmi yuxarının inzibati-amirlik sistemindən doğan ən'ənəvi təzyiqinə və aşağının himayəçilik psixologiyasına qarşı dura bilmir.

İkincisi, dövlət planlı iqtisadiyyatda əsas və aparıcı rol oynadığından, bazar iqtisadiyyatı şəraitində fəaliyyət göstərməyə kifayət qədər hazır olmamışdır. Buna görə də keçmiş sosialist ölkələri bazar iqtisadiyyatına keçməkdə olduqca riskli hərəkət etmişlər.

Üçüncüsü, bazar münasibətlərinin formalaşması tarixi göstərir ki, onun çiçəklənməsi dövrünə çatana kimi bir çox çətinliklərlə üzləşmək qaçılmazdır.

Burada belə bir məntiqi nəticəyə gəlmək olar ki, yalnız bazarın özünü idarəetməsi ilə dövlətin tənzimləmə funksiyasını düzgün əlaqələndirməklə keçid dövründə bazar iqtisadiyyatının formalaşmasını asanlaşdırmaq olar.

Bu üç səbəb, bazar iqtisadiyyatına keçilməsi prosesinin dövlət tərəfindən idarə olunmasını zəruri edir. Azərbaycanda seçilən islahat modelinin müəllifi dövlətdir. Buna görə də əsas islahatçı da dövlət hesab olunur. Keçid dövründə hüquqi qanunları qəbul etmək və qanunların həyata keçirilməsini tənzim etmək dövlətin əsas vəzifələridir. Keçid iqtisadiyyatının formalaşması, dövlətin öz vəzifələrini necə yerinə yetirməsindən çox asılıdır.

Keçid iqtisadiyyatının tənzimlənməsində dövlətin ən mühüm vəzifəsindən biri - çox mürəkkəb, həm də iqtisadi sistemin əsası olan mülkiyyət münasibətlərini formalaşdırmaqdır. O, qarışıq iqtisadiyyatda iqtisadi resurslardan dövlətin, xüsusi mülkiyyətin və başqa mülkiyyət formalarının payını düzgün müəyyən etməli və onu tənzimləməlidir. Dövlət, ümumxalq sərvətindən cəmiyyətin sırası üzvlərinin pay almaqda iştirak mexanizmini işləyib hazırlamalı və onun reallaşmasını tənzimləməlidir. Hər bir şəxsin xalqın sərvətindən istifadə etmək üçün ixtiyar sahibi olmaq, sərəncam vermək və istehsalın nəticəsindən faydalanmaq hüququ olmalıdır. Bunun üçün, dövlət müəssisələrində özünü idarəetmə və nəzarət sistemi yaradılmalıdır. Təəssüf ki, Azərbaycan dövləti bu vəzifəsini istənilən səviyyədə həyata keçirə bilmədi. Nəticədə, kütləvi özəlləşdirməyə qədər dövlət müəssisələrində çoxlu neqativ hallar baş verdi, dövlət əmlakının müəyyən hissəsi talan edildi. Bu isə keçid dövründə sağlam milli iqtisadiyyatın formalaşmasına mənfi tə'sir göstərən amillərdən biridir.

Bunlarla yanaşı, demokratik idarəçilik mexanizminin tə'min olunmasının bir vasitəsi də ümumxalq mülkiyyətinin mənimsənilməsi, istifadə edilməsi və sərəncam verilməsi hüququnun bir hissəsinin mərkəzi dövlətin əlindən alınaraq yerli orqanlara verilməsidir. Çox təəssüflər olsun ki, bu proses də ləng həyata keçirilir.

Keçid dövründə dövlət müxtəlif mülkiyyət formalarının yaranmasına şərait yaratmalı, onların normal fəaliyyət göstərməsinə tə'minat verməli və hərtərəfli kömək göstərməlidir. Bilavasitə, xüsusi

mülkiyyətin formalaşması prosesinin sür'ətləndirilməsi – dövlət müəssisələrinin səhmdar cəmiyyətlərinə çevrilməsi, sonradan isə özəlləşdirilməsi – tənzimlənməlidir.

Özəlləşdirmənin vaxtında və ədalətlə həyata keçirilməsi iqtisadiyyatın dirçəldilməsinin mahiyyətini və başlıca məqsədini təşkil edir. Bu prosesin təşkilatçısı və tənzimləyicisi isə dövlətdir. Dövlətin bu sahədə səhv buraxması və yaxud ləngiməsi çox ağırlı olan keçid dövrünün vaxtının uzadılması, çoxlu resursların itkisi deməkdir.

Keçid iqtisadiyyatı dövründə struktur dəyişikliyi, mülkiyyətin bir formasının digər formalara çevrilməsini təşkil etmək, onu tənzimləmək dövlətin əsas vəzifəsi olsa da, bütün bu tədbirlərin hamısı əhalinin sosial-iqtisadi mənafeyinin müdafiəsi ilə paralel getməlidir. Əhalinin sosial-iqtisadi mənafeyini müdafiə etmək dövlətin birbaşa vəzifəsidir.

Qeyd etmək lazımdır ki, yaxın keçmişdəki sosializm sisteminin bəlkə də yeganə müsbət cəhəti, sosial təminat və sosial müdafiənin nisbətən düzgün təşkili idi. Belə ki, təhsil və səhiyyə dövlətin tam nəzarəti altında idi. Bu sahələrin təminatı yüksək səviyyədə olmuşdur. Məhz bunun nəticəsi idi ki, Azərbaycanda iqtisadiyyat, elm, təhsil və səhiyyə sür'ətlə inkişaf etmişdir. Azərbaycan dövlətinin keçid dövründə əsas vəzifəsi onu dağıdıb yenisini qurmaq yox, 70 il ərzində yaranmış və möhkəm əsaslar üzərində dayanmış iqtisadiyyat, elm, təhsil və səhiyyə sahəsində olan nailiyyətləri qoruyub saxlamaq, onu milli mənafeyə uyğun təkmilləşdirməkdən ibarətdir.

Əvvəllər qeyd edildiyi kimi, totalitar sistemdə istehsal vasitələri istehsalına üstünlük verilmiş, iqtisadi inkişaf «istehsal – istehsal üçün» prinsipi üzərində qurulmuşdur. Keçid dövründə isə bu, «istehsal – istehlak üçün» prinsipinə uyğun keçirilməlidir. Bunun üçünsə, hər şeydən əvvəl, yığımla istehsal arasında optimal nisbət yaratmaq zəruridir.

İqtisadiyyatın dövlət tərəfindən tənzimlənməsində hər bir dövlətin özünəməxsus xüsusiyyətləri olsa da, ümumi cəhətləri də çoxdur. Bu baxımdan həm klassik, həm də bazar iqtisadiyyatına keçid dövründə yaşayan dövlətlərin təcrübələrini öyrənmək və ondan yaradıcı surətdə istifadə etmək faydalı olar.

Türkiyə milli sahibkarlığın inkişafında böyük müvəffəqiyyətlər əldə etmişdir. Bu təcrübədən faydalanmaq və öz ölkəmizdə onlardan istifadə etmək məqsədəuyğundur. Təkcə ona görə yox ki, bizim dilimizdə, soykökümüzdə, adət-ənənələrimizdə çoxlu eyni və oxşar cəhətlərimiz vardır. Həm də ona görə ki, Türkiyə dövləti açıq bazar iqtisadiyyatına 80-ci illərin əvvəllərində qədəm qoysa da, keçən qısa müddət ərzində bu sahədə xeyli uğurlar qazanmışdır.

Azərbaycan Respublikasının ərazisində iqtisadi inkişaf qeyri-bərabərdir. Belə ki, respublikanın dağ və dağətəyi rayonlarının iqtisadi inkişaf səviyyəsi digər iqtisadi zonalardan əhəmiyyətli dərəcədə fərqlidir. Belə vəziyyət inzibati-amirlik dövründə yaradılmışdır. Bu rayonlarda əhalinin normal yaşaması üçün heç bir şərait yaradılmadığına görə əhalinin əksəriyyəti, xüsusilə gənclər, öz el-obalarından Azərbaycanın mərkəzinə və

imperiyanın müxtəlif şəhərlərinə köçməyə məcbur olmuşlar.

Azərbaycan Respublikası müstəqillik qazandıqdan sonra inzibati-amrlik dövründə yaradılmış belə mənfi halların aradan qaldırılması, buraxılan səhvlərdən ibrət dərsi almaq, həm də dünya təcrübəsindən istifadə edərək respublikanın bütün regionlarında əhalinin orta sıxlığını təmin etmək əsas məsələlərdəndir. Dövlət mülkiyyəti, o cümlədən torpaq özəlləşdirilərkən dövlət bu regionlar üçün xüsusi proqram hazırlamalıdır. Burada bütün formalarda sahibkarlıq fəaliyyətinə başlayanlar üçün güzəştlər və imtiyazlar müəyyən edilməlidir. Başqa sözlə, onlara güzəştli şərtlərlə kreditlər vermək, onları bütün növ vergilərdən azad etmək və hər cür bürokratik əngəllərdən qorumaq lazımdır.

Dövlət bu regionlarda təsərrüfat fəaliyyəti ilə məşğul olanlara təkçə hərtərəfli hüquqi və iqtisadi köməklik göstərməklə kifayətlənməməli, eyni zamanda, həmin zonalara yollar çəkdirmək, onları qaz, su, elektrik enerjisi ilə təmin etmək, o yerlərdə mədəni-məişət, sosial, müxtəlif xidmət göstərən müəssisələrin tikilməsi və istifadəyə verilməsini öz öhdəsinə götürülməlidir. Bir sözlə, elə bir şərait yaradılmalıdır ki, o zonalarda əhalinin sosial-iqtisadi səviyyəsi, respublika əhalisinin orta səviyyəsindən aşağı olmasın.

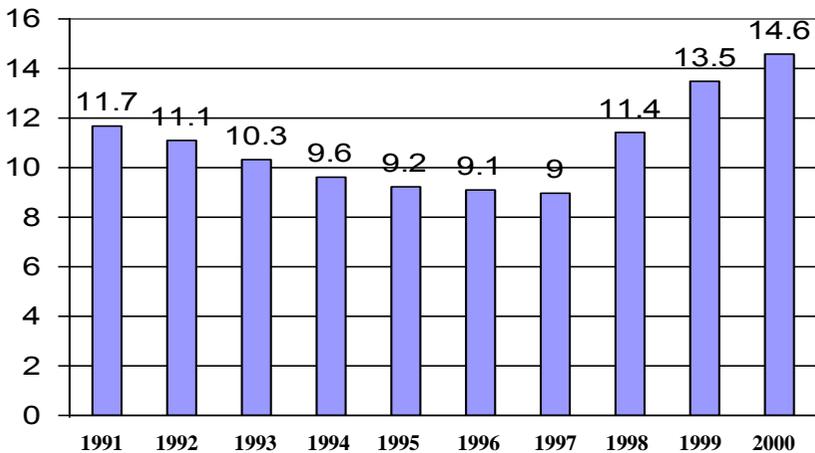
İşin gedişi sübut edir ki, Azərbaycanda keçid dövründə yeni iqtisadi sistemin, sağlam milli bazar iqtisadiyyatının formalaşması məsələlərində dövlətin iqtisadi tənzimləmə siyasəti fəal olmalıdır. Keçid dövrü nisbətən axıra yaxınlaşdıqca yeni iqtisadi sistem –

bazar iqtisadiyyatı – bərqərar olduqca və yetkinləşdikcə dövlətin müdaxiləsi və tənzimləmə rolu, tədricən müvafiq olaraq azaldılmalıdır. Bu yumşalmanın əvəzində isə, azad rəqabət və bazar mexanizminin digər atributları daim güclənmə meylinə malik olacaqdır.

V. YANACAQ-ENERJİ SAHƏSİNDƏ MÜŞTƏRƏK MÜƏSSİSƏLƏRİN FƏALİYYƏTİ

Azərbaycan iqtisadiyyatında özünəməxsus yer tutan yanacaq-enerji kompleksinin mövcud vəziyyətini başa düşmək üçün, bu kompleksin 1990-2000-ci illər ərzində dinamikasını izləmək kifayətdir. Yanacaq-enerji kompleksinə daxil olan neft, qaz və elektrik enerjisi sektorları üçün fiziki çəkiddə balans göstərir ki, burada həm e'mal olunan neft məhsullarının, təbii qazın və qaz məhsullarının, eləcə də elektrik enerjisinin istehsalı 1997-ci ilədək aşağı düşmüşdür.

Neft hasilatı dinamikası diaqramından (şəkil 5.1) görünür ki, Azərbaycanda xam neft hasilatı 1990-cı ildəki 12,5mln.tondan azalaraq 1997-ci ildə 9 mln.ton olmuşdur. Bu, mövcud neft yataqlarının tükənməsi və istismarın zəifliyinin

Şəkil 5.1. Neft hasilatının dinamikası (mln.tonla)

nəticəsi deyildir. Bildiyimiz kimi, xam neftin əksər hissəsi dayaz dəniz yataqlarından hasil edilir. Lakin, 1998-ci ildə Azərbaycan Beynəlxalq Əməliyyat Şirkəti (ABƏŞ) dərin dənizdə yeni quyular istismara verdiyi üçün neft hasilatı 26,6% artmış və 11,4 mln. ton təşkil etmişdir. 1999-cu ildə bu rəqəm daha da artaraq 13.5 mln.ton, 2000-ci ildə isə 14.6 mln. ton olmuşdur.

Qeyd etmək lazımdır ki, 1999-ci ilin əvvəlinədək Azərbaycan Respublikası xarici ölkələrin şirkətləri ilə 16 neft kontraktı imzalamışdır. 1999-cu ilin may ayında isə Amerikada daha 3 kontrakt imzalanmışdır və neft kontraktlarının sayı 19-a çatmışdır. Hal-hazırda isə Azərbaycan dünyanın 15 ölkəsindən olan 33 neft şirkəti ilə 21 müqavilə imzalamışdır. Cədvəl 5.1-də bu kontraktların qısa xülasəsi verilmişdir.

Neft kontraktları

cədvəl 5.1.

Kontraktlar	İştirakçı şirkətlər	Kontraktın vəziyyəti	Qısa mə'lumat
1	2	3	4
Azəri-Çıraq-Günəşli.	ARDNŞ – 10% AMOSO – 17.01% UNOCAL - 10.05% PENNZOIL - 4.82% EXXON – 8.0%	Kəşfiyyat, hasilat	1. İmzalanıb: 20.09.1994. 2. Qüvvəyə minib: 12.12.1994 3. Investisiyaların cəmi: - 11,5 mlrd\$

	BP – 17.13% RAMKO – 2.08% STATOIL – 8.56% LUKOIL – 10.0% TRAO – 6.75% ITOCHE – 3.92% DELTA – 1.68%		4. Konsorsiumun adı: Azərbaycan Beynəlxalq Əməliyyat Şirkəti (ABƏŞ)
Qarabağ	ONS – 7.5% PENZOIL – 30% LUKOIL – 12.5% AGIP – 5% LUKAGIP – 45%	Kəşfiyyat	1. 10.11.1995 2. 23.02.1996 3. 1,7 mlrd \$ 4. Xəzər Beynəlxalq Neft Şirkəti (XBNŞ)
Şahdəniz	ONS – 10% BP – 25.5% STATOIL – 25.5% LUKOIL – 4.6% LUKAGIP – 5.4% ELF - 10% TPAO – 9% OIEK – 10%	Kəşfiyyat	1. 4.06.1996 2. 17.10.1996 3. 4.0 mlrd \$ 4. Vi Pi
Əsrəfi – Dan Ulduzu	ONS – 2% AMOKO – 3% UNOCAL – 25.5% STORY – 20% DELTA – 4.5%	Kəşfiyyat	1. 14.12.1996 2. 07.03.1997 3. 1.5 mlrd \$ Şimali Abşeron Əməliyyat Şirkəti (ŞAƏŞ)
Lənkərandəniz Talışdəniz	ONS – 25% ELF – 40% TOTAL – 10% OIEK – 10%	Kəşfiyyat	1. 1.13.1997 2. 30.06.1997 3. 1.5 mlrd. \$ 4. Elf

	FINA – 5% Deminex - 10%		
D – 222	ONS – 40% LUK-ARKO – 60%	Kəşfiyyat	1. 03.07.1997 2. 05.12.1997 3. 1.54 mlrd. \$ 4. LUKARKO
Abşeron	ONS – 5% SHEVRON – 30% TOTAL – 20%	Kəşfiyyat	1. 01.08.1997 2. 10.12.1997 3. 3.5 mlrd. \$ 4. Şevron
Oğuz	ONS – 50% MOBIL – 50%	Kəşfiyyat	1. 01.08.1997 2. 10.12.1997 3. 0.81 mlrd. \$ 4.
Naxçıvan	ONS – 50% EXXON – 50%	Kəşfiyyat	1. 01.08.1997 2. 10.12.1997 3. 5.0 mlrd \$ 4.
Kürdaşı	ONS – 50% AGIP – 25% MITSUL – 15% TPAO – 5% Pencol – 5%	Kəşfiyyat	1. 02.06.1998 2. 30.07.1998 3. 2.0.mlrd \$ 4. Exxon
Cənub-Qərbi Qobustan	ONS – 20% Commonwealth – 40% Union-Texas – 40%	Kəşfiyyat, bərpa	1. 02.06.1998 2. 27.11.1998 3. 0.25 mlrd \$ 4. Kommonvels
Kürsəngi - Qarabağlı	ONS – 50% Frontera recources – 30% DELTA OIL vənes – 20%	Kəşfiyyat, bərpa	1. 02/06/1998 2. 3. 0.8 mlrd \$ 4. Frontyera Resurs
İnam	ONS – 50%	Kəşfiyyat	1. 21.07.1998

	AMOKO – 25% MONUMENT OIL & GAZ – 12.5% Mərkəzi yanacaq Şirkəti – 12.5%	t	2. 28.12.1998 3. 3.8 mlrd \$ 4.BP/AMOKO
Muradxan lı, Cəfərli, Zərdab	ONS – 50% RAMCO – 50%	Kəşfiyya t, bərpa	1. 21.07.1998 2. 27.11.1998 3. 1.2 mlrd \$ 4.
Araz, Alov, Şərqi	ONS – 40% BP/STATOIL – 30% EXXON – 15% AES – 5% TRAO – 10%	Kəşfiyya t	21. 07 1998 28.12.1998 9.0 mlrd. \$ 4.BP/AMOKO
Atəşgah, Yanan tava, Muğan dəniz	ONS – 50% Yunan konsorsiumu – 50%	Kəşfiyya t	1. 25.12.1998 2. 11.06.1999 3. 2.8 mlrd. \$ 4. JAPEKJ
Zəfər- Məşəl	ARDNŞ 40% Ekson 30% Konoko 20%	Təsdiq edilməyi b	1. 27.04.1999 2. 3.2 mlrd.\$ 4.Ekson
Savalan- Dalğa- Lirik dəniz- Cənub	ARDNŞ 50% Ekson/Mobil 30% Bölüşdürülməyi b 20%	Təsdiq edilməyi b	1.27.04.1999. 2. 3.mlrd.\$ 4.Mobil
Padar- Haramı	ARDNŞ 50% Monkrif oyl 80%	Təsdiq edilməyi b	1.27.04.1999 2. 3.1 mlrd.\$ 4.Monkrif oyl

Cədvəldən görüldüyü kimi, bu kontraktların əksəriyyəti kəşfiyyat xarakterlidir və hələlik yalnız ABƏŞ-in kontraktı üzrə neft hasil edilir.

Əgər OREK və daxili neft qiymətləri ilə qiymətlərin dəyişməsinə nəzər salsaq, görərik ki, 1997-1998-ci illər ərzində neftin qiyməti müntəzəm olaraq aşağı düşmüşdür. Bu isə hasilatın sür'ətinin artırılmasında xarici firmaların maraqlarının olmaması fikrini tamamilə təsdiqləyir. Lakin, hal-hazırda bu tendensiya əksinədir. Çünki, dünya bazarında 1999-cu ilin əvvəllərindən başlayaraq xam neftin qiyməti tədricən və durmadan artmaqdadır.

Belə olduğu halda xam neft hasilatını və bu sahəni daha sür'ətlə inkişaf etdirmək üçün müştərək müəssisələrin yaradılması yolu ilə sərmayədarların şəxsi maliyyə mənbələrindən istifadə olunması ən münasib bir səmt hesab edilə bilər.

Hal-hazırda, respublikamızın neftçıxarma sənayesi sahəsində 5 müştərək müəssisə fəaliyyət göstərir. Bunlar aşağıdakılardır:

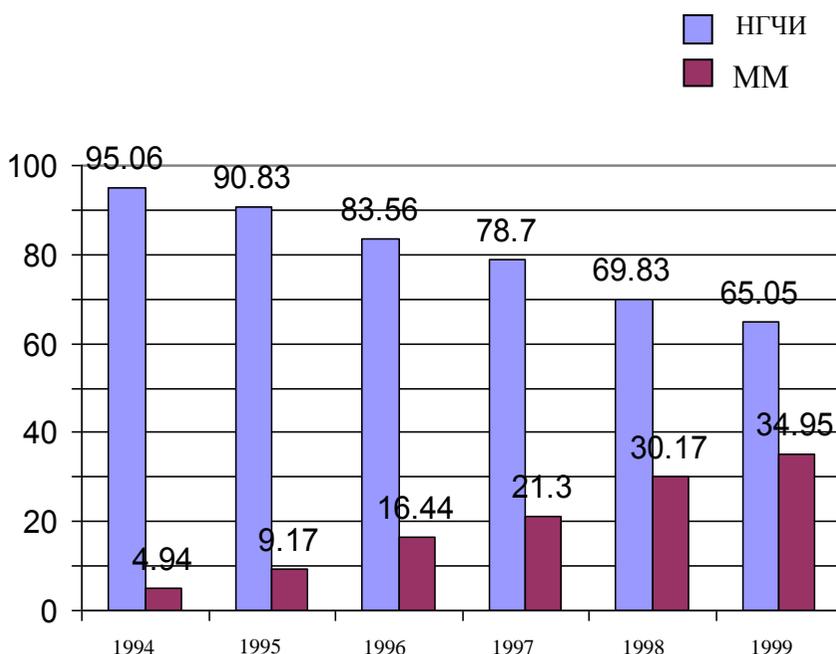
«Azəpetoyl», ANŞAD «Petroyl», «Azqerneft», «YKAS» LTD, «Şirvan-oyl»

Adları çəkilən müştərək müəssisələr Quruda Neftqazçıxarma İdarəsinin ayrı-arı mədənləri hesabına yaranmışlar

Əvvəlcə bir faktı qeyd edək ki, xam neftin istehsalı üzrə ümumi məhsulun həcm artımında müştərək müəssisələrin payı (xüsusi çəkisi) ilbəil artmaqdadır. Əgər diaqram 5.2-yə nəzər salsaq, bu artımın dinamikasını izləyə bilərik (bax: diaqram 5.2).

Diaqramdan görünür ki, 1994-cü ildən 1998-ci ilədək olan 5 ilin hər birində müştərək müəssisələrin əmtəə məhsullarının xüsusi çəkisi münasib olaraq 4,94%, 9,17%, 16,44%, 21,3% və 30,17% olmuşdur. Burada artım göz qabağındadır və heç bir şərhə ehtiyac yoxdur. NQÇİ üzrə əmtəə məhsullarının xüsusi çəkisi isə azalma istiqamətində – 95,06%, 90,83%, 83,56%, 78,70% və 69,83% olmuşdur.

Əlbətdə, diaqramda və şəkildə verilmiş rəqəmlərin və faktların müqayisəsində, üstünlüyün müştərək müəssisələr tərəfində olduğu əyani görünür. Lakin bu üstünlüklərin əldə edilməsi səbəbləri qısa da olsa izah və şərh edilməlidir.

Шякил 5.2. НГЧИ вя ММ-лярин илляр

İlkin və ən vacib şərt, müştərək müəssisələrə xarici investisiyanın cəlb edilməsidir. Məhz bu faktor avadanlıqların və qurğuların modernləşdirilməsinə, yeni texnologiyanın tətbiq edilməsinə və sözsüz ki, maddi marağın stimullaşdırılmasına şərait yaradır. Bu deyilənlərin həyata keçirilməsi isə hər bir müştərək müəssisənin biznes fəaliyyətinin təşkili ilə sıx bağlıdır. Belə ki, xarici investorların kapital məsrəfləri, yerli partnyorların biznes fəaliyyətlərinə də ciddi tə'sir göstərir və müsbət səmtdə buna təkan verir.

Azərbaycan Respublikasında mövcud iqtisadi və siyasi durum nisbi sabitlik vəziyyətindədir və bu cəhətin özü biznes-fəaliyyətin inkişaf etdirilməsinə təkan verə bilər. Lakin qanunların tam işləmə mexanizmi mükəmməl olmadığından bu sahədə hələlik obyektiv və subyektiv maneələr qalmaqdadır. Bu isə öz növbəsində bazar iqtisadiyyatı şəraitində fəaliyyət göstərə biləcək müştərək müəssisələrin yaradılması və inkişaf etdirilməsi işlərində müəyyən çətinliklər törədir. Hesab etmək olar ki, həm özəl təşkilatların, həm də dövlət müəssisələrinin xarici firmalarla müştərək fəaliyyət göstərmək məqsədi ilə birgə müəssisələr təşkil etmələri, mərkəzləşdirilmiş qaydada və bir-birilə əlaqələndirilmiş şəkildə dövlət tərəfindən həyata keçirilməlidir. Xüsusən yanacaq-enerji kompleksi

sahələrində bu daha zəruridir və xalqın mənafeyinə xidmət edə bilər. Məhz bu səbəbə görə də yanacaq-enerji kompleksi sahələrində mövcud olan və ya yaradılacaq müştərək müəssisələrin dinamik inkişafını təmin etmək üçün dövlət konsepsiyası işlənib hazırlanmalıdır.

İqtisadiyyatımızın tənəzzül vəziyyətindən çıxarılması və tədricən dirçəldilməsi naminə milli sahibkarlıq firmalarının hər vasitə ilə inkişafına şərait yaradılmalı, onların sərbəst biznes fəaliyyəti göstərmələri təmin olunmalı və bu məqsədlə də qanunvericilikdəki «boşluqlar» tez bir zamanda doldurulmalıdır. Deməli, müştərək müəssisələrin imkanlarından tam istifadə etməklə biznes fəaliyyətini dirçəltmək və genişləndirmək olar. Bu işə real həyatımızda qarşı-qarşıya qaldığımız iqtisadi, maliyyə, hüquqi çətinliklərdən doğan zəruri tələbatdır. Bununla bağlı sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafı üçün həm maddi, həm də maliyyə və hüquqi təminatlar həyata keçirilməli və yanacaq-enerji kompleksi sahələrində biznes fəaliyyətinin genişləndirilməsində müştərək müəssisələrin bütün imkanlarından (idarəetmə, maliyyə, elmi-tədqiqat, satış, xarici bazar və s.) istifadə edilməlidir.

Azərbaycanda bazar iqtisadiyyatının bərpası işinə xidmət göstərmək baxımdan istər dövlət, istərsə də özəl müştərək müəssisələr üçün bərabər iqtisadi-hüquqi şərait yaradılmalıdır ki, onlar bir-birilə rəqabət apara bilsinlər və beləliklə də təbii iqtisadi qanunlar – dəyər, dövriyyə və rəqabət qanunları - Azərbaycanda real

bazara və biznes fəaliyyətinə obyektiv təsir göstərə bilsinlər.

Müştərək müəssisələrin və biznes fəaliyyətinin inkişafı üçün tabeçilik və mülkiyyət formasından asılı olmayaraq fiziki şəxslər üçün, beynəlxalq standartlara uyğun hüquqi və təsərrüfatçılıq şəraiti yaradılmalıdır. Beynəlxalq iqtisadi inteqrasiya prosesində intişar tapmış və təkmilləşmiş müştərək fəaliyyət formaları respublikamızda daha dərindən öyrənilməli və geniş tətbiq edilməlidir. Biznes fəaliyyətinin başlıca me'yarı hesab edilən səmərəlilik prinsipləri və onların əsas xüsusiyyətləri nəzərə alınmalı və həyata keçirilməlidir. Müştərək müəssisələrin fəaliyyətində məhsuldarlıq, keyfiyyət, yenilik və səmərəlilik amilləri başlıca kriteriya olmalı və bu göstəricilərin dünya standartları tələblərinə cavab vermələri tə'min edilməlidir.

V. MÜŞTƏRƏK MÜƏSSİSƏLƏRİN FƏALİY - YƏTİNİN İQTİSADI SƏMƏRƏLİLİYİ

Müştərək müəssisənin fəaliyyətinin səmərəliliyini müəyyən etmək üçün bir sıra makroiqtisadi və mikroiqtisadi göstəriciləri hesablamaq lazımdır. Bu göstəricilərdən ən əsasları aşağıdakılardır:

- müştərək müəssisənin yaradılması və fəaliyyətinin iqtisadi cəhətdən faydalı olacağını müəyyən etmək;

- tərəfdaşların hər birinin müştərək müəssisədə iştirakının səmərəliliyini təyin etmək;

- bir neçə mümkün variantdan müştərək fəaliyyət üçün səmərəli olanı seçmək;

- müəssisənin istehsal-satış fəaliyyətini müəyyən edən göstəriciləri tapmaq.

Yuxarıda deyilənləri nəzərə almaqla inteqral iqtisadi səmərəni aşağıdakı düsturla hesablamaq olar:

$$C_n = \sum_{t=1}^z (\dot{Y}_{jt} + Q_{ct} - K_t - F_t + Y_t - \kappa B_{ct}) \cdot Z_t + (A_a + \Phi_e + \Phi_n)$$

Burada:

G_{jt-t} ilində MM-in fəaliyyətindən yerli firmanın payına düşən gəlir;

$Q_{ct} - t$ ilində yerli iştirakçıya qalan qazanc;

$K_t - t$ ilində bankların MM-ə verdikləri kredit;

$F_t - t$ ilində banklarda saxlanan hesablar üçün MM-in ödədiyi faizlər;

$Y_t - t$ ilində MM-in yerli iştirakçısının yatırımları;

$A_a, \Phi_e, \Phi_n - t$ ilində münasib olaraq:
xərclənməyən amortizasiya ayırmaları, ehtiyat fondu və istehsalın, elm və texnikanın inkişafı fondu;

Z_t – vaxta görə gətirmə əmsalı;

γ – yerli iştirakçının MM nizamnamə fondundakı yatırım payı.

Hesabat ili üçün gətirmə əmsalı aşağıdakı düsturla tapılır:

$$Z_t = \frac{1}{(1 + \varepsilon)^{t-1}};$$

Harada ki: ε – vaxta görə gətirmə normativi;

t – hesablaşma ilinin nömrəsi;

Müştərək müəssisənin fəaliyyətindən yerli tərəfə düşən gəlir aşağıdakı düsturla hesablanır:

$$G_{jt} = Q_{Ht} \cdot \beta + Q_{hBt} \cdot q + \Theta_{ct} \cdot n + \Theta_{HT} \cdot s;$$

Burada:

Q_{Ht} – t ilində MM-in vergiyə mə'ruz qalan ümumi qazancı (Balans qazancından MM-in inkişafına ayrılan fondların məbləği çıxıldıqdan sonra qalan qazancıdır);

β – qazanca qoyulan vergi stavkası;

Q_{hBt} – xarici iştirakçıya keçirilən qazancın məbləği;

q – xarici iştirakçının qazancına qoyulan verginin stavkası;

Θ_{ct} – Azərbaycan tərəfi iştirakçısının əmək haqqı fondu;

n – Azərbaycan tərəfi iştirakçılarının əmək haqqından gəlir vergisinin stavkası.

Θ_{HT} – xarici tərəf iştirakçısının əmək haqqı fondu;
s – xarici tərəf iştirakçılarının əmək haqqından gəlir vergisinin stavkası.

Müştərək müəssisənin Azərbaycan tərəfdən iştirakçısının təsərrüfat hesablı iqtisadi səmərəliliyi: qazanc, rentabellik, məsrəflərin ödənmə müddəti (yaradılması və fəaliyyətinin təşkilinə görə) kimi göstəricilər əsasında qiymətləndirilir:

a) MM-in Azərbaycan tərəfdən iştirakçısının t ilində əldə etdiyi qazancın məbləği aşağıdakı düsturla hesablanır:

$$Q_{ct} = Q_{pt} \cdot \gamma;$$

Burada:

Q_{pt} – MM-in tərəfdaşlar arasında bölünəcək qazancı (ümumi qazancıdan (Q_{nt}) Azərbaycan büdcəsinə keçirilən vergi məbləği və MM-in inkişafı ilə bağlı olmayan fondlara ayırmalar çıxıldıqdan sonra qalan hissəsidir (məbləğdir)).

γ – müştərək müəssisədə yerli iştirakçının nizamnamə fondundakı yatırım payıdır.

b) Müştərək müəssisənin Azərbaycan tərəfdən iştirakçısının kapital qoyuluşunun illik rentabelliği (R_{ct}) aşağıdakı düsturla hesablanır:

$$R_{ct} = \frac{Q_{ct}}{KB_{ct}};$$

Harada ki:

KB_{ct} – Azərbaycan tərəfi iştirakçısının MM nizamnamə fondundakı payıdır.

s) Müştərək müəssisənin məsrəflərinin (R_{ct}) orta illik rentabelliği aşağıdakı düsturla hesablanır:

$$R_{ct} = \frac{\sum_{t=1}^t Q_{ct}}{KB_{ct} \cdot t};$$

Müştərək müəssisənin yaradılması və fəaliyyətinin səmərəliliğini hesablamaq üçün ən vacib göstəricilərdən biri də qiymət göstəriciləridir tapılmasıdır. Bu qiymət göstəricilərinin tapılması isə öz növbəsində müəssisənin xarici iqtisadi fəaliyyətinin planlaşdırılmasında taktiki təşkilətməyə imkan verən bir element hesab edilə bilər. Çünki, hər hansı bir bazarda və ya bazarlar çoxluğunda qiymətlərin dəyişmə meylləri (tendensiyası), bizim müəyyən edəcəyimiz qiymətlərə mütləq təsir göstərir və bu təsir nəzərə alınmalıdır. Bunun üçünsə, qiymətə təsir göstərən amilləri – inflyasiya, rəqabət, istehsal növü və gücü, ödəmə şərtlərinin dəyişməsi və s. bu kimi başqalarını bilmək lazımdır.

Qiymətin təhlili, həmçinin əmtəənin keyfiyyəti və texniki - iqtisadi parametrləri kimi göstəriciləri də müəyyənləşdirməyi tələb edir.

Qiymətin proqnozlaşdırılması olduqca mürəkkəb və çətin bir prosesdir. Məsələ bundadır ki, müasir şəraitində tələbə təsir göstərən amillər çox böyük sürətlə və tez-tez dəyişirlər ki, bu da qiymətin artım və ya azalma dinamikasını düzgün izləməyə imkan vermir. Həm də, qiymətə təsir göstərən amillər özləri də keçmişdə bir cür, gələcəkdə başqa cür təsir qabiliyyətinə malik olurlar. Bütün bunlarla yanaşı bazarlardakı qiymətlər və onların dəyişmələri barədə

vaxtında, dəqiq və tam informasiya almaq özü də çox mürəkkəb bir prosesdir. Burada aşağıdakı çatışmamazlıqlır müşahidə olunur:

- satılan məhsulun miqdarı və qiyməti barədə göstəricilər həmişə tam və dəqiq olmur;

- qiyməti müəyyən etmək üçün tə'sir edən amillər həmişə dəqiqliklə verilmir və müəyyən gecikmələrlə dərc olunur;

- ayrı-ayrı sahələr üzrə göstəricilər adətən köhnəlmiş olur və müqayisə üçün yaramırlar.

Mə'lumdur ki, uzun müddət istismar edilən sənaye avadanlıqları (eləcə də nəqliyyat vasitələri) üçün müqavilə qiymətlərini müəyyənləşdirmək üçün bu göstəricilərdən istifadə etmək olur. Bu halda da, sifarişçi ilə mal sahibinin hesablaşması, məhsulun hazırlanması müddətində istehsala sərf edilən əlavə xərclər də nəzərə alınmaqla aparılır. Bu dəyişkənlik və «sürüşkən qiymət»lərin müəyyən edilməsi aşağıdakı düsturla ifadə oluna bilər.

$$P_1 = P_0(A_a^{a_1} + B_B^{b_1} + C);$$

Burada:

P_1 – avadanlığın son qiyməti;

P_0 – avadanlığın bazis qiyməti;

A – materiallara çəkilən xərclərin qiymətdəki payı;

B – əmək haqqına çəkilən xərclərin qiymətdəki payı;

C – qiymətin dəyişməz hissəsi;

a – materialların bazis qiyməti;

B – əmək haqqının bazis stavkası;

a_1 – materialların qiyməti;

B_1 – sürüşkənliyin hesaba alındığı dövrdə əmək haqqının stavkası.

(A və V göstəriciləri qiymətin sürüşkən hissəsini əks etdirirlər).

Bu düstur «sürüşkənlik düsturu» adlanır və ondan qiymətin proqnozlaşdırılmasında istifadə etmək olar.

Qiymətlərin dəyişkənliyi, bilavasitə iqtisadi səmərəliliklə bağlı olduğundan bu aspektə xüsusi diqqət yetirilməlidir.

Ümumiyyətlə götürdükdə isə, müştərək müəssisənin iqtisadi səmərəliliyi çoxparametrlili və dəyişkən göstəricilərlə xarakterizə olunduğu üçün dəqiq və bütün halları əhatə edən yeganə düsturla onu tapmaq qeyri mümkündür. Məhz bu xüsusiyyətlər nəzərə alınmaqla yuxarıda MM-in iqtisadi səmərəliliyinin bəzi istiqamətləri – daha vacib hesab etdiyimiz cəhətlər işıqlandırılmışdır

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. - Bakı, 1995.
2. «Azərbaycan Respublikasında mülkiyyət haqqında» AR Qanunu.
3. «Antiinhisar fəaliyyəti haqqında» AR Qanunu.
4. «Azərbaycan Respublikasında Kiçik və Orta Sahibkarlığa Dövlət Yardımı üzrə Proqram». AR Prezidentinin 1997-ci il 24 iyun tarixli, 610 №-li Fərmanı.
5. «Müəsisələr haqqında» AR Qanunu.
6. «Dövlət vergi xidməti haqqında» AR Qanunu.
7. «Xarici investisiyaların müdafiəsi haqqında» AR Qanunu.
8. «İnvestisiya fəaliyyəti haqqında» AR Qanunu.
9. «Sahibkarlıq fəaliyyəti haqqında» AR Qanunu
10. «Azərbaycan Respublikasında Dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsi haqqında» AR Qanunu.

11. «Kıçık sahibkarlıęa dövlət köməyi haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu. – Bakı, 1999.
12. ARDNŞ -in hesabat materialları (1995-2000-ci illər).
13. Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistikası Komitəsinin 1995-2000-ci illər üzrə soręu materialları.
14. «Azərbaycan rəqəmlərdə. 2000-ci il». Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistikası Komitəsi.
15. Afanasęev V. Malıy biznes: problemi stanovleni. RGJ, №2, 1993.
16. Abbasov F. H., Quliyev R.A Sahibkarlıęın sasları. –Bakı, 2000.
17. Axundov Ş.., Axundov M.. İqtisadiyyat: sahibkarlıę, bazar münasibətləri, marketing v smrllik. -Bakı, 1999
18. Abbasov A.B. «Sahibkarlıę fəaliyyəti: növləri, təşəkkülü və inkşaf problemləri». - Bakı, 1998.
19. Baranova İ., Medvedeva L. «Nekotorie aspektı finansoqo-kreditnoy podderjki maloqo predprinimatelęstva». - J. «Avalę» № 1-2., 1998.
20. Busıqın A.V. Predprinimatelęstvo. – M.: İnfra-M. 1998.
21. Vlasova V.M. Osnovı predprinimatelęskoy detelęnosti. Marketing. Uęeb. pos. – M.: 1999. 240 s.
22. Vısokov V. «Malıy biznes v teni – qosudarstvu jarko». – J. «Maloe predpritie». № 7, 1998 q.

23. Vəliyev T.S. Azərbaycanca yeni iqtisadi sistemə keçidin araşdırılmasının nəzəri-metodoloji problemləri. –Bakı, 1996.
24. Qruzinov V.P. Gkonomika predpriətiy i predprinimatelğstva. - M.: SOFİT,1994.
25. Quliyev T.Ə. Menecmentin (idarəetmənin) əsasları. - Bakı, 2001.
26. Qribov V.D. Osnovı biznesa. - M.,2000,s.158.
27. Qemmerlinq Q., Lomakin O.. «Vaşe delo. Praktičeskiy kurs predprinimatelğstva». – Moskva, 1997 q.
28. Qluxov V. «Gkonomika maloqo predpriətiə» - SPb. 1997 q.
29. Cəbiyev R.M. Azərbaycanca bazar infrastrukturunun formalaşması və inkişafı. –Bakı. ATU, 2000.
30. Jiznin S.Z., Krupnov V.İ. «Kak statğ biznesmenom», - Minsk, 1990 q.
31. Rayzberq B.A. «Rınoçnaə gkonomika», - Moskva, 1995.
32. Kotler Filip. Osnovı marketinqa.- M.: Proqres, 1990.
33. Kuliev T.A. Reqliruemaə rınoçnaə gkonomika.- Baku,1999.
34. Krutik A., Qorenburqov M. «Maloe predprini - matelğstvo i biznes-kommunikaüii». -SP.b. 1998.
35. Lapusta M.Q., Starostin Ö.L. «Maloe predprinimatelğstvo». – M.: İnfra-M. 1997.

36. Lətifov P. Mülkiyyət formaları və sahibkarlıq. Bakı, 1992.
37. Luis L. Allen. Kiçik biznesdə necə uğur qazanmaq olar. Bakı, 1993
38. Makkonnell R., Brö L. «Gkonomiks». Per. s anq. t.1,2.- Moskva, 1995 q.
39. Manafov Q.N. Bazar iqtisadiyyatı nəzəriyyəsinə giriş. - Bakı, 1991.
40. Manafov Q.N. Sahibkarlıq: nəzəri və praktiki məsələləri. - Bakı, 1997
41. Meskon M.X., Alğbert M., Xedouri F. Osnovi menedjmenta. – M.: Delo , 1992.
42. Meybullayev M., Manafov Q., Hacıyev S. Özəlləşdirmə və sahibkarlıq. - Bakı, 1997.
43. Məmmədov M.M., Məlikov Y.A. Əhmədli A.M. İnvestisiya layihələri üzrə biznes-plan. – Bakı, Elm, 2000.
44. Musayev V.R. Milli iqtisadiyyatımızın gələcəyi: reallıqlar və proqnoz. – Bakı. Elm, 1997.
45. Musayev V.R. Seyfullayev İ.Z. Sahibkarlığın əsasları. –Bakı, 2000.
46. Əliyev T.N. Biznesin idarə edilməsinin əsasları. - Bakı, Elm, 1994.s.118.
47. Əhmədov S.Ə. Marketing və menecment. - Bakı, 1993.
48. Əliyev S., Babayev T., Lazımov X. Bazar münasibətləri şəraitində iqtisadi əlaqələr. - Bakı, 1993.
49. Əliyev M.T. Azərbaycan iqtisadiyyatı. - Bakı, 1998.

50. Əlirzayev Ə.T. İqtisadi və sosial idarəetmə: bazar iqtisadiyyatı, metodoloji prinsiplər, qanunauyğunluqlar. -Bakı, 1997.
51. İmranov A.M., Məmmədov M.M., Məmmədova İ.İ. Kiçik biznesin inkişafında özəlləşdirmənin rolu. ADNA-nın 80-illik yubileyinə həsr olunmuş Respublika EPK-nın materialları. - Bakı, 2000, s. 100.
52. İsmayılov C.Ə. Azərbaycanca sahibkarlığın formalaşması və inkişafına vergi sisteminin tə'siri. -Bakı, Elm, 1997,s.143.
53. Orqanizaüiə podderjki maloqo biznesa (Pod red. V.Ş. Kaqanova), - M., 1995, 1995, s. 128.
54. Osnovı rınoçnoy gkonomiki. - M.: 1996.
55. Osnovı predprinimatelğskoqo dela. Blaqa rodniy biznes. Pod. red. Osipova Ö.M. – M.: MP «Triton». 1992.
56. Osnovı predprinimatelğskoqo dela. - M.: 1996.
57. Rodjer L. Marketing v malom biznese. –M.: Öniti,1996.
58. Ruzavin Q.İ. Osnovı rınoçnoy gkonomiki. - M.: 1996.
59. Sovremenniy biznes. Uçebnik v 2 t. Per. s anql. - M., 1995.
60. Sozdanie i razvitie novoqo predpriätie. Per. s anql. Obh. red. V.S.Zaqaşvili.-M.. .Progress.1992.
61. Feyzullabəyli İ.Ə. Real bazara doğru. - Bakı, 1993.
62. Xoyer V. Kak delatğ biznes v Evrope. - M.: Progress.1990.

63. Şəkərəliyev A.Ş. Keçid iqtisadiyyatı və dövlət. - Bakı, BDU, 2000.s.280.

64. Gkonomika predprietiə. Pod red. Prof. V.P. Qruzinova.- M. 1998.

I Əlavə.

**1995-1999-cu illərdə ölkələr üzrə idxal
(min ABŞ dolları ilə)**

Cədvəl 1.

Dövlətlər	1995	1996	1997	1998	1999
A	1	2	3	4	5
Cəmi:	667657,	960636,3	794343,2	1076497,	1035661,
O cümlədən	2			4	5
<u>Cəmi-uzaq</u>	439317,	620831,5	443458,1	671816,2	710477,2
<u>xarici</u>	7				
<u>dövlətlər</u>					
Əfqanıstan	71,2	117,7	30,0	-	-
Əlcəzair	-	-	-	-	0,1
Anqola	-	-	-	-	0,3
Antiqua və	-	-	-	-	17,7
Barbuda					
Argentina	-	-	-	103,9	71,1
Avstraliya	0,0	4182,6	11,0	100,2	1548,2
Avstriya	3600,6	2669,8	5445,6	3488,0	1989,0
Baham ad-ı	-	-	-	112,8	2,4
Bəhreyn	-	-	-	54,1	282,0
Banqladəş	1168,3	-	-	-	5,3
Belçika	8810,0	8294,4	2847,5	11417,6	10339,2
Bosniya	-	-	-	0,9	-
Braziliya	65,0	-	31,0	-	803,2
Hind					
oceanında					
Britaniya	-	115,5	-	-	-
ərazisi					
Solomon	-	-	107,9	-	-
adaları					
Virgin adaları					
(Britaniya	-	-	287,7	12400,4	4044,9

ərəzisi)					
Bolqarıstan	6969,5	3411,1	1984,2	1852,7	7558,9
Kamboca	-	-	-	10,5	3,1
Kamerun	-	-	-	4,5	9,2
Kanada	733,3	212,5	603,3	3745,8	2855,0
Şri-Lanka	105,8	52,2	97,7	384,4	3807,4
Çili	-	-	31,0	5,6	29,2
Çin	2817,1	2799,4	6730,9	6134,6	13719,6
Tayvan	7,2	27,1	-	29,4	1139,1
(Çinin əyaləti)					
Kokos adaları	-	-	8,8	-	-
Palma (Killing) adaları	-	-	-	-	147,1
Kolumbiya	-	-	-	-	356,2
Kosta Rika	2,6	70,3	388,9	626,7	63,7
Xorvatiya	-	-	-	9,8	18,8
Kuba	-	54,8	34,0	48,6	-
Kipr	678,4	2147,3	155,7	789,4	41,5
Çexiya	3307,9	2645,3	1705,2	2092,0	2453,2
Danimarka	3742,2	2257,8	4503,5	5284,4	4805,9
Dominikan	-	-	-	-	7,3
Ekvador	-	0,3	41,3	135,7	625,5
Efiopiya	-	-	-	-	10,4
Estoniya	3834,4	2028,4	857,6	1367,5	444,0
Finlandiya	1499,5	2868,8	3159,2	6459,9	1372,6
Fransa	5687,9	12335,8	17571,2	19146,9	24888,2
Fransız Polineziyası	-	-	-	-	0,2
Almaniya	43808,1	77242,9	38828,8	46706,1	46254,1
Qana	-	-	-	1,6	-
Qibraltar	-	-	84,9	-	11,7
Yunanıstan	717,9	1394,0	1725,0	3763,2	458,6

Honduras

-

-

-

-

0,5

Çin (Honkonq xüs. İnzibati rayonu)	248,3	1666,1	18,5	-	12,0
Macaristan	1607,8	1980,1	2936,6	5594,0	6187,3
İslandiya	-	12,6	2,2	1808,0	-
Hindistan	496,2	2182,8	904,6	2034,3	2966,7
İndoneziya	2,8	31,3	-	99,1	295,2
İran	80332,1	65957,3	48801,7	41570,6	47433,2
İslandiya	323,4	2201,5	963,6	5154,2	2193,0
İsrail	2758,4	5700,5	5882,9	8794,3	5577,7
İtaliya	2489,1	2618,1	3794,0	8800,3	8257,8
Yamayka	-	-	-	47,3	-
Yaponiya	1339,5	2606,6	803,2	375,2	55503,5
İordaniya	274,3	219,3	281,6	348,0	58,3
Keniya	-	-	-	0,5	4,7
Koreya XDR	77,2	12,3	9,0	136,9	87,5
Koreya Respublika sı	2361,0	5476,7	3180,9	5807,2	14713,8
Küveyt	-	-	21,7	232,3	2,6
Livan	75,7	41,2	-	31,8	16,5
Latviya	4039,4	733,2	2004,6	2808,5	776,4
Liberiya	-	-	-	19,1	-
Lixtenşteyn	-	-	15,2	-	-
Litva	4508,6	2191,2	3250,6	3473,0	1848,5
Lüksemburq	-	-	19,5	15701,2	65,3
Malaziya	-	35,4	157,4	4835,9	1453,2
Mali	-	-	-	-	2,0
Malta	-	3,1	-	180,0	115,4
Meksika	-	7500,6	227,9	-	25,1
Monqolustan	-	-	-	1,7	-
Mərakeş	-	-	-	0,2	7,2
Oman	-	841,0	465,3	160,3	626,3

Niderland	3214,8	7905,1	6076,1	16667,6	14172,3
Yeni Zelandiya	-	7531,6	25,0	358,2	4354,6
Nigeriya	-	-	-	-	0,3
Niue (Yeni Zelandiya)	-	-	-	-	1,5
Norveç	18,2	175,2	56,8	1938,3	37017,6
Pakistan	455,5	946,5	251,6	387,2	2748,7
Panama	-	218,5	11,5	642,3	295,0
Peru	-	-	-	-	10,9
Filippin	-	-	-	-	52,9
Polşa	7731,9	1239,2	6764,1	9096,8	7345,4
Portuqaliya	-	-	2,0	5,5	12,2
Qatar	-	-	-	3,5	10,1
Rumıniya	263,7	654,5	1276,3	1009,6	1966,6
Anqola	71,6	986,6	1844,5	323,3	421,7
Sen-Pyer və Mikelon	-	-	-	-	2,7
San-Marino	-	-	-	20,4	13,4
Səudiyyə Ərəbistanı	-	12,3	131,1	34,4	391,6
Syera-Leone	1427,8	-	-	-	-
Sinqapur	397,5	219,3	39,1	383,5	41329,5
Slovakiya	-	86,2	-	46,7	179,9
Vyetnam	-	200,6	-	-	22,9
Sloveniya	-	-	-	142,0	758,5
Cənubi Afrika Respublikası	-	64,3	-	9,6	43,4
İspaniya	912,4	629,6	498,8	2090,0	3171,0
Sudan	-	-	-	0,3	-
Şpisberqen və Yan Mayen aralıq	-	-	7,3-	-	-
İsveç	410,9	680,1	2374,8	10062,9	5520,5
İsveçrə	3267,2	15167,5	3259,2	12842,4	3547,9

Suriya	162,5	445,0	947,3	630,5	767,4
Tailand	1,3	65,1	13,8	200,0	1817,6
Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri	68735,3	108601, 5	41861,8	45620,7	12329,0
Tunis	-	-	-	1430,6	2,0
Türkiyə	140510,2	216257, 8	179701,8	219688,8	142979, 5
Terk və Kaykos a-rı (Brit)	-	-	-	-	336,6
Makedoniy a	-	-	-	106,6	134,0
Misir	-	-	-	220,3	122,9
Böyük Britaniya	9267,5	14887,2	14355,2	68991,2	67106,5
Amerika Birləşmiş Ştatları	13338,2	16814,2	22132,1	39779,0	82957,1
Virgin adaları (ABŞ ərazisi)	-	-	4,4	61,7	-
Uruqvay	-	-	114,7	60,4	1,6
Venesuela	-	-	-	37,5	52,2
Yuqoslaviy a	570,7	104,7	696,0	3633,3	66,7
Cəmi- Müstəqil Dövlətlər Birliyi	228339,5	339804, 8	350885,1	404681,2	325184, 3
Belarus	4673,3	4955,7	7209,7	14810,3	8819,4
Gürcüstan	18874,8	28315,8	36644,9	25200,3	9485,6
Qazaxıstan	17554,3	19262,2	29556,5	44439,7	24899,9
Qırğızıstan	1788,8	3541,6	1398,4	1208,9	1990,9
Moldova	4365,2	8589,5	7969,9	2789,3	1519,6
Rusiya	88322,9	158388, 9	151520,6	193830,3	226499, 5
Tacikistan	112,3	416,3	89,2	240,4	182,9
Türkmənist an	51429,5	14686,9	25335,1	26384,8	12913,6

Ukrayna	33512,0	94424,0	85640,3	92990,5	38450,4
Özbəkistan	7706,4	7223,9	5520,5	2786,8	422,6

1995-1999-cu illərdə ölkələr üzrə ixrac
(min ABŞ dolları ilə)

Cədvəl 2.

Dövlətlər	1995	1996	1997	1998	1999
A	1	2	3	4	5
Cəmi	637199,3	631245,5	781309,7	606150,5	929227,1
0 cüm.reeks.	15986,9	7714,2	2123,8	91,5	
Cəmi-uzaq xarici dövlətlər	352489,3	341120,8	403015,9	373976,8	718099,3
0 cüm.reeks	11178,3	4807,4	891,7	28,0	
Əfqanıstan	422,1	53,5	218,4	1187,1	178,3
Albaniya	46,8	-	-	-	-
Anqola	-	-	-	50,1	960,2
Argentina	-	-	-	24,4	2459,6
Avstraliya	848,7	234,2	0,5	135,8	23,6
Avstriya	3521,0	3924,6	875,6	107,0	440,7
Banqladəş	-	-	-	-	6,8
Belçika	646,4	366,4	285,4	770,0	929,7
Boliviya					23,8
Braziliya	-	-	1062,4	-	-
Virgin adaları (Britaniya ərazisi)	-	2783,8	-	-	13216,1
Bruney	-	-	-	10,2	2,5
Bolqarıstan	836,2	538,1	4465,1	10836,9	1980,7
Kanada	-	-	-	1256,3	404,6
Çili					5279,7
Çin	1750,0	543,5	1250,7	900,5	166,6
Tayvan	93,0	36,4	-	-	129,0
Kolumbiya					3,0
Komor adaları					2,7
Xorvatiya	-	-	-	6,3	2148,0
Kuba	-	-	630,0	-	765,8
Kipr	-	-	-	-	3128,5
Çexiya	82,3	-	3649,8	1109,3	221,3

Danimarka	-	-	-	25,0	4,7
Estoniya	146,0	60,0	629,8	64,2	424,4
Fici					1,5
Finlandiya	-	-	265,9	18,2	1303,1
Fransa	117,1	405,5	139,5	11728,9	58093,7
Almaniya	3922,9	3069,3	6171,6	5572,1	7623,2
Qibraltar	968,3	-	-	-	4767,1
Yunanistan	10021,0	9773,8	13759,6	12397,9	13225,8
Çin (Honqkonq inzibati rayonu)	-	-	43720,6	-	9,0
Macaristan	331,4	62,7	4057,8	-	52,5
İslandiya	-	-	-	1,0	-
Hindistan	27,2	-	28,7	113,1	1263,9
İndoneziya	-	-	-	0,5	4,6
İran	186087,9	226117,2	189741,1	44468,7	22667,6
İraq	-	59,7	380,4	673,9	-
İrlandiya	-	40,7	-	187,9	4241,9
İsrail	0,8	3,6	2335,0	389,2	56930,7
İtaliya	26447,3	10055,3	32924,7	45072,1	313056, 9
Yaponiya	-	-	6,7	22,1	403,5
İordaniya	-	13,0	-	-	2,8
Keniya	-	-	-	33,3	-
Koreya XDR	-	-	1,0	-	-
Koreya Respublikası	-	-	19,5	5,7	1386,8
Küveyt					9,1
Livan	215,335, 4	35,4	28,1	34,2	2490,5
Latviya	1004,9	697,1	1788,6	3034,6	2168,6
Liviya					4816,2
Litva	6419,8	3231,7	729,0	2795,5	2455,6
Malaziya					53,7
Malta	-	-	-	131,2	2556,2
Monqolustan					51,2
Mərakeş	-	-	-	1,0	-

Oman	1099,8	27,1	-	0,4	8,8
Nepal	-	-	-	0,6	-
Niderland	14,1	37,6	5578,7	4213,8	4385,8
Yeni Zelandiya	-	-	-	5,4	10,0
Nigeriya					1,7
Norveç	-	-	-	131,3	749,7
Pakistan	54,9	26,8	229,1	15,9	149,0
Panama	-	-	1326,1	-	-
Peru					0,5
Filippin					2,0
Polşa	350,4	1633,7	2904,3	1757,6	2111,0
Portuqaliya	-	-	0,3	-	-
Rumıniya	49,1	-	24,3	369,6	3620,9
İngiltərə	-	-	-	-	430,5
Səudiyyə	-	-	-	-	2,1
Ərəbistanı					
Sinqapur	24,8	21,4	10,2	4,9	0,5
Slovakiya	-	-	-	806,2	644,9
Vyetnam	234,9	17,2	746,4	648,6	211,6
Sloveniya	-	-	-	-	1318,2
Cənubi Afrika Respublikası	-	-	0,2	-	-
İspaniya	472,5	13,6	265,5	5712,5	9171,7
Sudan	-	-	-	-	1,0
İsveç	-	17992,9	26002,4	5314,2	0,3
İsveçrə	28282,2	1936,0	6645,6	17100,1	36775,9
Suriya	107,8	-	881,6	99,5	235,0
Tayland	-	-	7,0	-	1001,3
Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri	1576,2	3053,9	1084,4	2967,8	9040,9
Tunis	-	-	-	1478,4	4023,6
Türkiyə	26444,8	39048,8	41283,1	135837,8	69081,4
Misir	-	-	4,6	44,6	1630,3
Böyük Britaniya	48554,0	13028,2	1431,0	40357,1	10965,9
Amerika Birləşmiş	1113,4	2177,8	2082,4	13856,5	29829,6

Ştatları					
Vensuela	-	-	-		103,7
Yəmən	-	-	-	-	0,5
Yuqoslaviya	154,0	-	3343,5	90,0	53,6
Zambiya	-	-	-	-	2,0
Cəmi-Müstəqil Dövlətlər Birliyi	284710,0	290124,7	378293,8	232173,7	211127,8
0	4808,6	2906,8	1232,1	63,6	-
cüm.reeksport					
Belarus	2737,9	3311,5	3607,3	4333,0	3892,0
Gürcüstan	45293,2	91557,6	133486,7	76915,2	71723,2
Qazaxıstan	20537,5	15428,2	8982,0	10607,5	4069,5
Qırızstan	774,5	1139,5	1785,1	4437,3	3705,8
Moldova	3745,1	3793,3	1496,0	611,8	255,3
Rusiya	100189,2	111390,0	180532,1	105786,8	83071,4
Tacikistan	3305,0	1706,0	3410,1	1563,1	10782,3
Türkmənistan	70580,0	34332,5	8510,5	13936,0	8861,1
Ukrayna	33601,1	21855,4	32144,7	12018,1	24026,8
Özbəkistan	3946,5	5610,7	4339,4	1965,1	740,5

YANACAQ-ENERGETİKA KOMPLEKSİ
müəssisələrinin özəlləşdirilməsi haqqında
Azərbaycan Respublikası Prezidentinin
sərəncamı

İqtisadiyyatın liberallaşdırılması, sahibkarlığın genişləndirilməsi və investisiyaların cəlb olunması yolu ilə iqtisadiyyatın daha sürətlə inkişafını və onun səmərəliliyinin artırılmasını təmin etmək məqsədi ilə və «Azərbaycan Respublikasında dövlət əmlakının özəlləşdirilməsinin II dövlət proqramı»na uyğun olaraq **qərara alıram**:

1. Yanacaq-energetika kompleksinin bu sərəncamın əlavəsində göstərilən müəssisə və təşkilatları özəlləşdirməyə açıq elan edilsinlər.

2. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Əmlakı Nazirliyi:

- Bu sərəncamın əlavəsində göstərilən müəssisə və təşkilatların özəlləşdirilmə üsullarını və zəruri hallarda onların özəlləşdirilməsinə dair məhdudiyyətləri müəyyən etsin;

- Bu sərəncamın əlavəsində göstərilən müəssisə və təşkilatların qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada səhmdar cəmiyyətlərinə çevrilməsini və özəlləşdirilməsini təmin etsin;

- Yanacaq-energetika kompleksinə daxil olan və «Azərbaycan Respublikasında dövlət əmlakının özəlləşdirilməsinin II dövlət proqramı»na uyğun olaraq Azərbaycan Respublikası Dövlət Əmlakı Nazirliyinin qərarı ilə özəlləşdirilməli olan müəssisə və obyektlərin özəlləşdirilməsini sürətləndirsin.

3. Müəyyən edilsin ki, bu sərəncamla özəlləşdirməyə açılmış müəssisə və təşkilatların özəlləşdirilməsində yerli investorlarla yanaşı, xarici investorların da iştirakına icazə verilir.

4. Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkətinin, «Azəriqaz» və «Azərenerji» səhmdar cəmiyyətlərinin, habelə özəlləşdirilməyə açıq elan edilmiş müəssisə və təşkilatların rəhbərlərinə tapşırılsın ki, həmin müəssisələr özəlləşdirilənədək və ya səhmdar cəmiyyətlərinə çevrilənədək onların idarə olunmasına və əmlakının qorunub saxlanmasına şəxsən məsuliyyət daşıyırlar.

5. Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti:

- Kiçik su elektrik stansiyalarının özəlləşdirilməsinə dair təkliflərin bir ay müddətində Azərbaycan Respublikasının prezidentinə təqdim etsin;

- Zəruri hallarda özəlləşdirilən müəssisələrin sahə xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq, dövlət tənzimlənməsi ilə bağlı müvafiq tədbirlərin həyata keçirilməsini təmin etsin;

- Bu sərəncamdan irəli gələn digər məsələləri həll etsin.

6. Bu sərəncam imzalandığı gündən qüvvəyə minir.

Heydər ƏLİYEV,
Azərbaycan Respublikasının prezidenti

Bakı şəhəri, 22 mart 2001-ci il.

*AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI PREZİDENTİNİN
22 MART 2001-Cİ İL TARİXLİ SƏRƏNCAMINA ƏLAVƏ*

I. Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkətinin özəlləşdirilməyə açılan müəssisələri

1. «Quruda Neft və Qazçıxarma» İstehsalat Birliyi üzrə:

- «Azərneftlayihətikinti» Birliyi
- «Azərneftvöltəmətikinti» tresti
- «Azərneftenerjiquraşdırmaavtomatika» İdarəsi
- Fəhlə Təchizatı Birliyi
- Boru təmiri bazası
- Əli Bayramlı boru alətləri bazası
- Avtomobil Yolları Xəttinin İstismarı İdarəsi
- Azərneft avtomatika müəssisəsi
- Təmir-Tikinti İdarəsi

2. «Dənizdə Neft və Qazçıxarma» İstehsalat Birliyi üzrə:

- İstehsalat xidmətinin mərkəzi bazası
- Normativ-Tədqiqat Mərkəzi
- «Şelfneftqazavtomatika» Mərkəzi

3. «Maşınqayırma» İstehsalat Birliyi üzrə:

- «Neftqazmaş» Bakı maşınqayırma zavodu
- Qaradağ maşınqayırma zavodu
- Azərbaycan qaz emalı zavodu
- Bakı neft-mədən cihazları zavodu
- Bakı neft avadanlığı üzrə maşınqayırma zavodu
- Neftmaş təmir zavodu
- Bakı ağırlaşdırıcılar zavodu
- Bakı polad burazlar zavodu

4. «Azqnefttəchizat» Birliyi üzrə:

- Bakı neft bazası
- Ağdam neft bazası
- Ağstafa neft bazası
- Ağcabədi neft bazası
- Bərdə neft bazası
- Qazax neft bazası
- Daşburun neft bazası
- Əli Bayramlı neft bazası
- Zaqatala neft bazası
- İmişli neft bazası
- Yevlax neft bazası
- Kürdəmir neft bazası

- Gəncə neft bazası
- Goranboy neft bazası
- Ləki neft bazası
- Lənkəran neft bazası
- Naxçıvan neft bazası
- Neft məhsullarının qəbulu və göndərilməsi bazası
- Novoqoovka neft bazası
- Sabiravad neft bazası
- Salyan neft bazası
- Tovkz (Qovlar) neft bazası
- Ucar neft bazası
- Xaçmaz neft bazası
- Horadiz neft bazası
- Şəmkir neft bazası
- Şəki neft bazası
- Təmir-Tikintim İdarəsi
- Mərkəzi Maddi-TeXniki Təminat və Tikinti Dəstləşdirmə İdarəsi

5. «Azərneftyağ» İstehsalat Birliyi üzrə:

- sumqayıt aşqarlar zavodu

6. «Azərneftyanacaq» İstehsalat Birliyi üzrə:

- Təsərrüfat Hesablı Təmir-Tikinti İdarəsi

7. «Magistral Neft Kəmərləri» İstehsalat Birliyi üzrə:

- Təmir-Tikinti İdarəsi
- Mərkəzi istehsalat xidməti bazası

8. «Geofizika və Mühəndis Geologiyası» İstehsalat Birliyi üzrə:

- geofizika Cihazqayırma üzrə Xüsusi Konstruktor Bürosu

9. «Xəzərdənizneftsosialtikinti» trestı üzrə:

- 1 nömrəli Tikinti-Quraşdırma İdarəsi

10. «Azərneftkimyazavodtəmir» trestı üzrə:

- 1 nömrəli təmir-tikinti idarəsi
- 2 nömrəli təmir-tikinti idarəsi
- 3 nömrəli təmir-tikinti idarəsi
- 4 nömrəli təmir-tikinti idarəsi
- 5 nömrəli təmir-tikinti idarəsi

- 9 nömrəli təmir-tikinti idarəsi
- İxtisaslaşdırılmış Quraşdırma Sazlama İdarəsi
- İxtisaslaşdırılmış Mexanikləşdirmə İdarəsi
- İstehsalat Texnoloji Dəstləşdirmə İdarəsi
- Qaynaq tikişləri və tikinti materiallarının keyfiyyətinə nəzarət laboratoriyası
- Yardımçı təsərrüfat

11. Kompleks Sazlama və Avtomatlaşdırma İdarəsi

II. «Azəriqaz» Səhmdar Cəmiyyətinin özəlləşdirilməyə açılan müəssisələri

- «Azqazsazlama» Törəmə Səhmdar Cəmiyyəti
- «Bakqazmaş» zavodu
- Qazelektromaş Sazlama İdarəsi
- İstehsalat kombinatı (Balaxanı qəsəbəsi)
- Gəncə maşınqayırma zavodu
- «Nəqliyyat» Törəmə Səhmdar Cəmiyyəti
- «Səyyarmexqaztikinti» Törəmə Səhmdar Cəmiyyəti (Qaradağ rayonu)
- «Azəriqaznəql» İstehsalat Birliyi

III. «Azərenerji» Səhmdar Cəmiyyətinin özəlləşdirilməyə açılan müəssisələri

1. Xüsusişdirilmiş Azərenerjişəbəkə tikinti tresti
2. Azərkabel zavodu (Mingəçevir şəhəri)
3. İnşaat konstruksiyaları zavodu.

MÜƏSSİSƏLƏR HAQQINDA Azərbaycan Respublikasının QANUNU

Azərbaycan Respublikasının 6 fevral 1996-cı il tarixli, 18-1QD sayılı; 5 noyabr 1996-cı il tarixli, 188-1QD sayılı və 2 aprel 1999-cu il tarixli, 648-1QD sayılı qanunlarına əsasən edilmiş dəyişikliklər və əlavələrlə.

Bu qanun Azərbaycan Respublikası ərazisində fəaliyyət göstərən müəssisələrin təşkilati-hüquqi formalarını, onların yaradılması, idarə edilməsi və fəaliyyət prinsiplərini müəyyən edir, müəssisələrin təsərrüfat müstəqilliyinə və hüquq bərabərliyinə təminat verir.

I Fəsil ÜMUMİ MÜDDƏALAR

Maddə 1. Müəssisə anlayışı

Müəssisə – mülkiyyət formasından asılı olmayaraq bu Qanuna müvafiq yaradılan və ictimai tələbatın ödənilməsi və mənfəət alması məqsədi ilə məhsul istehsal edən və satan, işlər görənlər və xidmətlər göstərən hüquqi şəxs olan müstəqil təsərrüfat subyektidir.

Müəssisə təşkilati-hüquqi forması göstərilməklə xüsusi ada malik olur.

Maddə 2. Müəssisə haqqında qanunvericilik

Müəssisənin fəaliyyəti bu Qanunla və Azərbaycan Respublikasının digər qanunvericilik aktları ilə tənzimlənir.

Xarici investisiyanın cəlb edilməsi ilə yaradılan müəssisələrin fəaliyyəti bu maddənin birinci hissəsində göstərilən qanunvericilik aktları ilə yanaşı «Xarici investisiyanın qorunması haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanunu və Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq müqavilələri ilə tənzimlənir.

Maddə 3. Müəssisənin təsərrüfat fəaliyyəti

Müəssisə Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik aktları ilə qadağan edilməyən, onun nizamnaməsində nəzərdə tutulan istənilən növ təsərrüfat fəaliyyəti ilə məşğul ola bilər.

Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi tərəfindən müəyyən edilən fəaliyyət növləri ilə müəssisə yalnız xüsusi razılıq (lisenziya) əsasında məşğul ola bilər.

II Fəsil

MÜƏSSISƏNİN NÖVLƏRİ VƏ TƏŞKİLATI-HÜQUQİ FORMALARI

Maddə 4. Müəssisənin növləri

«Azərbaycan Respublikasında mülkiyyət haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanununa uyğun olaraq dövlət, kollektiv, xüsusi və qarışıq mülkiyyət formalarına əsaslanan müəssisə növləri fəaliyyət göstərə bilər.

Maddə 5. Müəssisənin təşkilati - hüquqi formaları

Müəssisələr dövlət müəssisəsi, fərdi (ailə), şərikli (tamortaqlı), payçı və şərikli (kommandit ortaqlıqlar), məhdud məsuliyyətli müəssisələr və səhmdar cəmiyyəti kimi təşkilati-hüquqi formalarda fəaliyyət göstərirlər.

Maddə 6. Dövlət müəssisəsi

Dövlət mülkiyyətinə əsaslanan aşağıdakı növ müəssisələr fəaliyyət göstərirlər:

əmlakı tamamilə dövlət mülkiyyətində olan müəssisə;
səhmlərin nəzarət paketi dövlət orqanlarına məxsus olan müəssisə.

Dövlət müəssisəsi Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə uyğun olaraq dövlət əmlakını idarə etməyə vəkil edilən dövlət orqanları tərəfindən yaradılır.

Dövlət müəssisənin əmlakı Azərbaycan Respublikasının dövlət mülkiyyətidir. Dövlət müəssisəsi mülkiyyətçi tərəfindən ona təhkim edilmiş əmlak üzərində Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş qaydada və hüdudlarda

sahiblik, istifadə etmək və sərəncam vermək səlahiyyətlərini həyata keçirir.

Dövlət müəssisənin öhdəliklərinə görə dövlət məsuliyyət daşımır. Müəssisə dövlətin öhdəliklərinə görə məsuliyyət daşımır.

Maddə 7. Fərdi (ailə) müəssisə

Fərdi (ailə) müəssisə vətəndaşın mülkiyyətində və ya onun ailə üzvlərinin, əgər onlar arasında sazişdə başqa hal nəzərdə tutulmayıbsa, ümumi pay mülkiyyətində olan müəssisədir.

Fərdi (ailə) müəssisə vətəndaşın (ailə üzvlərinin) başqa mülkiyyətçilərə məxsus olan müəssisələri satın alması yolu ilə də yaradıla bilər.

Fərdi (ailə) müəssisənin mülkiyyətçisi müəssisənin öhdəliklərinin yerinə yetirilməsinə görə öz əmlakı (ailə üzvlərinin əmlakı) ilə Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyində nəzərdə tutulan qaydada məs'uliyət daşıyır.

Maddə 8. Şərikli (tam ortaqlı) müəssisə

Şərikli (tam ortaqlı) müəssisə azı iki fiziki və (və ya) hüquqi şəxs tərəfindən müqavilə əsasında tə'sis edilir.

Müəssisənin şərikləri onun öhdəliklərinin yerinə yetirilməsinə görə özlərinin bütün əmlakı ilə məs'uliyət daşıyırlar.

Fəaliyyət göstərən müəssisəyə sonradan daxil olan şərik həm də müəssisənin əvvəlki borclarına görə bütün əmlakı ilə məs'uliyət daşıyır.

Müəssisədən çıxan şərik həmin vaxta kimi müəssisənin fəaliyyəti nəticəsində yaranmış borclara görə digər iştirakçılarla birlikdə bütün əmlakı ilə məs'uliyət daşıyır.

Şərik müəssisədən çıxdıqda öz payını geri alır.

Şəriklərin razılığı ilə həmin pay müəssisənin şəriklərinə və ya kənar şəxslərə satıla, verilə bilər. Müəssisənin şərikləri payın alınmasında üstün hüquqlara malikdirirlər. Pay satılmadığı halda müəssisənin nizamnamə həcmi onun məbləğinə uyğun olaraq azaldılır.

Müəssisənin şəriklərindən biri (bir neçəsi) vəfat etdikdə, hüquqi şəxs olan şərik isə ləğv edildikdə, onun (onların) varisi şərik kimi müəssisəyə qəbul edilir.

Bütün hallarda payın bir mülkiyyətçidən digərinə keçməsi notarial qaydada edilməlidir.

Müəssisənin şəriki olan hər bir hüquqi şəxs öz hüquqi şəxs statusunu saxlayır.

Maddə 9. Payçı və şərikli (kommandit ortaqlıqlar) müəssisə

Payçı və şərikli (kommandit ortaqlıqlar) müəssisə azı bir şərik və payçı tərəfindən təsis edilir.

Şərik və payçı həm fiziki şəxs, həm də hüquqi şəxs ola bilər.

Şərik müəssisənin öhdəliklərinə və borclarına görə özünün bütün əmlakı ilə, payçı isə yalnız müəssisəyə verdiyi pay həcmində məsuliyyət daşıyırlar.

Fəaliyyət göstərən müəssisəyə daxil olan şərik (şəriklər) həm də müəssisənin həmin vaxta kimi olan borclarına görə də bütün əmlakı ilə məsuliyyət daşıyır.

Müəssisədən çıxan şərik (şəriklər) həmin vaxta kimi yaranmış borclara görə də digər şəriklərlə birgə öz əmlakı ilə məsuliyyət daşıyır.

Müəssisənin idarə heyəti üzvlərinin seçilməsində və onların səlahiyyətlərini müəyyənləşdirən nizamnamə müddələrinin qəbul edilməsində yalnız şəriklərin səs vermək hüququ vardır.

Nizamnamənin digər müddələrinin qəbul edilməsində və müəssisədaxili məsələlərin həlində həm də payçı şəriklərin səs vermək hüququ vardır.

Payçı və şərik müəssisədən çıxdıqda öz payını geri alır.

Şəriklərin razılığı ilə həmin pay müəssisənin şəriklərinə və ya kənar şəxslərə satıla, verilə bilər. Müəssisənin şərikləri, payçıları payın alınmasında üstün hüquqa malikdirlər. Pay

satılmadıđı halda müəssisənin nizamnamə fondunun həcmi onun məbləğinə uyğun olaraq azaldılır.

Müəssisənin payçı və şəriklərindən biri (bir neçəsi) vəfat etdikdə, hüquqi şəxs olan şərik isə ləğv edildikdə onun (onların) varisi müvafiq olaraq payçı və ya şərik kimi müəssisəyə qəbul edilir.

Bütün hallarda payın bir mülkiyyətçidən digərinə keçməsi notarial qaydada təsdiq edilməlidir. Müəssisənin şəriki olan hər bir hüquqi şəxs öz hüquqi şəxs statusunu saxlayır.

Maddə 10. Məhdud məs'uliyətli müəssisə

Məhdud məs'uliyətli müəssisə bir və ya bir neçə fiziki və (və ya) hüquqi şəxs tərəfindən yaradılan, nizamnamə fondu tə'sis müqaviləsi ilə müəyyən edilən həcmdə paylara bölünən müəssisədir.

Müəssisənin tə'sisçiləri onun öhdəliklərinə görə ancaq nizamnamə fondundakı payları həcmində məs'uliyət daşıyırlar.

Müəssisənin nizamnamə fondunda nəzərdə tutulan pay şərik tərəfindən qismən ödənildikdə, müəssisənin öhdəliklərinə görə həmin şərik payın qalan hissəsinin üzərinə düşən öhdəlik üçün özünün əmlakı ilə payın qalan hissəsi həcmində məs'uliyət daşıyır.

Şərik müəssisədən çıxdıqda öz payını geri alır.

Şəriklərin razılığı ilə həmin pay müəssisənin şəriklərinə və ya kənar şəxslərə satıla, verilə bilər. Müəssisənin şərikləri satılan payın alınmasında üstün hüquqa malikdirlər. Pay satılmadıđı halda müəssisənin nizamnamə fondunun həcmi onun məbləğinə uyğun olaraq azaldılır.

Müəssisənin şəriklərindən biri (bir neçəsi) vəfat etdikdə, hüquqi şəxs olan şərik isə ləğv edildikdə, onun (onların) varisi şərik kimi müəssisəyə qəbul edilir.

Bütün hallarda payın bir mülkiyyətçidən digərinə keçməsi notarial qaydada təsdiq edilməlidir.

Müəssisənin şəriki olan hər bir hüquqi şəxs öz hüquqi şəxs statusunu saxlayır.

Maddə 11. Səhmdar cəmiyyəti

Səhmdar cəmiyyəti təsərrüfat fəaliyyətini həyata keçirmək məqsədilə nizamnamə fondunu səhm buraxmaq yolu ilə formalaşdıran fiziki və (və ya) hüquqi şəxslərin könüllü sazişi əsasında yaradılan müəssisədir.

Səhmdar cəmiyyəti azı üç fiziki şəxs və (və ya) hüquqi şəxs tərəfindən təsis edilir.

Səhmdar cəmiyyətinin öhdəliklərinə görə səhmdarlar özlərinin verdikləri pay həcmində (onlara məxsus olan səhm paketi hüdudunda) məsuliyyət daşıyırlar.

Səhmdar cəmiyyəti səhmdarların əmlak öhdəliklərinə görə məsuliyyət daşımır.

Səhmdar cəmiyyəti «açıq tipli səhmdar cəmiyyəti» və ya «qapalı tipli səhmdar cəmiyyəti» formasında yaradılır.

Cəmiyyətin üzvü olan hüquqi şəxslər öz hüquqi şəxs statusunu saxlayırlar.

Maddə 12. Müəssisələr birliyi

Müəssisələr fəaliyyətlərinin əlaqələndirilməsi, hüquqlarının müdafiə edilməsi, ümumi mənafehlərinin dövlət və digər orqanlarda, təşkilatlarda, habelə beynəlxalq təşkilatlarda təmsil olunması və digər məqsədlər ilə könüllülük əsasında sahə, ərazi və ya başqa prinsiplərə əsasən ittifaqlar, konsernlər, şirkətlər və digər birliklər yarada bilərlər. Ayrı-ayrı istehsalat-təsərrüfat işlərinin və digər funksiyaların mərkəzləşdirilmiş qaydada yerinə yetirilməsi müəssisələrin razılaşdırılmış qərarı əsasında birliyə həvalə oluna bilər.

Bu maddənin birinci hissəsində göstərilən birliklər Azərbaycan Respublikasının antiinhisar qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş tələblər nəzərə alınmaqla yaradıla bilər.

Birlik təsisçilərin təsdiq etdikləri nizamnamə əsasında fəaliyyət göstərir.

Birlik bu Qanunla müəyyən olunmuş qaydada qeydə alınır. Birlik hüquqi şəxsdir, bank idarələrində onun hesablaşma hesabı və digər hesabları, öz adı göstərilən möhürü vardır.

Birlik onun tərkibinə daxil olan müəssisələrin öhdəliklərinə, müəssisələr isə birliyin öhdəliklərinə görə, əgər nizamnamədə (təsis müqaviləsində) digər qaydalar nəzərdə tutulmayıbsa, cavabdeh deyildir.

Birliyin tərkibinə daxil olan müəssisələr birlikdən çıxmaq hüququna malikdirlər. Bu halda birlikdən çıxan müəssisə bağlanmış müqavilələrə əsasən birliyə daxil olan digər müəssisələr qarşısında öz öhdəliklərini saxlayır.

Birlik onun tərkibinə daxil olan müəssisələrin qərarına əsasən ləğv edilir. Birliyin ləğvi bu Qanunla müəssisələrin ləğvi üçün müəyyən edilmiş qaydada həyata keçirilir.

Birliyin ləğvindən sonra qalmış əmlak birliyin nizamnaməsinə uyğun olaraq onun iştirakçıları arasında bölüşdürülür.

III Fəsil

MÜƏSSISƏNİN YARADILMASI, LƏĞVİ VƏ YENİDƏN TƏŞKİL EDİLMƏSİ

Maddə 13. Müəssisənin yaradılması

Müəssisə əmlak mülkiyyətçisinin (mülkiyyətçilərinin), yaxud onun (onların) vəkili etdiyi orqanın, müəssisənin, təşkilatın qərarı ilə bu Qanunla və Azərbaycan Respublikasının digər qanunvericilik aktları ilə nəzərdə tutulan qaydada yaradıla bilər.

Müəssisə Azərbaycan Respublikasının antiinhisar qanunvericiliyinə müvafiq digər müəssisənin icbari bölünməsi nəticəsində təsis edilə bilər.

Müəssisə mülkiyyətçinin və ya onun vəkili etdiyi orqanın razılığı olduqda və müəssisə tərəfindən götürülən öhdəliklərin yerinə yetirilməsi təmin edildikdə fəaliyyət göstərən müəssisənin, təşkilatın tərkibindən bir və ya bir neçə struktur bölmənin ayrılması nəticəsində, habelə fəaliyyət göstərən birliklərin struktur vahidlərinin bazasında da yaradıla bilər.

Maddə 14. Müəssisənin təsisçisi

Müəssisənin təsisçisi kimi Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə nəzərdə tutulmuş hallarda və qaydada aşağıdakılar ola bilər:

Dövlət əmlakını idarəetməyə vəkil edilmiş dövlət orqanları;

Azərbaycan Respublikasının fiziki və hüquqi şəxsləri;

Xaici dövlətlər;

Xarici dövlətlərin vətəndaşları və hüquqi şəxsləri, vətəndaşlığı olmayan şəxslər;

Beynəlxalq təşkilatlar.

Müəssisə bir, yaxud bir neçə təsisçi tərəfindən bu Qanunla müəyyən olunmuş qaydada yaradılır.

Maddə 15. Təsis müqaviləsi

Müəssisə yaradılarkən təsisçilər, habelə müəssisə və təsisçi (təsisçilər) arasındakı qarışıqlı münasibətləri tənzimləmək məqsədilə təsis müqaviləsi tərtib olunur.

Təsis müqaviləsində müəssisənin adı və növü, təsisçilər haqqında məlumat, nizamnamə fondu, hər təsisçinin bu fondakı payı, öhdəliklər, mənfəətin bölünməsi qaydası və s. göstərilir.

Fərdi və dövlət müəssisələri təsis edilərkən təsis müqaviləsi tərtib olunmur.

Maddə 16. Müəssisənin nizamnaməsi

Mülkiyyət və təşkilati-hüquqi formasından asılı olmayaraq bütün müəssisələr nizamnamə əsasında fəaliyyət göstərir.

Müəssisənin nizamnaməsi təsisçi bir fiziki və ya bir hüquqi şəxs olduqda təsisçi tərəfindən, müəssisənin təsisçiləri iki və ya daha çox fiziki və hüquqi şəxs olduqda ümumi təsis yığıncağı tərəfindən (onun qərarı ilə) təsdiq edilir.

Müəssisənin nizamnaməsində aşağıdakılar göstərilir:

Müəssisənin adı və növü, hüquqi ünvanı, təsisçi (təsisçilər) barədə məlumat, müəssisənin hüquq və vəzifələri, nizamnamə fondu, fəaliyyətinin məzmunu və məqsədi, idarəetmə və nəzarət

orqanları, səlihiyyəti, müəssisə əmlakının yaranması və mənfəətin (gəlirin) bölüşdürülməsi qaydası, yenidən təşkil olunmasının şərtləri, müəssisənin fəaliyyətinin dayandırılması və ləğvi.

Nizamnamədə müəssisənin fəaliyyəti ilə bağlı olan, qanunvericiliyə zidd olmayan digər müdəalər də verilə bilər.

Maddə 17. Törəmə müəssisələr, filiallar, nümayəndəliklər və müəssisənin digər bölmələri

Mülkiyyətçinin və yaxud onun vəkil etdiyi orqanın razılığı əsasında müəssisə törəmə müəssisələr yarada bilər. Mülkiyyətçinin və yaxud onun vəkil etdiyi orqanın razılığı əsasında müəssisə tərəfindən törəmə müəssisəyə əmlak verilir.

Təsisçi törəmə müəssisələrin öhdəliklərinə görə, törəmə müəssisələr isə təsisçinin öhdəliklərinə görə, təsis sənədləri ilə başqa qayda nəzərdə tutulmayıbsa, məsuliyyət daşımır.

Müəssisə filiallar, nümayəndəliklər və müəssisənin digər xüsusi bölmələrini açmaq hüququna malikdir.

Müəssisənin funksiyalarının hamısını və ya bir hissəsini həyata keçirən və onun olduğu yerdən kənarında yerləşən xüsusi bölməsi filialdır.

Müəssisənin maraqlarının müvəkkilliyini və müdafiəsini həyata keçirən, onun adından əqdlər bağlayan və digər hüquqi hərəkətlər edən və müəssisənin olduğu yerdən kənarında yerləşən xüsusi bölməsi nümayəndəlikdir.

Filiallar və nümayəndəliklər onları yaradan müəssisənin nizamnaməsində göstərməlidir.

Filiallar və nümayəndəliklər hüquqi şəxslər deyildir. Filiallara və nümayəndəliklərə onları yaradan müəssisə tərəfindən əmlak verilir və onlar həmin müəssisə tərəfindən təsdiq edilmiş nizamnamə əsasında fəaliyyət göstərir.

Filialların və nümayəndəliklərin rəhbərləri onları yaradan müəssisə tərəfindən təyin edilir.

Törəmə müəssisə dövlət qeydiyyatı keçdikdən sonra yaradılmış sayılır və hüquqi şəxs statusunu əldə edir.

Maddə 18. Müəssisənin dövlət qeydiyyatı

Müəssisənin dövlət qeydiyyatı Azərbaycan Respublikasının müvafiq qanunu ilə nəzərdə tutulan qaydada müvafiq icra hakimiyyəti orqanında həyata keçirilir.

Dövlət qeydiyyatı orqanları statistika, vergi, kadastr və digər reyestrləri aparan orqanlara müəyyən edilmiş qaydada və formada müəssisənin dövlət qeydiyyatı haqqında ayda bir dəfə məlumat verirlər.

Qeydə alınmayan müəssisənin fəaliyyəti qadağandır.

Qeydə alınmayan müəssisənin fəaliyyətindən əldə edilən gəlir qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada məhkəmənin qərarı ilə alınır və yerli büdcəyə köçürülür.

Müəssisənin dövlət qeydiyyatına alınması üçün təsisçi tərəfindən aşağıda göstərilən sənədlər təqdim edilir:

a) təsisçinin ərizəsi, ərizə təsisçi (təsisçilərdən biri), yaxud onun (onların) müvafiq qaydada vəkil etdiyi şəxs tərəfindən imzalanır;

b) müəssisənin nizamnaməsi;

v) müəssisənin yaradılması haqqında qərar və ya təsis müqaviləsi;

q) qeydiyyat rüsumunun ödənilməsi haqqında sənəd və qanunla müəyyən edilmiş digər sənədlər.

Müəssisənin dövlət qeydiyyatına alınması üçün Azərbaycan Respublikasının qanunları ilə müəyyən edilmiş sənədlərin tələb olunması yolverilməzdir.

Müəssisənin adında dəyişikliklər edildikdə və ya onun təşkilati-hüquqi forması dəyişdirildikdə müəssisə 10 gün müddətində dövlət qeydiyyatı orqanında yenidən dövlət qeydiyyatından keçməlidir.

Müəssisənin dövlət qeydiyyatına alınmasından imtina yalnız aşağıdakı hallarda mümkündür:

a) müəssisənin yaradılmasına dair bu Qanunla müəyyən edilmiş qaydalar pozulduqda;

b) müəssisənin təsis sənədləri Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə uyğun olmadıqda.

Bu maddənin səkkizinci hissəsində göstərilən hallardan başqa dövlət qeydiyyatından imtina edilməsi qadağandır.

Müəssisə bu maddənin yeddinci hissəsində müəyyən edilmiş müddətdə qeydə alınmadıqda və ya onun dövlət qeydiyyatına alınmasından əsassız imtina edildikdə qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada məhkəməyə şikayət verilə bilər.

Müəssisənin dövlət qeydiyyatına görə təsisçidən Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyən olunan məbləğdə dövlət büdcəsinə köçürülən rüsum tutulur.

Maddə 19. Müəssisənin ləğvi və yenidən təşkil edilməsi

Müəssisənin ləğvi və yenidən təşkil edilməsi (birləşməsi, bölünməsi, ayrılması, çevrilməsi) əmlak mülkiyyətçisinin, müvafiq müəssisələr yaratmağa vəkil edilən orqanın, yaxud arbitraj məhkəməsinin qərarı ilə həyata keçirilir.

Müəssisə habelə aşağıdakı hallarda ləğv olunur:

- a) iflas elan olunduqda;
- b) qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş tələblərə riayət edilməsinə görə müəssisənin fəaliyyəti qadağan olunduqda və qərarla müəyyən edilmiş müddətdə həmin tələblərə riayət olunması tə'min edilmədikdə və ya fəaliyyət növü dəyişdirilmədikdə;
- c) müəssisə yaratmaq barəsində təsis aktları arbitraj məhkəməsinin qərarı ilə qanunsuz sayıldıqda;
- d) Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik aktları ilə nəzərdə tutulan digər hallarda.

Müəssisə Azərbaycan Respublikasının dövlət qeydiyyat reyestrindən çıxarıldığı andan ləğv edilmiş sayılır və ya yenidən təşkil edilmiş sayılır.

Müəssisə yenidən təşkil edildikdə və ya ləğv edildikdə mövcud qanunvericiliyə uyğun olaraq işdən çıxarılan işçilərin hüquqlarının və mənafeələrinin gözlənilməsinə təminat verilir.

Bir müəssisənin digər ilə birləşdiyi hallarda onların hər birinin bütün əmlak hüquqları və öhdəlikləri birləşmə nəticəsində yaranan müəssisəyə keçir.

Müəssisə bölündükdə onun əmlak hüquqları və öhdəlikləri bölüşdürücü akt (balans) üzrə uyğun hissələrdə yaranan yeni müəssisələrə keçir.

Müəssisədən biri, yaxud bir neçə yeni müəssisə ayrıldıqda bölüşdürücü akt (balans) üzrə onların hər birinə, uyğun hissələrdə bölünmüş müəssisənin əmlak hüquqları və öhdəlikləri keçir.

Bir müəssisə başqasına çevrildikdə əvvəlki müəssisənin bütün əmlak hüquqları və öhdəlikləri yeni yaranan müəssisəyə keçir.

Maddə 20. Ləğvetmə komissiyası

Müəssisənin ləğvi mülkiyyətçinin və ya onun vəkil etdiyi orqanın yaratdığı ləğvetmə komissiyası tərəfindən müəssisə iflas elan olunduqda arbitraj məhkəməsinin qərarına əsasən həyata keçirilir. Onların qərarına əsasən ləğvetməni müəssisə özü onun idarəetmə orqanı şəxsində həyata keçirə bilər.

Ləğvetmə komissiyası yaradıldığı vaxtdan müəssisəni idarə etmək səlahiyyəti ona verilir, müəssisəni idarəetmə orqanları isə ləğvetmə komissiyasının qərarlarını həyata keçirirlər.

Mülkiyyətçi, arbitraj məhkəməsi və ya müəssisə yaratmağa müvəkkil edilən orqan müəssisənin ləğv edilməsi barəsində qərar qəbul etdikdə ləğvetmə qaydasını və müddətini müəyyən edir, habelə müəssisənin ləğv edilməsi vaxtından iki aydan az olmayan kreditorların iddia qaldırması müddətini təyin edir.

Ləğvetmə komissiyası, yaxud müəssisənin ləğvini həyata keçirən digər orqan, bu barədə on gün müddətində Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyinə və Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsinə, Azərbaycan Respublikasının Baş Dövlət Vergi Müfəttişliyinə və qeydiyyat orqanlarına məlumat verir, müəssisənin yerləşdiyi ərazidə onun ləğvi barəsində və kreditorların iddia irəli sürməsi müddəti və

qaydası haqqında mətbuatda məlumat dərc etdirir. Bununla yanaşı, ləğvetmə komissiyası (ləğvetməni həyata keçirən orqan) müəssisəyə olan debitor borclarının geri alınması və kreditorların iddialarının aşkar edilməsi məqsədi ilə iş aparmağa borcludur. Yalnız bundan sonra müəssisə müvafiq olaraq dövlət reyestrindən çıxarılır.

Ləğvetmə komissiyası, yaxud müəssisənin ləğvini həyata keçirən orqan ləğv olunan müəssisənin olan əmlakını qiymətləndirir və kreditorlarla haqq-hesab çəkir, ləğvetmə balansını tərtib edib mülkiyyətçiyə, yaxud ləğvetmə komissiyasını tə'yin etmiş orqana təqdim edir.

Maddə 21. Kreditorların iddialarının ödənilməsi

Ləğv olunan müəssisəyə kreditorların iddiaları həmin müəssisənin əmlakından ödənilir. Bu halda, ilk növbədə əmək haqqı, büdcəyə borclar ödənilir və ləğv edilən müəssisənin istifadəsində olan torpaqların rekultivasiya ilə əlaqədar xərclər kompensasiya olunur.

İddia irəli sürülməsi üçün müəyyən edilmiş müddətdən sonra aşkar edilən və bildirilən iddialar, ilk növbədə verilən və aşkar edilmiş iddialar, habelə müəyyən olunmuş müddətdə irəli sürülən iddialar ödənildikdən sonra müəssisənin yerdə qalan əmlakından ödənilir.

Əmlakın çatışmamasına görə ödənilməyən iddialar ödənilmiş hesab olunur. Ləğvetmə komissiyasının (ləğvetməni həyata keçirən orqanın) qəbul etmədiyi iddialar da kreditorlar tərəfindən iddiaların tam və ya qismən qəbul edilməməsi barəsində məlumat aldıkları vaxtdan bir ay müddətində bu tələblərin ödənilməsi barəsində məhkəməyə, arbitraj məhkəməsinə müraciət edilmədikdə ödənilmiş hesab edilir.

Kreditorların və əmək kollektivi üzvlərinin iddiaları ödənildikdən sonra qalmış əmlakdan mülkiyyətçinin göstərişi ilə istifadə olunur.

Müəssisə yenidən qurularkən onun hüquqları və öhdəlikləri hüquqi varislərinə keçir. Müflis olmuş müəssisəyə kreditorların iddiaları «Müflisləşmə və iflas haqqında»

Azərbaycan Respublikası Qanununda müəyyən edilmiş qaydada ödənilir.

IV Fəsil **DÖVLƏT VƏ MÜƏSSİSƏ**

Maddə 22. Müəssisənin hüquq və mənafeəlinin təminatı

Mülkiyyət və təşkilati-hüquqi formalarından asılı olmayaraq, bütün müəssisələrin hüquq və mənafeəlinin müdafiəsi üçün bərabər şəraitin yaradılmasına dövlət tərəfindən təminat verilir.

Təsərrüfat fəaliyyətini və digər növ fəaliyyəti həyata keçirərkən müəssisə öz təşəbbüsü ilə Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə zidd olmayan hər hansı qərar qəbul etmək hüququna malikdir.

Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyində nəzərdə tutulan hallar istisna olmaqla, müəssisənin təsərrüfat fəaliyyətinə və digər növ fəaliyyətinə dövlət orqanlarının, ictimai və digər orqanların qarışmasına yol verilmir.

Dövlət və digər orqanlar, yaxud onların vəzifəli şəxsləri tərəfindən verilmiş, nəticə etibarlı ilə müəssisənin hüquqlarını pozmuş göstərişlərin yerinə yetirilməsi nəticəsində, hebelə həmin orqanların və vəzifəli şəxslərin müəssisə barəsində qanunvericiliklə nəzərdə tutulan vəzifələrini lazımınca yerinə yetirməməsi nəticəsində müəssisəyə dəymiş zərər bu orqanlar və vəzifəli şəxslər tərəfindən ödənilməlidir. Zərərin ödənilməsi barədə mübahisələrə arbitraj məhkəməsində baxılır.

Maddə 23. Müəssisənin vergi ödəmələri

Mülkiyyət formasından asılı olmayaraq bütün müəssisələr müvafiq qanunvericiliyə uyğun olaraq mənfəət vergisi və digər məcburi ödənişlər verir.

V Fəsil

MÜƏSSİSƏNİN ƏMLAKI

Maddə 24. Müəssisənin əmlakının yaranması və istifadə edilməsi

Müəssisənin əmlakı onun əsas fondlarından və dövriyyə vəsaitlərindən, habelə müəssisənin müstəqil balansında dəyəri göstərilən digər qiymətli əşyalardan ibarətdir.

Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik aktlarına, müəssisənin nizamnaməsinə uyğun olaraq onun əmlakı müəssisənin mülkiyyətində, operativ idarəsində və tam təsərrüfatçılıq səlahiyyətində ola bilər.

Müəssisənin əmlakının əmələ gəlməsi mənbələri aşağıdakılardır:

- a) Təsiçilərin pul və maddi payları;
- b) Məhsul satışından, görülən işlərdən, göstərilən xidmətlərdən, habelə təsərrüfat fəaliyyətinin digər növlərindən alınan gəlirlər;
- c) Qiymətli kağızların satışından əldə edilən gəlirlər;
- d) Bank kreditləri və digər kreditlər;
- e) Kapital qoyuluşu və büdcədən dotasiyalar;
- f) Hüquqi və fiziki şəxslərin verdikləri xeyriyyə vəsaitləri və ianələri;
- g) Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik aktları ilə qadağan olunmayan digər mənbələrdən daxil olan vəsaitlər.

Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik aktları və müəssisənin nizamnaməsi ilə digər hal nəzərdə tutulmayıbsa, müəssisə sərəncamında olan binaları, qurğuları, avadanlığı, nəqliyyat vasitələrini, inventarı və digər maddi sərvətləri satmaq və başqa müəssisələrə, təşkilatlara və idarələrə vermək, dəyişdirmək, icarəyə vermək, müvəqqəti istifadə üçün pulsuz vermək, yaxud da borc vermək, habelə onları balansdan silmək hüququna malikdir.

Nizamnamədə başqa hal nəzərdə tutulmayıbsa, müəssisə Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik aktlarına uyğun olaraq vətəndaşların mülkiyyətində və ya istifadəsində ola bilməyən istehsal vasitələri və maddi sərvətlər istisna edilməklə,

istehsal vasitələrini və maddi sərvətləri vətəndaşlara satmaq, icarəyə vermək hüququna malikdir. Müəssisə maddi sərvətləri vətəndaşlara mülkiyyətçinin və ya onun vəkili etdiyi orqanın icazəsi ilə o hallarda əvəzsiz verə və təqdim edə bilər ki, bu, Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik aktları ilə qadağan edilməsin.

Maddə 25. Müəssisənin əmlak hüquqlarına təminat

Dövlət müəssisənin əmlak hüquqlarının müdafiəsinə təminat verir. Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyən olunmuş hallar istisna olmaqla, müəssisənin əsas fondları, dövrüyyə vəsaitləri və digər əmlakı müsadirə edilə bilməz.

Fiziki və hüquqi şəxslər, dövlət və digər orqanlar və onların vəzifəli şəxsləri tərəfindən müəssisənin əmlak hüquqlarının pozulması nəticəsində ona dəymiş zərərin əvəzi məhkəmənin, yaxud arbitraj məhkəməsinin qərarı ilə müəssisənin xeyrinə alınır.

VI Fəsil MÜƏSSİSƏNİN İDARƏ EDİLMƏSİ

Maddə 26. Müəssisənin idarə edilməsinin əsasları

Müəssisənin idarə edilməsi bu Qanuna, müəssisələrin ayrı-ayrı təşkilati-hüquqi formalarına dair Azərbaycan Respublikasının digər qanunlarına, habelə müəssisənin nizamnaməsinə uyğun həyata keçirilir.

Müəssisə idarəetmə orqanlarının strukturunu, ştat vahidlərini və onların saxlanması xərclərini müstəqil müəyyən edir.

Mülkiyyətçi müəssisənin idarəetməsini bilavasitə və ya müvəkkil etdiyi orqanlar vasitəsi ilə həyata keçirir.

Fərdi (ailə) və dövlət müəssisəsi istisna olmaqla, digər müəssisələrin idarə edilməsi payçıların ümumi yığıncağı (konfransı), idarə heyəti, səhmdar cəmiyyətində həm də

nizamnamədə nəzərdə tutulduğu halda müşahidə şurası tərəfindən həyata keçirilir.

Fərdi (ailə) və dövlət müəssisəsinin idarə edilməsi bu Qanuna uyğun olaraq təsisçi tərəfindən müstəqil müəyyən olunur.

Maddə 27. Müəssisənin ümumi yığıncağı (konfransı)

Ümumi yığıncaq (konfrans) müəssisənin ali idarəetmə orqanıdır və onun fəaliyyətinə aid bütün məsələlərə baxa bilər.

Aşağıdakı məsələlər ümumi yığıncağın (konfransın) müstəsna səlahiyyətinə aiddir:

a) nizamnamənin təsdiq olunması və onda dəyişikliklər edilməsi;

b) nizamnamə fondunun artırılması və ya azaldılması haqqında qərar qəbul edilməsi;

v) törəmə müəssisələrin, filialların və nümayəndəliklərin yaradılması və fəaliyyətinin dayandırılması haqqında qərar qəbul edilməsi;

q) müşahidə şurasının və idarə hey'ətinin seçilməsi, onların fəaliyyət müddətinin müəyyən edilməsi, vaxtından əvvəl geri çağırılması və yenidən seçilməsi;

ğ) müəssisənin maliyyə-təftiş komissiyasının seçilməsi;

d) müəssisənin təsərrüfat-maliyyə fəaliyyətinə dair illik hesabatların müzakirəsi və təsdiq edilməsi.

Nizamnamədə ümumi yığıncağın (konfransın) müstəsna səlahiyyətinə aid edilən digər məsələlər də nəzərdə tutula bilər.

Maddə 28. Müşahidə şurası

Müəssisənin ümumi yığıncaqları (konfransları) arasındakı dövrdə onun nəzarət orqanı funksiyasını müşahidə şurası həyata keçirir.

Müşahidə şurası azı üç fiziki şəxsdən ibarət olur.

Müşahidə şurasının üzvü müəssisənin payçıları və payçısı olmayan şəxslər seçilə bilərlər.

Müəssisənin idarə heyətinin üzvü müəssisənin müşahidə şurasının üzvü ola bilməz.

Maddə 29. İdarə heyəti

Müəssisənin fəaliyyətinə azı iki fiziki şəxsdən ibarət olan idarə heyəti rəhbərlik edir. İdarə heyətinin üzvü həm müəssisənin payçıları, həm də payçı olmayan şəxslər seçilə bilər.

İdarə heyəti müəssisənin fəaliyyətini təşkil edir, üçüncü şəxslərlə münasibətdə və müvafiq orqanlarda müəssisənin mənafeyini təmsil edir.

İdarə heyətinin üzvü müşahidə şurasının üzvü və ya üzvü vəzifəsini icra edən şəxs ola bilməz.

İdarə heyəti müəssisənin icra aparatını formalaşdırır.

Maddə 30. Müəssisənin maliyyə-təftiş komissiyası

Müəssisənin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinə nəzarəti və onun təftişini həyata keçirmək məqsədi ilə maliyyə-təftiş komissiyası yaradılır.

Maliyyə təftiş komissiyasının üzvü müəssisənin idarə heyətinin və müşahidə şurasının üzvü ola bilməz.

Maliyyə-təftiş komissiyası müəssisənin təsərrüfat-maliyyə fəaliyyətinin təftişini aşağıdakı hallarda həyata keçirir.

- a) təsərrüfat ili başa çatdıqda;
- b) ümumi yığıncağın tələbi ilə;
- v) müşahidə şurası və idarə heyəti üzvlərinin tələbi ilə;
- q) nizamnamədə nəzərdə tutulan digər hallarda.

Maddə 31. Müəssisə rəhbəri

Müəssisənin rəhbəri işə muzzla götürüldükdə, təyin edildikdə, seçildikdə onunla kontrakt (müqavilə, sənəd) bağlanılır; həmin sənəddə Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə uyğun olaraq müəssisə rəhbərinin hüquqları, vəzifələri və məsuliyyəti, onun maddi təminatı və vəzifədən azad edilməsinin şərtləri müəyyən olunur.

Müəssisənin rəhbəri, müəssisə adından etibarnaməsiz fəaliyyət göstərir, onun mənafeələrini bütün müəssisələrdə, idarələrdə və təşkilatlarda təmsil edir. O, müəssisənin əmlakı barəsində sərəncam verir, müqavilələr, o cümlədən, əmək müqavilələri bağlayır, etibarnamələr verir, banklarda hesablaşma hesabı və digər hesablar açır, vəsaitləri yönəltmək hüququndan istifadə edir, idarənin icra aparatının ştatlarını təsdiq edir, müəssisənin bütün işçilərinə şamil edilən əmr və göstərişlər verir.

Müəssisənin rəhbəri kontrakt (müqavilə, saziş) müddəti başa çatanadək kontrakt (müqavilə, saziş), yaxud mövcud qanunvericilikdə nəzərdə tutulan əsaslarla vəzifəsindən azad oluna bilər.

VII Fəsil

MÜƏSSISƏNİN TƏSƏRRÜFAT, İQTİSADI VƏ SOSIAL FƏALİYYƏTİ

Maddə 32. Müəssisənin fəaliyyətinin planlaşdırılması

Müəssisə istehsal etdiyi məhsula, gördüyü işlərə, göstərilən xidmətlərə tələbatı, habelə istehsalat və sosial inkişafının təmin edilməsi, onun işçilərinin şəxsi gəlirlərinin yüksəldilməsi zərurətini nəzərə alaraq öz fəaliyyətini müstəqil planlaşdırır və inkişaf perspektivlərini müəyyən edir.

Müəssisə Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik aktları ilə müəyyən edilmiş qaydada müqavilə əsasında dövlət ehtiyacları üçün işlər görə və tədarüklər edə bilər.

Müəssisənin məhsuluna, işlərinə və xidmətlərinə olan ictimai tələbatın ödənilməsi dövlət tərəfindən iqtisadi üsullarla tənzimlənir.

Planların əsasını istehsal olunan məhsulun, görülən işlərin, göstərilən xidmətlərin istehlakçıları (alıcıları) və maddi-texniki ehtiyatların tədarükçüləri ilə bağlanmış müqavilələr təşkil edir.

Maddə 33. Müəssisənin mənfəəti

Müəssisələrdə təsərrüfat fəaliyyətinə aid maliyyə nəticələrinin başlıca ümumiləşdirilmiş göstəricisi mənfəətdir.

Büdcəyə vergiləri və digər ödənişləri verdikdən sonra xalis mənfəət müəssisənin tam sərəncamına daxil olur. Müəssisənin nizamnaməsində digər qayda nəzərdə tutulmayıbsa, o xalis mənfəətdən müstəqil istifadə edir.

Maddə 34. Qiymətlər və qiymətkoyma qaydası

Müəssisə öz məhsulunu, işlərini, xidmətlərini, istehsalat tullantılarını müstəqil, yaxud müqavilə ilə müəyyən etdiyi qiymətlər və tariflər üzrə, Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə nəzərdə tutulan hallarda isə dövlət qiymətləri və tarifləri üzrə satır.

Müəssisə dövlət tərəfindən qoyulan qiymətləri və onların hədlərini, məhsula, işlərə, xidmətlərə müəyyən edilən tarifləri pozduqda artıq qazanılan məbləğ dövlət büdcəsinin hesabına keçirilməlidir. Bundan əlavə, Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyən olunmuş qaydada və məbləğdə müəssisə cərimə edilir.

Maddə 35. Maliyyə və kredit münasibətləri

Müəssisənin maliyyə ehtiyatlarının formalaşması mənbələrini mənfəət, amortizasiya ayırmaları, qiymətli kağızların satışından əldə edilən vəsait, fiziki və hüquqi şəxslərin payları və digər daxilolmalar təşkil edir.

Müəssisənin bütün haqq-hesabları, o cümlədən büdcəyə ödənişləri və əmək haqqının verilməsi təqvim növbəliliyi ilə, hesablaşma sənədləri (ödəniş müddətləri çatdıqca) daxil olduqca icra edilir. Müəssisənin öz öhdəlikləri üzrə digər müəssisələrlə hesablaşmaları, bir qayda olaraq, bank idarələri vasitəsilə nağdsız qaydada aparılır. Müəssisələrlə və vətəndaşlarla nağd pulla hesablaşmalar Azərbaycan Respublikasının Milli Bankı tərəfindən təsdiq edilmiş hesablaşma və kassa əməliyyatları aparılması qaydalarına müvafiq aparılır.

Müəssisə pul vəsaitlərini saxlamaq və bütün növ hesablaşmaları, kredit və kassa əməliyyatlarını həyata keçirmək üçün istənilən bankda hesablaşma və digər hesablar açma bilər.

Kredit müqavilələrinin və hesablaşma intizamının gözlənilməsi üçün müəssisə qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada tam məs'uliyət daşıyır.

Maddə 36. Müəssisənin xarici iqtisadi fəaliyyəti

Müəssisə xarici iqtisadi fəaliyyəti Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə uyğun olaraq müstəqil aparmaq hüququna malikdir.

Maddə 37. Əmək münasibətləri və sosial münasibətlər

Müəssisədə əmək münasibətləri və sosial münasibətlər Azərbaycan Respublikasının müvafiq qanunvericilik aktları ilə tənzimlənir.

Maddə 38. Müəssisədə uçot və hesabat

Müəssisə öz işinin nəticələrinin operativ və mühasibat uçotunu, statistika hesabatını aparır.

Dövlət statistika hesabatının formaları dövlət statistika orqanları tərəfindən müəyyən olunur, buraya yalnız faktik məlumatlar, habelə ünvanlar və məlumatların göndərilməsi müddətləri daxil edilir. Dövlət statistika hesabatı ilə nəzərdə tutulmayan məlumatlar müəssisə tərəfindən müqavilə əsasında, yaxud Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyən edilən hallarda və qaydada verilə bilər.

Müəssisənin vəzifəli şəxsləri dövlət hesabatını təhrif etməyə görə qanunvericiliklə müəyyən olunmuş qaydada məs'uliyət daşıyırlar.

Maddə 39. Müəssisənin kommersiya sirri

Müəssisənin kommersiya sirri dövlət sirri olmayan, müəssisənin istehsalatı, texnoloji informasiyası, idarəetməsi, maliyyə və digər növ fəaliyyəti ilə bağlı olan və yayılması

(verilməsi, itirilməsi) nəticəsində müəssisəyə zərər vüra bilən mə'lumatdır.

Kommersiya sirrini təşkil edən məlumatların tərkibi və həcmi, onların mühafizə qaydası müəssisənin rəhbərliyi tərəfindən Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə müvafiq sürətdə müəyyən olunur.

Müəssisənin kommersiya sirrini təşkil edən məlumatların yayılmasına və onların mühafizə qaydasının pozulmasına görə məsuliyyət Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik aktları ilə müəyyən edilir.

VIII Fəsil **MÜƏSSISƏNİN MƏS'ULİYYƏTİ VƏ** **ONUN FƏALİYYƏTİNƏ NƏZARƏT**

Maddə 40. Müəssisənin məsuliyyəti

Müqavilə öhdəliklərini, kredit, hesabat və vergi intizamını, məhsulun keyfiyyətinə verilən tələbləri, təsərrüfat fəaliyyətinin digər qaydalarını pozduğuna görə müəssisə Azərbaycan Respublikasının müvafiq qanunvericiliyi ilə nəzərdə tutulan qaydada əmlak məsuliyyəti daşıyır.

Maddə 41. Müəssisənin fəaliyyətinə nəzarət

Müəssisənin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin kompleks təftişi mülkiyyətçinin təşəbbüsü ilə, ildə bir dəfədən az olmamaqla aparılır.

Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik aktları ilə müəssisənin fəaliyyətinin müəyyən hissələrinin yoxlanılmasının həvalə olunduğu vergi orqanları və digər dövlət orqanları lazım gəldikdə və öz səlahiyyətləri hədlərində yoxlamalar keçirə bilərlər. Müəssisənin bu orqanların öz səlahiyyətinə daxil olmayan məsələlər üzrə tələblərini yerinə yetirməmək, onları nəzarətə dəxli olmayan materiallarla tanış etməmək ixtiyarı vardır.

Maddə 42. Müəssisə haqqında qanunvericiliyin pozulmasına görə məsuliyyət

Müəssisə haqqında qanunvericiliyin pozulmasına görə vəzifəli şəxslər və vətəndaşlar Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə uyğun məsuliyyət daşıyırlar.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti
Heydər Əliyev

Bakı şəhəri,
1 iyul 1994-cü il. №847

Kitabın içindəkilər

<i>Giriş</i>	3
<i>I. Müştərək müəssisə anlayışı və onun mahiyyəti</i> . . .	7
<i>II. Müştərək müəssisənin yaradılmasının əsas prinsipləri</i>	14
<i>III. İqtisadi əlaqələrin və müştərək fəaliyyətin təşkili məsələləri</i>	25
<i>IV. Müştərək müəssisələr və sahibkarlıq fəaliyyəti</i>	35
<i>4.1. Bazar iqtisadiyyatına keçid dövrünün bəzi xüsusiyyətləri</i>	35
<i>4.2. Qarşılıqlı fəaliyyətin xarakterik xüsusiyyətləri</i>	45
<i>4.3. Sahibkarlığın formaları və subyektləri</i>	57
<i>4.4. Sahibkarlıq fəaliyyətinin təşkili prin-</i>	

	<i>sipləri</i>	
. .	68	
	<i>4.5. Sahibkarlıq fəaliyyətinin dövlət tənzim- lənməsi</i>	
. . .	79	
	<i>V. Yanacaq-enerji sahəsində müştərək müəssi- sələrin fəaliyyəti</i>	
. .	86	
	<i>VI. Müştərək müəssisələrin fəaliyyətinin iqtisadi səmərəliliyi</i>	
. .	95	
	<i>Ədəbiyyat</i>	
. .	101	
	<i>Əlavə 1</i>	
. .	106	
	<i>Əlavə 2</i>	
. .	115	
	<i>Əlavə 3</i>	
. .	120	

**MÜŞTƏRƏK MÜƏSSİSƏ
VƏ
SAHİBKARLIQ**

(Azərbaycan dilində)

«ITM»- İqtisadi Tədqiqatlar Mərkəzində yığılmışdır.

Kompüterdə yığanlar: *Zaur Əhmədov,*
Mehriban İmranova

Redaktoru

M. Atakişiyev
İqtisad elmləri doktoru

Tərbiz Nəsim oğlu Əliyev
Ağasəf Məmməd oğlu Əhmədli (İmranov)
Rafiq Malik oğlu Məmmədov

Çapa imz. 18.XI.2001-ci il. Sifariş . Tiraj 300
K.f. 60×84 1/16 Həcmi 11,2 ç.v.
Qiyməti razılaşma ilə.

Bakı,

küçəsi,

